

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Н. М. БАКАЯНОВА, А. В. КУБАЄНКО, І. О. КІСЛИЦИНА

**СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ РЕФОРМУВАННЯ СУДОУСТРОЮ,
СУДОЧИНСТВА ТА СУМІЖНИХ ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ**

Навчально-методичний посібник

Освітньо-наукова програма з підготовки здобувачів ступеня доктора філософії в
Національному університеті «Одеська юридична академія» в галузі знань 08 «Право»
спеціальності 081 «Право».

Одеса
2021

*Рекомендовано до друку Навчально-методичною радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 1 від 21 вересня 2021 року).*

Укладачі:

Бакаянова Нана Мезенівна – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія»;

Кубаєнко Андрій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія»;

Кісліцина Ірина Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія».

Рецензенти:

Аракелян Мінас Рамзесович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, перший проректор Національного університету «Одеська юридична академія»;

Хотинська-Нор Оксана Зіновіївна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури, прокуратури, судоустрою ННІ права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Бакаянова Н.М., Кубаєнко А. В., Кісліцина І.О.

- Б 191 Сучасна концепція реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів [Електронне видання] : навчально-методичний посібник (для здобувачів ступеня доктора філософії денної, вечірньої та заочної форми навчання) / Н.М. Бакаянова, А. В. Кубаєнко, І.О. Кісліцина. Одеса: Фенікс, 2021. 157 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/>

Навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни «Сучасна концепція реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів» (галузь знань 08 «Право», третій (освітньо-науковий) рівень, спеціальність 081 «Право») для аспірантів денної, вечірньої та заочної форми навчання / Н.М. Бакаянова, А.В. Кубаєнко, І.О. Кісліцина. Одеса. 2021. 157 с.

УДК 347.96/99-044.922(073)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	6
ТЕМИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ	7
ПЛАНІ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	134
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	136
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ І ВМІНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	141
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	143

ВСТУП

Сьогодні в умовах глобальних загроз та викликів багато правових постулатів та принципів піддаються перегляду і переоцінці. Від того, наскільки своєчасно та ефективно державна влада знаходить і використовує правові способи впливу на політичні та економічні умови, які стрімко змінюються, залежить подальший успішний розвиток держави та суспільства.

Незалежно від політичної кон'юнктури законодавче регулювання має здійснюватися таким чином, щоб дотримувався принцип підтримки довіри громадян до закону та дій держави, який передбачає збереження розумної стабільності у правовому регулюванні та неприпустимість внесення довільних змін до чинної системи правових норм.

Непорушними залишаються конституційно закріплені цінності, які є найважливішими складовими основ конституційного ладу держави - пріоритет прав та свобод людини і громадянина, верховенство права, рівність всіх перед законом та судом.

У сучасній науці відсутніми є комплексні багатовекторні дослідження, присвячені вивченню науково-практичної парадигми реформування системи судоустрою України, прокуратури, інших правоохоронних органів, адвокатури через науковий аналіз генезису, характеристики сучасного етапу реформування та доктринального прогнозування напрямків подальшого розвитку й удосконалення. Водночас, реформаційні процеси, що актуалізувалися та активно тривають у сучасних політико-правових реаліях, ставлять на порядок денний необхідність науково-теоретичних напрацювань у цій сфері.

Реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів в Україні є невід'ємною частиною демократизації суспільного життя та побудови правової держави, а тому дотримання і реалізація основних засад діяльності судових, правоохоронних органів та адвокатури, прискорять процес їх ефективного функціонування в Україні відповідно до міжнародних стандартів забезпечення прав і свобод у різних сферах життєдіяльності людини.

У навчально-методичному посібнику з урахуванням змін і доповнень до законодавства, зумовлених організаційно-структурними змінами в побудові судових, правоохоронних органів та адвокатури розглянуто сучасну концепцію поняття і змісту судової влади, принципи судочинства та їх розвиток в умовах судової реформи, проблеми формування суддівського корпусу в Україні та шляхи їх вирішення, поняття і основні риси прокуратури України як інституту, суміжного із судовою владою, основні напрямки реформування прокуратури України, сучасні тенденції реформування правоохоронних органів України в контексті національного та зарубіжного досвіду, тенденції розвитку адвокатури України тощо.

Навчально-методичний посібник розроблено в межах програми навчальної дисципліни «Сучасна концепція реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів» та спрямований на підготовку студентів та аспірантів. Також посібник має стати допоміжним наочним навчальним засобом для практичних працівників правоохоронних органів.

Основна мета навчально-методичного посібника полягає у поглибленому теоретико-методологічному та прикладному вивченні відповідної навчальної дисципліни.

Виходячи із мети вивчення навчальної дисципліни «Сучасна концепція реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів» та відповідно до вимог профілю освітньо-професійної програми, здобувачі вищої освіти будуть здатні показати такі результати навчання:

демонструвати знання теорії та історії, новітніх напрямків розвитку судової влади;

пояснювати фундаментальні аспекти передового досвіду демократичних держав і зарубіжних інституцій при проведенні судово-правової реформи;

демонструвати інтегральне розуміння та вдосконалювати знання, розуміння та творчі здібності до формування принципово нових ідей та концепцій розвитку судової

влади;

- пояснювати специфіку функцій та принципів організації судової влади;
- аналізувати проблеми сучасної системи судоустрою України та шляхи їх вирішення;
- визначати основні риси та проблеми організації прокуратури України як інституту,

суміжного із судовою владою;

- розкривати основні напрямки реформування прокуратури України з урахуванням рекомендацій структур Європейського Союзу;

- узагальнювати сучасні тенденції реформування правоохоронних органів України на основі національного та зарубіжного досвіду;

- аналізувати тенденції розвитку адвокатури України та характер процесів підвищення ролі адвокатури в захисті прав і свобод громадян і представництва їх інтересів в судах та інших органах та установах;

- формувати пропозиції щодо підвищення гарантій адвокатської діяльності у світлі реформування.

Використання посібника у навчальному процесі сприятиме вільному орієнтуванню в основних положеннях законодавства України, що регулює пріоритетні напрями реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципу верховенства права.

Навчально-методичний посібник укладено згідно з вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах та узгоджено із структурою змісту навчального курсу, рекомендованою Європейською Кредитно-Трансферною Системою (ECTS).

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Види навантаження	год. (денна ф/н)	год. (заочна ф/н)	год. (вечірня ф/н)
Кількість кредитів/год	2,5 / 75	2,5 / 75	2,5 / 75
Усього годин аудиторної роботи, у т.ч.:	30	8	30
лекційні заняття	16	4	16
практичні заняття	14	4	14
Усього годин самостійної роботи, у т.ч.:	45	67	45
контрольні роботи	-	-	-
індивідуальне науково-дослідне завдання	-	-	-
підготовка до аудиторних занять та контрольних заходів	45	67	45
Екзамен	+	+	+
Залік	-	-	-

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ з/п	Назва теми	год. Л/П/С (денна ф/н)	год. Л/П/С (заочна ф/н)	год. Л/П/С (вечірня ф/н)
Тема 1.	Сучасна концепція поняття і змісту судової влади.	2/2/5	2/2/5	2/2/5
Тема 2.	Специфіка функцій та принципів організації судової влади	2/2/5	0/0/10	2/2/5
Тема 3.	Сучасна система судоустрою України та шляхи її вдосконалення	2/2/5	0/0/10	2/2/5
Тема 4.	Поняття і основні риси прокуратури України як інституту, суміжного із судовою владою	2/2/6	0/0/10	2/2/6
Тема 5.	Основні напрямки реформування прокуратури України. Принципи її організації та діяльності	2/2/6	0/0/10	2/2/6
Тема 6.	Сучасні тенденції реформування правоохоронних органів України: національний та зарубіжний аспект.	2/2/6	2/2/5	2/2/6
Тема 7.	Тенденції розвитку адвокатури України	2/2/6	0/0/7	2/2/6
Тема 8.	Підвищення гарантій адвокатської діяльності у світлі реформування	2/0/6	0/0/10	2/0/6

ТЕМИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Сучасна концепція поняття і змісту судової влади

1. Доктрина судової влади: історичний поступ та огляд сучасних підходів.
2. Генеза розвитку судочинства, судової влади на теренах України: вихідні положення.
3. Співвідношення історичного розвитку судочинства, судової влади та доктрини судової влади.
4. Правова природа поняття судової влади.
5. Поняття ознак судової влади та їх система.
6. Визначення судової влади: теоретико-правова парадигма.

Основний зміст

1. Доктрина судової влади: історичний поступ та огляд сучасних підходів.

Результати використання історичного методу є основою розуміння специфіки змісту того чи іншого державно-правового поняття в конкретний період, динаміки та перспектив його розвитку, а також запорукою формування виваженого наукового підходу до його формулювання в майбутньому. Положення темпорального розвитку доктрини судової влади, дають підстави для поділу на певні етапи еволюції юридичної думки:

Перший етап можна умовно сформулювати як поступальний процес формування наукової ідеї щодо розуміння соціального призначення суду як «інституту справедливості».

Варто зазначити, що доктринальні розуміння судочинства як соціально необхідного явища пов'язані саме із встановленою в науковій думці потребою суспільної справедливості. Вони були обґрунтовані ще мислителями доби Античності. Зокрема, в одному з діалогів Платона сформульовано поняття держави як вираження ідеї справедливості. Філософ описав чотири «чесноти» ідеальної держави: мудрість, мужність, розсудливість і справедливість (наприклад, діалог «Менон»).

У доповіді про Протагора Платон згадував, що Зевс повелів Гермесові встановити людям від його імені непорушний закон: того, «хто не може бути причетним сорому і правді, вбивати як виразку суспільства». У дослідженні з історії судової влади за редакцією І. Б. Усенка зазначено, що у такий спосіб, згідно з підходом Платона, людям було даровано почуття «діке» – права, справедливості, уособлення сили, що підтримує державний порядок, а також «айдос» – совісті як морально-регулювальної основи співвідношення особи й суспільства.

Послідовником цього підходу був і Арістотель, який обґрунтував призначення судді в суспільстві – вершити правосуддя, керуючись поняттям «справедливої рівності». Філософ зазначав, що йти до судді – це прямувати до правосуддя, бо суддя є його втіленням, стоїть посередині (між сторонами). У його працях трапляються такі характеристики професії: «суддя ж урівнює так, як нерівні відрізки поділеної лінії». Мислитель називав суддів «посередниками», а правосуддя – «серединою».

Такі наукові погляди набули розвитку в працях римських філософів, зокрема Ціцерона. Він запропонував розглядати суд і суддів як «втілення» закону, яким вони керуються під час здійснення судочинства. Філософ розумів закони як регулятори справедливості, що встановлюють її істинність.

Цей період розвитку доктрини судової влади можна охарактеризувати як етап первинного окреслення уявлень про важливий суспільний «регулятор» – суд. Очевидно, що рівень розвитку юридичної науки опосередкував розроблення понять, здебільшого, наближених до «побутового» розуміння судочинства або професії судді. Комплексне поняття судової влади як складової державної влади було сформовано в пізніші періоди розвитку доктрини.

У наступних історичних періодах розвитку юридичної науки, із підвищенням ролі церкви в суспільстві як елемента тогочасної державності, наукові підходи до розуміння суду було суттєво наближено, адаптовано до відповідних релігійних учень, зрівняно поняття суспільної справедливості та Божої милості. Це, наприклад, відображено в працях Аврелія Августина, який обґрунтовував, що політична та соціальна складові діяльності держави покликані слугувати реалізації Божої милості та волі.

Варто зазначити, що такий стан у юридичній науці зберігався досить тривалий час – до періоду поступального розвитку державно-правових механізмів, які «звільнялися» від впливу церкви. Ці процеси є винятковим прикладом «випередження» практики державотворення відносно розвитку наукових ідей відповідного спрямування, коли практика розвитку самостійних механізмів державно-владного управління «потребувала» наукової легітимізації та упорядкування.

У цей період розвитку доктрини судової влади можна відзначити «якісний перехід» від ідеї розуміння соціального призначення суду, як «інституту справедливості», до наукового опрацювання відповідних організаційно-правових питань. Позитивним аспектом цих процесів можна вважати залучення «адміністративного досвіду» вже розвинутих на той час механізмів управління церковних структур до судової діяльності в державі, що дістало відображення в наукових підходах.

Згодом інститути церкви й суду будуть роз'єднані, однак судові органи вже «асимілюють» відносно прогресивну вертикаль організації, системність структури церковних органів та багато інших організаційних аспектів. Про це свідчить і той факт, що в дослідженнях пізніших історичних періодів правники ведуть мову про структури судових установ як систему, про їх вертикаль.

Наступним етапом розвитку наукових ідей щодо судової влади є формування підходів до розуміння її структури та системи. Помітного поступу науковим питанням судоустрою надали ідеї, сформовані в період Середньовіччя. Визначними в цей період можна вважати наукові праці Фоми Аквінського, який розглядав не поняття «суду», а значно складніше – «судових механізмів». У його працях, зокрема «Сумі теології», містяться висновки про державну (світську) владу, яка складається з трьох аспектів: сутності влади, її форми та використання. За Ф. Аквінським, центральну роль у розвитку державності відведено праву, яке є справедливістю й реалізовується в механізмах судових органів.

Необхідно зазначити, що погляди мислителя на державну владу та судові механізми ще залишалися «переобтяженими» релігійною ідеологією. Механізмом, який реалізує справедливість повною мірою, мислитель вважав церковний суд.

Проте подальшим розвитком суспільства та державності було зумовлено необхідність докорінного перегляду наукових підходів як основи практичних механізмів «реалізації справедливості» відповідними судовими установами. Значна роль у цьому контексті належала працям Марсілія Падуанського, який обґрунтував необхідність остаточного відмежування церковних структур від усіх сфер державного управління, зокрема судових механізмів.

Значний вплив на розвиток питань наукового розуміння суду та судочинства справили праці Нікколо Макіавеллі. Він обґрунтував твердження, що основними функціями правителя є відповідальність за порядок у державі, попередження злочинів посадовими та приватними особами, можливість ображеним звернутися до суду правителя («Правитель»).

Серед визначних праць цього періоду слід відзначити і наукову спадщину Максима Грека, який визначав головним обов'язком глави держави організацію «суду в правду», обґрунтовуючи, що етимологія слова «правда» поєднує значення словосполучення «правий суд». Серед основних принципів судоустрою М. Грек визначав рівність усіх перед судом; справедливість; спрямованість покарання на виправлення, виховання тощо. Варто зауважити, що в хронологічних межах, дослідження М. Грека співпадають зі створенням наукових праць Н. Макіавеллі, зокрема «Правителя». Їх науковий аналіз засвідчує

дотримання тотожного наукового підходу – об'єднання механізмів державного управління та судових органів.

Серед тогочасних пам'яток юридичної науки також варто відмітити праці Федора Івановича Карпова, який працював у межах підходів М. Грека, використовуючи короткі «формули» суспільного устрою та судоустрою держави, зокрема таку: «правду реалізує суд».

Важливий внесок у розробку питань судоустрою здійснив Іван Семенович Пересветов. Його праці, а саме «Велике та Мале звернення до Івана Грозного», містять розуміння механізмів практичної реалізації ідей співвідношення державної влади і судової складової, розроблених, по-суті, у цей же період Ж. Боденом. Призначення судової реформи, за І. Пересветовим, – трансформація інституту намісництва в інститут професійних суддів, призначених безпосередньо верховною владою. При цьому фінансування судів, судові видатки та надходження повинні бути акумульовані через центральний бюджет – казну. Запропоновані І. Пересветовим механізми відокремлення інституту судочинства від функцій адміністративних посад у державі та запровадження військових судів були надзвичайно прогресивними для того періоду розвитку державності та юридичної науки.

Істотний внесок у доктрину судової влади здійснив Гуго Гроцій, який обґрунтовував поняття «справедливість» як невід'ємний елемент договірної концепції, що проявляється у формуванні держави та внутрішньодержавного права (законів) на основі суспільного договору, зокрема в трактаті «Про право християнської релігії». Судові органи, на його думку, наділені повноваженнями вершити правосуддя та встановлювати справедливість за згодою більшості суспільства, а закон може бути застосований лише тоді, коли забезпечено можливість кожному звертатися до правосуддя.

Серед видатних представників тогочасної правничої науки варто відзначити Юрія Крижанича. Результати його наукових досліджень, зокрема «Політики» важко переоцінити, а підходи та концепція, запропоновані ним, дістали відображення у відомих світовій юридичній спільноті дослідженнях Ч. Беккарія, створених більш як через століття. Так, Ю. Крижанич обстоював твердження про надмірну жорстокість тогочасного кримінального законодавства та обґрунтовував необхідність пом'якшення карних санкцій. Науковець запропонував концепт організації судової системи, згідно з яким вищою судовою інстанцією повинен бути боярський суд, а нижчою ланкою – судді з числа бояр, які розглядають справи одноособово. Водночас відповідно до підходу Ю. Крижанича на різних рівнях судочинства мали здійснювати судді, призначені наказом царя та виборні судді, обрані містянами.

Значний вклад у розвиток питань суду, судочинства, судоустрою здійснив і Джон Локк, що запропонував теологічну концепцію, відповідно до якої Бог передав судову владу людям через правителя, а той – суддям. На переконання Дж. Локка, держава – це сукупність людей, об'єднаних під захистом ними ж встановлених законів, що створили судову інстанцію, уповноважену врегульовувати конфлікти між ними та карати злочинців. Для того, щоб уникнути узурпації влади Дж. Локк запропонував ієрархію видів влади та принципи їх взаємодії. Перше місце він відводив законодавчій владі, а інші види влади їй підкоряються, хоча й мають на неї певний вплив. Судову владу науковець не виокремлював, вважаючи, що відповідні механізми є елементом виконавчої влади. Однак беззаперечним здобутком наукового підходу Дж. Локка є обґрунтування суспільної потреби в судочинстві як особливій формі вирішення конфліктів, що усвідомлюється суспільством. Як відомо, у результаті проведених наукових досліджень науковець виокремив законодавчу, виконавчу та федеративну (на міжнародній арені) види державної влади.

Зазначені наукові підходи до розуміння місця судових механізмів у державній владі, а також обґрунтування суду як «єдиного регулятора справедливості» в суспільстві опосередковували можливість на наступному етапі, в епоху Просвітництва, об'єднати наявні

концепції державної влади та обґрунтувати трискладову теорію поділу влади. Цей період є якісно новою віхою в розвитку наукової складової доктрини судової влади.

Формування теорії поділу державної влади в демократичній, правовій державі на законодавчу, виконавчу та судову пов'язують з ім'ям Шарля-Луї Монтеск'є. Обґрунтування в його наукових працях виявилися ефективними й опосередкували високий результат значною мірою завдяки правильній техніці застосування методології дослідження. Так, мислитель насамперед використав історичний метод і звернувся до питань генези розвитку судових органів, інституту судочинства, починаючи від ранніх етапів розвитку державності. Такий підхід дав змогу «достовірної фіксації» динаміки трансформацій судочинства в кожний період. Тобто, використовуючи правильно обраний алгоритм виконання дослідження, Ш. Монтеск'є зафіксував верифікацію (як підтвердження істинності наукових тез відносно практики, об'єктивної дійсності) багатьох раніше запропонованих і описаних концепцій державної влади (наприклад, Т. Гоббса, Дж. Локка та ін.).

Зрозуміло, що обґрунтування Ш. Монтеск'є мали і свої неточності, які зумовлені тогочасним рівнем розвитку юридичної думки. Так, наприклад, загальновідомо, що фактичне формування відносно самостійної системи органів судочинства та судової влади відбувалося в деяких державах Західної Європи (орієнтованих на правові цінності) уже в період роботи мислителя. Однак Ш. Монтеск'є, як ідеаліст у питаннях розвитку державних механізмів, 18 трактату «Про дух законів» має назву «Про судову владу в римській державі»). Це очевидна підміна понять «інституту судочинства» та «судової влади». Можливо, науковець мав на увазі історичний розвиток судової влади: від судових органів та їх системи в Римській державі до формування судової влади в розвинених державах Західної Європи XVII століття.

Водночас викликають занепокоєння деякі критичні зауваження щодо певних положень підходу Ш. Монтеск'є, а також різнотлумачення деяких словосполучень у його наукових працях. Так, наприклад, Е. П. Григоніс звернувся до аналізу положень, запропонованих Ш. Монтеск'є в трактаті «Про дух законів» щодо «стримувань і противаг» різних складових державної влади. При цьому на основі твердження Ш. Монтеск'є, що «судова влада не є владою в прямому сенсі слова й тому не передбачає стримувань» науковець дійшов висновку, що судова влада, як складова державної влади в демократичній державі, набула відповідного обґрунтування лише в американській «версії» трискладової теорії поділу влади, яку сформульовано Джорджем Вашингтоном, Олександром Гамільтоном, Джеймсом Медісоном та іншими «батьками-засновниками» Конституції Сполучених Штатів Америки.

Також варто зазначити, що низка положень Ш. Монтеск'є щодо судової влади, настільки прогресивна та актуальна, що використовується без застережень і в сьогоденні. Так, наприклад, основи балансу складових влади в правовій державі науковець висловив так: «Не буде свободи і в тому випадку, якщо судова влада не відділена від влади законодавчої і виконавчої. Якщо вона сполучена із законодавчою владою, то життя і свобода громадян опиняються у владі свавілля, бо суддя буде законодавцем». Крім того, Ш. Монтеск'є вважав, що вироки судових органів слід систематизувати і вивчати для того, «щоб суд діяв сьогодні так само, як він діяв учора і щоб власність і життя громадян були настільки ж безумовно забезпечені, як і сам державний устрій. Чим ширше відомство суду, чим важливіші інтереси, що підлягають вирішенню, тим уважнішим й обачнішим повинен бути суддя».

Подальший розвиток доктрина судової влади дістала в наукових роботах Жан-Жака Руссо, який обґрунтував співвідношення судової влади й суверенітету. У праці «Про суспільну угоду, або принципи політичного права» мислитель виокремив чотири види законів: політичні, громадянські, кримінальні, звичаї та суспільну думку. Безумовно, наукові погляди Ж. Руссо зумовлені поширенням абсолютизму у відповідний період поступу науки. На його думку, суверен знаходиться над законами і суддями. Водночас

позитивним здобутком досліджень Ж. Руссо є обґрунтування ознак суверенітету (зокрема державної влади (суверена) – невідчужуваності та неподільності. Науковець застосовує для розуміння поняття суверенітету ієрархічний принцип, де законодавча, виконавча та судова влада самостійні, але підпорядковані суверену – державній владі загалом.

Свій внесок у розвиток доктрини судової влади, зокрема судочинства, здійснив італійський філософ Чезаре Беккарія, який обґрунтував право покарання, що «передали» суддям громадяни як частину своєї волі, що необхідна для підтримання суспільного порядку. Через століття після Ю. Крижанича він продовжив розробку підходу, згідно з яким одним з основних завдань покарання є попередження майбутніх злочинів. Ефективність покарання, за Ч. Беккарія, полягає не в жорстокості, а в невідворотності й справедливості, суворості судді в застосуванні покарання, яке повинно пом'якшуватися в міру еволюції суспільства. Переконавши обґрунтував Ч. Беккарія і відсутність у держави права на застосування смертної кари («Про злочини і покарання»).

Ще одним видатним представником юридичної науки, праці якого увійшли до скарбниці доктрини судової влади, був Михайло Михайлович Сперанський. У «Вступі до уложення державних законів» він здійснив детальний аналіз трьох «видів» державної влади: законодавчого, виконавчого, судного.

Варто також зауважити, що основи його наукового розуміння судової системи закладено у «судовому порядку», який М. М. Сперанський поділив на кілька ступенів. Перший ступінь – волосний суд, який мав складатися із головного волосного судді, його товариша та постійних волосних суддів. Окремі категорії справ головний волосний суддя повинен був розглядати за участю двох депутатів із волосної ради (у ролі присяжних). Другий ступінь – окружний суд, який мав поділятися на дві палати: цивільну і кримінальну. При цьому кількість суддів у судових палатах повинна була відповідати кількості населення округу. Кожна з палат мала б мати свого голову із жителів округу, затвердженого міністром юстиції. Однак голови палат, за М. М. Сперанським, – це винятково адміністративні посади, які не наділені повноваженнями щодо здійснення судочинства. Натомість до їх компетенції науковець пропонував віднести вирішення адміністративних питань судової установи, організаційно-господарського забезпечення роботи суддів, судового процесу тощо. Третій ступінь – губернський суд, який мав створюватися та функціонувати на засадах окружного суду. Четвертий ступінь – сенат, як верховна судова установа для всієї держави. Сенат, за М. М. Сперанським, повинен складатися із чотирьох департаментів (по два цивільних і кримінальних) в обох столицях Російської імперії. Черговість зайняття посад у сенаті мала визначатися списком, сформованим відповідно до загальнодержавного виборчого списку в губернську думу.

Згідно з концепцією М. М. Сперанського кожен департамент сенату раз на три роки мав обирати трьох кандидатів зі свого числа й через канцлера юстиції передавати органу найвищої державної влади (фактично імператору) для затвердження одного з них своїм президентом. Посади президентів департаменту також було передбачено як винятково адміністративні, для організаційного забезпечення реалізації сенатом функції здійснення судочинства, а також під час аналізу матеріалів судової практики для виявлення прогалин у законодавстві.

Загалом можна констатувати, що протягом XIX століття відзначається помітна активізація у розробці відповідних питань у наукових дослідженнях. Так, світову доктрину судової влади було збагачено видатними дослідженнями як слов'янських юристів, так і іноземних правників, які працювали під егідою університетів, наукових установ Російської імперії тощо.

Можливо, таке «наукове піднесення» пов'язане із формуванням самодостатніх університетських наукових шкіл, розвитком наукових установ, «притоком» наукових кадрів із Європи до «імперської» юридичної науки. Проте сучасних досліджень, присвячених питанням історіографії доктрини судової влади Російської імперії цього періоду, обмаль. У цьому контексті варто відмітити наукові напрацювання В. С.

Нерсисянця, який комплексно описав розвиток політичних і правових учень у своїх монографіях та підручниках. Водночас особливе значення в його дослідженнях приділено використанню наукових підходів у практиці державотворення, законотворення, судочинства кожного історичного періоду.

Так, надзвичайний внесок у дослідження питань судочинства на теренах України здійснив перший декан юридичного факультету Київського університету св. Володимира (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка) – Гнат Миколайович Данилович. Його порівняльні дослідження першоджерел, які були регуляторами інституту судочинства, зокрема бібліографічний опис рукописів і друкованих примірників Литовського статуту (1823) та Судебника Казимира IV (1826), виконали надзвичайну просвітницьку місію, стали запорукою фахового рівня та розуміння основ судочинства як студентами юридичних факультетів, так і суддями, державними діячами. Результати дослідження його наукової діяльності та наукової спадщини викладено, зокрема, у монографії О. М. Ковальчука.

Відомий своїми науковими поглядами щодо адаптації теоретичних положень та практики законотворення професор, ректор Київського університету св. Володимира – Костянтин Олексійович Неволін. Його «Енциклопедія законодавства» вплинула не тільки на юридичну освіту в університеті, а й на подальший розвиток правознавства загалом. Окремі монографічні дослідження, присвячені дослідженню основ державного управління та підсудності справ церковному суду, є прикладом успішної адаптації теоретико-правових положень щодо судочинства до потреб практичної дійсності.

Вагомий внесок у наукове розуміння кримінального судочинства здійснив Олександр Федорович Кістяківський. Він вважав аксіоматичним положення про те, що «якість практичного кримінального правосуддя знаходиться в прямому співвідношенні зі ступенем проникнення його теоретичним елементом, тому чим більше кримінально-судова практика «підкріплена» теоретичним елементом, тим вище її якість, і навпаки». Учений наголошував, що між науковим і практичним вивченням кримінального права є глибокий зв'язок, який проявляється в обміні результатами, що створюються теорією і практикою, у тотожності цілей теоретичного і практичного правосуддя.

Отже, дослідження XVIII століття були спрямовані на обґрунтування ідеї судової влади як складової державної влади, тоді як період XIX – початку XX століття був надзвичайно плідний на здобутки в опрацюванні зазначених підходів, а саме їх адаптацію до конкретних держав.

Таким чином, на цьому етапі поступу доктрини судової влади розвиток підходів до розуміння судової влади у працях філософів та юристів набув окреслених формулювань, які відповідали тогочасному рівню розвитку юридичної науки і стрімко набули конкретизації у відповідних кодифікованих актах, були активно використані законодавчими органами різних держав для формування ефективних механізмів управління.

Наступний етап розвитку ознаменовано різновекторними дослідженнями питань щодо практичної реалізації положень доктрини судової влади. Так, у країнах Західної Європи відбувалась активна наукова апробація наукових положень щодо функціонування судової влади в правовій державі.

На теренах сучасної України можна умовно виокремити вельми короткий період розвитку юридичної науки, коли відбувалось подальше опрацювання демократично-правових положень судової влади. Це період української національної державності 1917–1920 рр. – Української Народної Республіки (УНР), Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) та розбудови української державності до встановлення радянської влади.

Серед вітчизняних науковців, праці яких займають чільне місце в доктрині судової влади цього періоду, можна відзначити професора Отто Оттовича Ейхельмана. Згідно з його проектом Конституції УНР 1921 р. «народний суверенітет має перевагу, а наступні гілки

влади мають обмежену управлінську функцію: парламент; управління, так звана виконавча влада; суд і фінансовий контроль. Управління має суворо дотримуватися принципу правомірності своєї діяльності, судової відповідальності за цю діяльність поряд із наданням органам управління самостійності та незалежності від партійних прямих і прямих начальства. Подібним забезпечується необхідний авторитет усіх органів виконавчої влади. Вищі органи виконавчої влади несуть сувору й без всяких послаблень судову відповідальність, але у формах, що забезпечують охорону державного розуму й політичного такту і відсторонення від справи будь-якої безпідставної прискіпливості й партійного аспекту. Суд і фінансовий контроль володіють повною незалежністю від виконавчої влади і парламенту. Охорона конституційності дій парламенту довіряється судовій владі».

Важко переоцінити вклад у справу розробки демократично-правових положень Михайла Сергійовича Грушевського. Надзвичайне значення має праця, створена за участю М. С. Грушевського, «Український народ в його минулому та теперішньому», а також інші дослідження науковця. Під його керівництвом була розроблена Конституція УНР (прийнята 29 квітня 1918 року), згідно з якою верховним органом влади УНР було проголошено Всенародні збори, а також регламентовано формування вищих органів виконавчої та судової влади Української держави.

Наступний період історичного розвитку на теренах сучасної держави - України – радянський. Вітчизняна правова наука перебувала під впливом інших векторів розвитку. Так, питання комуністичної державно-правової ідеології охоплювали всі сфери суспільного життя, у тому числі правову науку. Її специфіку описано в численних дослідженнях з історії вчень про державу і право.

Відповідно до комуністичної державно-правової ідеології, в енциклопедичних джерелах радянського періоду не трапляється визначення поняття судова влада, натомість було запропоновано розуміння суду та судового управління. Методологічними положеннями для розвитку тогочасної правничої науки були такі: «...новий суд потрібен був перш за все для боротьби проти експлуататорів, які намагаються відновити своє панування чи привілеї... Але, крім іншого, на суди, якщо вони дійсно організовані відповідно до принципів радянської установи, покладено інше, ще більш важливе завдання – забезпечити неухильне введення дисципліни та самодисципліни трудящих». Отже, розробку питань щодо судової влади в радянській правничій науці було практично зупинено.

Натомість розвиток наукових положень щодо судової влади, судоустрою, судочинства та судових органів актуалізовано в сучасний період, після здобуття Україною незалежності.

Як показав проведений науковий аналіз вітчизняної доктрини судової влади, існують певні проблемні аспекти щодо системності, які умовно можна узагальнити таким чином:

- відсутність уніфікованого, узгодженого плану дослідження теоретико-правових та практичних питань функціонування судової влади;
- певна повторюваність досліджень з однорідних наукових питань, подекуди крізь призму різних наукових шкіл та юридичних спеціалізацій;
- відсутність комплексних узагальнень стосовно наявних наукових досліджень, інформативної аналітики щодо стану наукової складової доктрини судової влади.

Основою вивчення питань судової влади, безперечно, є положення щодо державної влади. Так, у вітчизняній правовій доктрині питання державної влади досліджено досить ґрунтовно. Насамперед варто звернути увагу на комплексні напрацювання В. Б. Авер'янова, а також низку досліджень конституційного права. У відповідній науковій спеціалізації, безперечно, треба виокремити наукові напрацювання В. Ф. Погорілка та В. Л. Федоренка. Слід звернути увагу на монографічні дослідження, зокрема Л. М. Силенко, щодо конституційних основ системи стримувань і противаг як засобу організації та функціонування державної влади в Україні; К. А. Бабенко – щодо принципу поділу

державної влади та його реалізації в Україні; Т. В. Чехович – щодо державної влади як інституту конституційного права України; О. Ю. Бульби, яка здійснила дослідження конституційно-правових аспектів реалізації принципу поділу влади в Україні, зосередивши при цьому увагу на вітчизняній національній традиції та сучасності. Дослідження засад державної влади в конституційній спеціалізації свого часу здійснив також Ю. О. Фрицький.

Що ж стосується теоретико-правових положень у доктрині судової влади, варто зауважити, що узагальнені загальнотеоретичні характеристики судочинства, судової влади та авторські підходи до тлумачення деяких понять описано в академічних курсах теорії держави і права О. В. Зайчуком, М. І. Козюброю, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришиним, В. Ф. Погорілком, П. М. Рабіновичем, А. О. Селівановим, В. Я. Тацієм, М. В. Цвіком та іншими. А також в дослідженнях щодо актів судової влади – С. В. Шевчука та з питань специфіки різних видів відповідальності – Ю. В. Бауліна та М. І. Хавронюка.

Серед філософсько-правових підходів до розробки питань судової влади можна виокремити наукові положення, сформовані П. М. Рабіновичем та В. С. Бігуном щодо філософії правосуддя та судової філософії. Також науковий інтерес у цьому контексті становить підхід Т. З. Гарасиміва та тлумачення судової влади як предмета соціальної філософії. Варто зауважити, що кількість останніх – надзвичайно обмежена. Окремі питання можна зустріти в дослідженнях правників близького зарубіжжя, наприклад, у роботі А. І. Джарімової.

В останні роки було суттєво активізовано розвиток доктрини судової влади в частині положень, що пов'язані з сучасними державотворчими процесами, реформуванням системи органів судової влади тощо. Це, зі свого боку, зумовило появу великої кількості досліджень щодо спеціальних питань функціонування різних складових судової влади.

Варто зазначити, що наявним науковим працям притаманна певна повторюваність досліджуваних питань, подекуди крізь призму відмінних наукових шкіл, різних спеціалізацій (конституційного права, судоустрою, цивільного, кримінального, адміністративного, господарського права тощо). Проведений науковий аналіз дав змогу систематизувати їх у певні напрями.

Насамперед в якості такого напрямку досліджень слід відзначити комплекс питань щодо принципів організації судової влади та судової системи. У цьому контексті варто відмітити, що такий стандарт функціонування судової влади як ефективність судової системи досліджувався Л. М. Москвич. Істотний внесок у розробку положень про принципи судової влади та порівняльно-правовий аналіз сучасних судових систем здійснив І. В. Назаров. Результати його досліджень узагальнено, зокрема, у праці «Судові системи країн Європейського союзу та України». Комплексними дослідженнями у цьому напрямі є також праці У. А. Мірінович та В. В. Городовенка щодо принципів судової влади. Серед новітніх досліджень варто відмітити наукову працю О. М. Каплі щодо теорії та практики реалізації принципів адміністративного судочинства України. Аналізуючи цей напрям, необхідно також зазначити, що одним із перших дослідження щодо реалізації відповідних принципів, а саме принципу гласності в діяльності суду першої інстанції, у вітчизняній юридичній науці здійснив М. І. Сірий. Згодом В. В. Кривенко дослідив питання демократизації судової системи України, а питання обов'язковості судових рішень як конституційну засаду судочинства дослідила О. З. Хотинська. Принцип доступності правосуддя та гарантій його реалізації опрацьовано в дослідженні О. М. Овчаренко, а принцип змагальності сторін як конституційної гарантії справедливого судочинства дослідив С. В. Лунін. О. Б. Прокопенко розкрив правову природу права людини на справедливий суд. Принцип єдності судової влади досліджено в роботі І. В. Юревич. А. В. Лужанський опрацьовував питання конституційно-правових засад доступу до правосуддя в Україні. Основні конституційні засади судочинства в Україні досліджувала і В. В. Федоренко, а легітимність судової влади вивчав у межах окремого дослідження С. В. Гладій. І. В. Камінська здійснила наукове дослідження незалежності судової влади. Питання єдності правозастосування судами

України (як складової принципу правової визначеності) досліджено в роботі М. О. Борисенко.

Серед важливих питань у цьому напрямі – принципи організації системи судів (територіальність, інстанційність, спеціалізація тощо). Розпочав розробку аспектів адміністративно-юрисдикційної діяльності суду В. М. Скавронік, а дослідження питання юрисдикції судів здійснив В. В. Сердюк. Аспект інстанційності побудови судової системи опрацьовано в праці С. П. Штелих; О. В. Закропивний дослідив питання територіальності, як принципу побудови системи судів загальної юрисдикції в Україні. У галузі цивільного права одним із перших здійснив дослідження судової підвідомчості П. М. Тимченко. Специфіку судів першої інстанції розкрито у науковій роботі С. Г. Штогуна. Дослідження питань становлення й розвитку апеляційних судів в Україні здійснив В. М. Коваль. Організаційні питання функціонування апеляційного суду висвітлено в праці О. М. Курило. Практичні питання специфіки апеляційного оскарження досліджували Є. А. Чернушенко – щодо цивільного процесу та О. Ю. Костюченко – щодо кримінального.

Варто зазначити також, що дослідження практичних питань функціонування судів загальної юрисдикції здійснено науковцями і в країнах близького зарубіжжя, зокрема С. В. Александровим, А. Р. Каітовою, В. М. Нестеровим, Р. О. Рябінім. Питання інституційності судової влади висвітлені в роботі Б. В. Сангаджиева.

Питання правового статусу та повноважень Верховного Суду України було предметом дослідження В. В. Сердюка, а надалі актуалізовано О. І. Поповим. Варто відмітити й наукові роботи С. В. Глущенко з питань функціонування касаційної інстанції в Україні.

Ще одним напрямом наявних досліджень у доктрині є питання щодо місця органів судової влади в системі державних органів, їх статусу та співвідношення із суспільними інститутами. Так, деякі аспекти взаємодії судових органів та органів прокуратури досліджено в роботах Ю. Є. Полянського та В. В. Долежана.

Варто зазначити також про методологічність положень, що розроблені О. В. Скрипнюком щодо співвідношення держави та громадянського суспільства. Тоді як дослідження співвідношення діяльності органів судочинства та громадянського суспільства фактично було розпочато І. Є. Марочкіним та продовжено в пізніші періоди, спочатку в окремих політологічних та соціологічних дослідженнях. Так, Л. В. Вінокурова дослідила політологічну експлікацію місця та ролі судової влади в процесі діалектичної взаємодії громадянського суспільства та держави. Пізніше відповідні питання були комплексно проаналізовані в працях С. В. Прилуцького, який зосередив увагу на практичних аспектах функціонування судової влади в умовах формування громадянського суспільства та М. Й. Вільгушинського, який звернувся до питання про систему взаємовідносин судів загальної юрисдикції із суб'єктами владних повноважень та громадськістю. Вивченням питань відповідальності суддів та комплексного реформування судоустрою й суміжних правових інститутів в Україні займалася Н. Д. Квасневська. Крім того, нині існує цілий пласт статейних викладів із цих питань.

Досить дослідженими є питання забезпечення функціонування судових органів державою. Так, адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів України було предметом дослідження М. П. Запорожець. Питання статусу суддів опрацьовано в кількох монографічних дослідженнях, зокрема Л. М. Москвич. А. А. Стрижак зосередив увагу на проблемах державного управління під час забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції. Комплексно систему організаційного забезпечення судової влади України досліджено в наукових роботах І. Є. Марочкіна та В. Д. Бринцева. Цим питанням приділяли увагу і науковці країн близького зарубіжжя, як приклад можна відзначити роботу Д. М. Лукоянова щодо статусу голови суду. Надзвичайно актуальним є видання за редакцією М. В. Оніщука про новели законодавчого регулювання у сфері здійснення правосуддя.

Важливим напрямом доктрини є також спеціальні наукові розробки з питань судової практики та її вдосконалення, а також специфіки здійснення судочинства в окремих категоріях справ. У цивільній спеціалізації це, наприклад, дослідження Д. Д. Луспеника з питань судочинства в справах про захист честі, гідності та ділової репутації та О. С. Ткачука – щодо реалізації судової влади у цивільному судочинстві. А також комплексні праці з питань специфіки цивільного судочинства, наприклад, В. В. Комарова.

У кримінальній спеціалізації – комплексне дослідження Ю. М. Грошевого щодо теоретичних питань формування переконання судді в кримінальному судочинстві. Цю тему на сучасному етапі актуалізовано в дослідженні Н. Л. Дроздович. Реалізацію основних конституційних засад судочинства в кримінально-процесуальному законодавстві України та перебудову кримінального процесу України в контексті європейських стандартів досліджено в роботах В. Т. Маляренка, а кримінальне законодавство європейських держав – М. І. Хавронюка. Вагомий вклад у розробку питання пізнавальних процесів у кримінальному судочинстві здійснив І. І. Котюк, зокрема в дослідженні судової гносеології. П. В. Куфтирєв дослідив питання суддівського розсуду в теорії права. Ю. А. Ліхолетова розглянула суд як суб'єкт запобігання рецидивній злочинності молоді; окремі питання кримінальної відповідальності досліджено в роботі Н. Ю. Алексєєвої.

Серед комплексних питань у цьому напрямі досліджень можна виокремити ті, що стосуються специфіки адміністративної юстиції в різних наукових спеціальностях. Так, питання становлення та здійснення адміністративного судочинства досліджували Ю. В. Георгієвський та А. В. Руденко з позицій адміністративного права, а О. Г. Свида в межах науки судоустрою.

У свою чергу, вагомий вклад у розробку питань господарської спеціалізації здійснив В. С. Щербина, зокрема у праці «Правове становище учасників арбітражного процесу». Знаковим є дослідження Д. М. Притики з питань організаційно-правових засад становлення і діяльності господарських судів України. Організацію та функціональні засади діяльності касаційної інстанції господарської юрисдикції досліджено в науковій роботі А. Й. Осетинського. Питання правового статусу місцевих господарських судів в Україні опрацював І. Б. Шицький. Також слід відмітити спеціалізоване дослідження В. В. Радзивілюк щодо судових процедур банкрутства та наукову роботу В. В. Калініченко щодо правового статусу Вищого господарського суду України.

Наступним напрямом наукових досліджень є питання щодо функціонування різних складових системи органів судової влади. До них відносять наукові роботи І. О. Русанової щодо суду присяжних в Україні та С. О. Іваницького про формування складу народних засідателів. Важливе значення для доктрини судової влади мають дослідження О. В. Білової та О. М. Коротун щодо організації і діяльності суддівського самоврядування; А. М. Хливнюк – про правовий статус Державної судової адміністрації України; А. В. Шевченко та А. В. Маляренка – з питань дисциплінарної відповідальності суддів; О. Л. Польового – щодо гарантій суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності; Б. О. Прокопенка з питань добору кандидатів на посаду судді.

В окрему групу в межах напряму досліджень щодо складових системи органів судової влади можна виділити наукові роботи про судові органи з позицій міжнародного права, наприклад, Г. Г. Шинкарецької щодо судових засобів вирішення міжнародних спорів та права на справедливий суд у контексті Європейської конвенції з прав людини С. Ф. Афанасьєва.

Отже, унаслідок проведеного наукового аналізу щодо стану вітчизняної доктрини судової влади можна відмітити, що теоретико-правові основи наразі є найменш дослідженим її аспектом і потребують подальшого вивчення. Наявні історико-правові дослідження зазвичай зосереджені навколо окремих періодів розвитку державності або конкретних територій. Найбільш опрацьовані питання можна умовно систематизувати у такі напрями: судові органи Лівобережної України в період Гетьманщини; судові органи Півдня України кінця XVIII – початку XX століть; судові органи на землях Західної України

кінця XVIII – початку XX століть; судові органи УНР, Гетьманату, окремих періодів УРСР; розвиток та реформування судових органів сучасної України (після 1991); питання судової влади в інших державах. Галузеві, кроссекторальні дослідження різних правничих спеціалізацій із питань практичного функціонування судової влади можна умовно систематизувати у такі напрями: принципи організації судової влади та судової системи (системи судів); місце органів судової влади в системі державних органів, їх статус та співвідношення із суспільними інститутами; складові системи органів судової влади; спеціалізовані юрисдикційні дослідження, зокрема з питань судової практики та її вдосконалення.

2. Генеза розвитку судочинства, судової влади на теренах України: вихідні положення.

Питання про історичний розвиток, еволюційні та цивілізаційні трансформації інституту судочинства досліджувалися як істориками, так і правознавцями.

Значний внесок у розробку багатьох питань історичного розвитку судових інституцій у загальносвітовому контексті здійснив О. О. Шевченко, а питань щодо вітчизняної системи судоустрою – В. В. Молдован та І. Б. Усенко. Водночас одними зі знакових для історико-правового розуміння розвитку судових органів на теренах сучасної України залишаються дослідження Я. М. Падоха: «Грунтовий процес Гетьманщини XVII – XVIII ст.», «Нарис історії українського карного права», «Боротьба України-Гетьманщини за незалежне судівництво», «Суди й судовий процес старої України», «Грунтове судочинство на Лівобережній Україні в другій половині XVII – XVIII столітті» та багато інших.

Крім того, є низка сучасних вітчизняних історичних досліджень з окремих питань еволюції інституту судочинства на теренах сучасної України, зокрема Л. В. Городницької та Л. А. Кушинської. Також варто звернути увагу й на інші вітчизняні історико-правові роботи, зокрема щодо:

- окремих етапів розвитку судоустрою на землях сучасної Лівобережної України – у період Гетьманщини – О. І. Бирковича, Л. С. Гамбурга, І. М. Паньонко, Н. П. Сизої, О. В. Сокальської;

- деяких аспектів поступу судових органів Півдня сучасної України – В. С. Балуха, Б. В. Змерзлого, І. І. Полякова, К. І. Ревіна;

- питань еволюції судової системи на землях сучасної Західної України – С. Г. Ковальової, О. Кондратюка, М. В. Никифорака, Л. Т. Присташ.

Слід відзначити й історико-правові дослідження у сфері трансформації судових органів радянського періоду, зокрема В. Т. Окіпнюка та І. М. Скуратовича, а також щодо сучасного етапу їх реформування та розвитку – В. Д. Бринцева, Р. О. Куйбіди, В. О. Сердюк, О. З. Хотинської-Нор.

Заслужовують на увагу й вітчизняні дослідження з питань розвитку судових інституцій на теренах інших держав. До цих питань зверталися С. С. Аскеров, Б. В. Малишев, О. В. Липитчук, І. Є. Переш, Є. Ю. Полянський, О. М. Ригіна та інші. Серед робіт відповідного спрямування, виконаних науковцями близького зарубіжжя, заслуговують на увагу дослідження О. В. Бахновського, Т. Г. Мінеєвої, К. Н. Холікова та багатьох інших.

Отже, варто відзначити достатньо високий рівень опрацювання історико-правових питань щодо трансформацій та розвитку судових органів у науковій думці. Водночас для формування комплексного підходу до розуміння теоретико-правових засад функціонування та розвитку судової влади варто акцентувати увагу на деяких вихідних положеннях.

Можна констатувати, що суд (як організаційна форма вирішення конфліктів) на територіях сучасної України виник на ранніх етапах розвитку суспільства, задовго до появи «писаного права» та формування багатьох інших державних механізмів. Судочинство

здійснювалося на основі первісних норм-звичаїв та колективної моралі жерцями та старійшинами. У сучасних спеціалізованих дослідженнях аргументовано, що судочинство в Україні має багатовікову історію, яка сягає корінням середини першого тисячоліття до н. е.. Згодом, із розвитком «протодержавних» та ранніх державних утворень, характерними ознаками здійснення судочинства стали централізоване концентрування влади (зокрема щодо здійснення судочинства) та поява відповідних регуляторних норм. Так, у період так званої Скіфської держави вже склалось уявлення про божественне походження царської влади. До речі, у науковому виданні з історії судової влади в Україні за редакцією І. Б. Усенка цей період розвитку судочинства віднесено до формування «судової влади в ранньодержавних утвореннях».

Як відомо, основним джерелом права у скіфів був звичай, перетворений із деякими змінами на звичаєве право. При цьому науковці зазначають, що скіфська культура протягом усієї історії залишалася безписемною, тому й фіксація норм звичаєвого права не могла бути здійснена. Поряд зі звичаєм доволі рано з'явилося й інше джерело права – правила, встановлені царською владою.

В. Д. Гончаренко зауважив, що в багатьох випадках правитель сам виконував як обов'язки жерця, так і судові функції. З огляду на централізацію верховної влади найнебезпечнішими у скіфів вважалися злочини проти царя, замах на життя правителя, непокоря царському наказу.

Водночас науковці вважають, що найбільша кількість справ у скіфський період стосувалася майнових суперечок. Під правовим захистом перебувала власність на рабів, худобу, вози з наметом, які слугували пересувним житлом, а також речі побутового вжитку. Знаними були й справи про порушення зобов'язань, що виникали як зі спричинення шкоди, так і з договорів міни, купівлі-продажу, дарування, поклажі тощо. Особливо ретельно розглядали випадки порушення угод, що були закріплені присягою, оскільки, порушуючи присягу, скіфи, за тогочасними уявленнями, водночас здійснювали і злочин проти богів, іменами яких вони клялися. На підтвердження зазначених положень науковці звертаються до спадщини Геродота, який описав процедуру присягання: «У великий глиняний ківш наливають вина та примішують до нього кров тих, що укладають договір, зробивши укол шилом або невеликий надріз ножом на тілі, потім занурюють у чашу меч, стріли, сокиру та дротик. Після здійснення цього обряду вони довго моляться, а згодом п'ють суміш, як ті, що домовляються, так і найдостойніші з присутніх».

Як зазначають науковці, від самого початку існування Київської Русі на її теренах діяли норми права, що регулювали порядок здійснення судочинства. Так, судовий процес частково описаний у відомих русько-візантійських договорах 911 і 944 рр. Зокрема, у них згадується найдавніший із відомих збірників давньоруського права – «Закон Руський». Давньоруський судовий процес «не був хаотичним нагромадженням суперечливих процесуальних дій, а спирався на цілу низку основоположних правових ідей: презумпція невинуватості; здійснення «суду» на основі змагальності й відносної рівноправності сторін; обов'язковість виконання рішень і вироків суду; відповідність суспільної небезпеки злочинного діяння призначеному покаранню».

Як слушно зазначила І. В. Камінська, із подальшою еволюцією східнослов'янського суспільства влада вождів набула публічного характеру й поступово трансформувалася в державну. Із виникненням та розвитком державних інститутів «владу авторитету» жерців та старійшин остаточно було ретрансльовано у світську владу племінних вождів-князів. Судочинство відтоді здійснювалося князем при дворі.

Структуру державних судових органів періоду Київської Русі можна охарактеризувати як ієрархічну будову князівських (державний рівень), вічових та громадських (верхніх) судів.

Уявлення про вищий суд у цей період розвитку державності пов'язувалося з владою князя. Як зазначив І. Я. Терлюк, установлені князем норми були втіленням «правди» або «справедливого суду» (значення цих термінів у давньоруський період було однаковим).

Князь володів усіма правами вищого судді й за реальними повноваженнями, і за уявленнями давньоруського суспільства.

Судова влада належала до основних прерогатив князівської влади, а функція здійснення судочинства вважалась одним із головних його обов'язків.

Як зазначено в підході до викладу історії судової влади за редакцією І. Б. Усенка, аналіз наявних літературних джерел дає змогу припускати, що для жителів Давньої Русі, щонайменше в другій половині XI – XII ст., саме судова функція влади стояла чи не на першому місці. На підтвердження відповідних положень науковці спираються на тексти Повісті временних літ, де зазначено про таке: Рюрика запросили на княжіння для того, щоби він вирішував спори між племенами, що утворювали союз із центром у Ладозі, а згодом у Новгороді.

При цьому князь здійснював судочинство у столиці, номінально для всіх жителів (за окремими винятками, наприклад, «церковні люди»). Так, князь «судив» своїх васалів, дружинників, бояр, справи за їх участю не були підсудні місцевим судам. До нього могли звертатися також люди, незадоволені здійсненням судочинства в місцевих судах. Існував також «об'їздний суд» князя. Судочинство на місцях здійснювали «посадники» – у містах, волостях і селах. Крім того, князь міг призначати своїх урядовців для розгляду тієї чи іншої судової справи, які, проте, не мали такої судової компетенції на постійній основі. Найважливішим урядовцем із судовими повноваженнями був княжий тіун.

Поряд із системою державних судів у період Київської Русі існували і приватні суди (панські), які проводили феодал-землевласники над своїми «залежними» людьми.

Отже, для судочинства періоду Київської Русі характерна (як для феодальних держав відповідного етапу розвитку державності) система повноважень адміністрації, санкціонованих абсолютною центральною владою вищої посадової особи держави.

Як відомо, із втратою незалежності землі сучасної України опинилися в межах Королівства Польського та Великого Князівства Литовського, а згодом їх об'єднаної держави – Речі Посполитої.

Як зазначають науковці за всього багатоманіття моделей організації судової влади на українських теренах визначальними видаються ті судово-владні відносини, які склалися в період Королівства Польського, Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої. Саме в цей час, на думку багатьох дослідників, давньоруські традиції збагатилися європейським досвідом і як наслідок стали основою так званого західноруського права, що згодом цілком природно трансформувалося в українське право козацько-гетьманської доби.

Отже, українське судочинство в цей період поступово набувало характерних рис зазначених держав та їх правових традицій.

До 1386 року на українських землях у Великому Князівстві Литовському було збережено попередню систему органів виконання судових функцій. Однією із нечисленних змін було запровадження суду великого князя над удільними.

Однак з укладенням Кревської унії Литва, а з нею й українські землі у її складі підпали під західноєвропейські й польські впливи в питаннях державної організації. У судовій системі в цей період було кілька типів судів. Державні суди поділялися на провінційні та центральні. Фактично судочинство в них здійснювалось у поєднанні з адміністративними функціями, перебуваючи у віданні великого князя і його урядовців. До провінційних судів належали суди державних намісників, а згодом суди старостинські й воєводські. Розгляд справ у цих судових органах був одноособовим, а їх юрисдикцію було поширено на справи вільного населення та населення, підпорядкованого владі великого князя.

Із 1529 року під час вирішення питань здійснення судочинства засідали ще по два шляхтичі. А з 1542 року воєводські суди стали судами вищої інстанції, а над ними – соймові суди кожної землі.

Ще одним знаковим документом, важливим для поступу судочинства на українських землях є Люблинська унія (1569 р.). У результаті її прийняття відбулось формування

відносно уніфікованої структури державних судових органів. Так, для українських воєводств Волинського, Брацлавського й Київського короткий час за вищу інстанцію був луцький трибунал, який складався з депутатів цих воєводств, а після його скасування вони були підпорядковані загальному трибуналу.

Винятковим явищем цього часу було виникнення автономного, станового козацького судівництва, яке виконував гетьман над підлеглими йому козаками.

Наступною віхою розвитку судочинства й судоустрою на українських землях була доба Гетьманщини. Як зазначають науковці це були складні часи абсорбції Російською імперією, що неухильно наступала широким фронтом, обмежуючи українську автономію та поглинаючи й уніфікуючи атрибути її державності – законодавство, адміністрацію, судові установи. Спротив українського суспільства набув особливої форми обстоювання власних цінностей, окремішності української спільноти та зрештою залишків автономії, саме в правовій сфері – через кодифікаційний процес та судову систему.

Я. М. Падох умовно поділив судоустрій доби Гетьманщини на два періоди: козацьких і «статутних» судів (запроваджених великою судовою реформою гетьмана К. Г. Розумовського в 1760 – 1763 рр.).

У період козацьких судів судова система складалася із державних (козацьких), міських, громадських, духовних і деяких особливих судів. У свою чергу козацькі суди утворювали чотириланкову структуру, яка поділялась на провінційні та центральні.

Провінційні суди мали ієрархічну систему підпорядкованих один одному судів: сільських, сотенних і полкових. Сільські суди отаманів вирішували менш важливі цивільні і кримінальні справи місцевих і були колегіальними. Сотенні суди існували в містах сотенних урядів, були колегіальними із сотником на чолі, розглядали цивільні і кримінальні справи козацтва сотенної округи. Полкові суди існували в центрах полкових округів і діяли як суди першої інстанції для козацької старшини, сотенної та полкової, і як другої інстанції – для апеляцій від сотенних судів.

Центральні суди – це Генеральний Військовий Суд, Генеральна Військова Канцелярія та Гетьманський суд. Генеральний Військовий Суд існував при гетьманській резиденції, а функції здійснення судочинства виконували генеральний суддя та інші члени генеральної старшини, знатного товариства. Він діяв як суд першої інстанції у справах генеральної старшини, полковників тощо і як апеляційна установа для вироків нижчих судів. Наприкінці XVIII ст. у структурі центральних судів було створено Суд Генеральної Військової Канцелярії як додаткову апеляційну інстанцію. Слід зазначити, що одним з основних позитивних аспектів розвитку судочинства цього періоду є саме колегіальність майже всіх судових установ Гетьманщини (крім суду гетьмана).

Найвищим судом на українських землях цього періоду був Гетьманський суд із необмеженою компетенцією. Гетьман міг кожную справу взяти на власний розгляд на будь-якому етапі розгляду, його вирок був остаточний.

На окрему увагу заслуговує судочинство Запорозької Січі. Його основою була загальна адміністративна організація, бо й на Січі судову владу не було відокремлено від адміністративної. До нижчих органів, що здійснювали судочинство, належали суди курінних отаманів і паланкових полковників, а до вищих – суди військового судді, кошового отамана й січової ради. Військовий суддя самостійно здійснював судочинство. На його вирок йшла апеляція до кошового отамана або січової ради. Кошовий отаман вважався верховним суддею, вирок якого були остаточними, він мав право засуджувати на смерть і милувати. Але в мирний час і на його вирок можна було апелювати до січової ради.

Після формування статутних судів, тобто судів, сформованих на основі норм Литовських статутів, основу судової системи Гетьманщини – козацькі суди було замінено судами земськими, гродськими (полковими) і підкоморними. Головна цінність реформи полягала в тому, що вона обмежила число апеляційних інстанцій (до двох) і де-факто

заклала основи відокремлення судочинства та відповідних органів від адміністративної влади.

Наступний етап розвитку судових органів на теренах України можна пов'язувати зі скасуванням Катериною II у 1764 році інституту гетьмана та перетворенням Гетьманщини на Малоросійську губернію в складі Російської імперії.

Як зазначив І. Я. Терлюк, судоустрій в українських губерніях Російської імперії початку XIX ст., порівнюючи із загальноросійською судовою системою, мав місцеві особливості. Структура й підсудність судів у губерніях Правобережної України та Лівобережжя визначалися, крім імперських актів, місцевим правом (Литовськими статутами). І лише в губерніях Південної України (Слобідсько-Українській, Катеринославській, Херсонській і Таврійській) судову систему було приведено у відповідність до судової системи російських земель.

Разом із тим, в 1864 році в Російській імперії запроваджено судову реформу з урахуванням здобутків наукової доктрини розвинених європейських держав та їх демократичної державно-правової практики. Правовою основою проведення судової реформи стали Судові статuti, прийняті 1864 року. Статтями 1 – 5 було закріплено, що судова влада належить мировим суддям, з'їздам мирових суддів, судовим палатам і Сенату в якості верховного касаційного суду й поширюється на осіб усіх станів та на всі категорії справ. Водночас було встановлено, що мировий суддя є «одноосібною владою», а з'їзди мирових суддів, окружні суди, судові палати й Сенат – колегіальними органами. Ця реформа за своєю суттю фактично опосередковувала формування відокремленої судової системи, відносно незалежної та з виразними ознаками окремої складової державної влади.

Варто зауважити, що наприкінці XIX століття була спроба контрреформи (1889 р.), яка мала негативний вплив на розвиток фактично сформованої судової системи. Однак її основи та запроваджені стандарти переважно зберігалися на територіях Російської імперії аж до встановлення радянської влади.

На противагу цьому в період української національної державності 1917–1920 рр. (Української Народної Республіки (УНР), Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) тощо) здійснено низку прогресивних напрацювань щодо практичного впровадження демократично-правової теорії поділу державної влади, забезпечення функціонування судової влади.

Нині існує кілька підходів до розуміння цього періоду розвитку української державності та судочинства, судоустрою, судової влади. Домінантним серед вітчизняних правників є підхід щодо створення української національної державності в період 1917–1920 рр.. Його прихильники звертаються до положень так званої концепції транзитивності. Головна її теза полягає в можливості розгляду історико-правової реальності, що склалася на Наддніпрянських українських етнічних землях, як єдиної держави перехідного періоду, у межах якої функціонували різні владні режими. Крім того, у концепції транзитивності своєрідним чином вирішено питання щодо легальності влади в державах перехідного періоду (транзитивних державах). Ці положення ґрунтуються на теоретичних напрацюваннях дослідників, які не вважають легальність та легітимність обов'язковими ознаками влади перехідної держави.

Загальні засади функціонування судової влади в цей період було закріплено у III Універсалі Української Центральної Ради (УЦР) від 07 (20) листопада 1917р.: «Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідальний духові народу». При цьому науковці зазначають, що після повернення УЦР до Києва в березні 1918 р. українізацію було поширено на всі сфери судочинства. Так, 1 березня 1918 року було видано циркуляр № 2 про мову, який зобов'язував суди «в 7-денний строк усунути вивіски, написи, оповіщення і т. п. російською мовою і замінити українською; так само на бланках, штемпелях, печатах, діловодних книгах замінити російську українською; приступити до вивчення української мови; вивісити на виднім місці 4-й Універсал під склом та герб УНР на синьо-жовтому полі. Оповіщення російської влади зняти і змінити на розпорядження влади української».

Крім того, було суттєво змінено і систему судоустрою. Однак чи не найбільшим здобутком у процесі боротьби за незалежність Української держави є прийняття 29 квітня 1918 року Конституції Української Народної Республіки (Статуту про державний устрій, права і вільності УНР). Розділ III «Органи влади УНР» передбачав поділ державної влади між трьома складовими: вища законодавча влада була надана Всенародним Зборам, вища виконавча влада – Раді Народних Міністрів, а вищим органом судової влади встановлено Генеральний Суд УНР.

У цей період також період було розроблено низку проектів інших конституційних актів демократичного, правового спрямування, зокрема і щодо судової влади. Вони не набули практичної реалізації, однак залишаються надзвичайно прогресивними для свого часу пам'ятками доктрини судової влади.

Із встановленням радянської влади на українських землях подальший розвиток судочинства відбувався під впливом комуністичних ідей. Демократично-правові стандарти в цей період не використовувались.

Так, після проголошення радянської влади розпочалося поширення декретів та інших законодавчих актів більшовиків. У цей період на підконтрольних радянській владі територіях було запроваджено особливі військові трибунали, які перебували в безпосередньому підпорядкуванні військових структур виконавчої влади. Як і революційним, військовим трибуналам надавалося необмежене право визначення міри покарання/

Як зазначила І. В. Камінська, описуючи цей період розвитку судочинства, у 1919 р. було створено два типи судових установ – народні суди та революційні трибунали. Паралельно було започатковано «квазісудові» органи – надзвичайні комісії, що діяли у складі Наркомату внутрішніх справ УРСР. Їх юрисдикція поширювалася на вирішення справ про контрреволюцію, саботаж, спекуляцію. Надзвичайним комісіям надавалося право виносити вироки та доводити їх до відомого революційного трибуналу. Отже, на території УРСР було легалізовано діяльність «квазісудового» органу, який мав повноваження призначати таку міру покарання, як розстріл.

Пізніше в УСРР було сформовано певну систему судів. Однак, закономірно, що в основі її функціонування не було використано демократично-правову теорію державної влади. Так, у найбільш авторитетних профільних енциклопедичних виданнях радянського періоду відсутні навіть дефініції судової влади, натомість запропоновано такі визначення:

– суд – орган держави, який охороняє від різних посягань інтереси пануючого класу шляхом здійснення правосуддя, застосування методів державного примусу до осіб, які порушують установлений правопорядок. Суд виникає разом із державою, але виокремлюється в самостійний орган із розвитком державного механізму й утворенням спеціального державного апарату;

– судова система – сукупність усіх судів СРСР (союзних і республіканських), які мають спільні завдання, організовані та функціонують відповідно до єдиних принципів, пов'язані між собою відносинами щодо здійснення правосуддя.

Радянська судова система, по-суті, була «дволанковою». Кримінальна чи цивільна справа, розглянута судом першої інстанції, могла бути за скаргою або протестом внесена для перевірки законності й обґрунтованості вироку чи рішення до суду вищої інстанції, що діяв як друга інстанція. Перевірка справ у «порядку нагляду» й поновлення справ за нововиявленими обставинами, як форми наглядової діяльності, були винятковими, тому вважати їх наступними судовими інстанціями недоцільно.

Отже, генезу судочинства на теренах сучасної України до періоду утворення незалежної, демократичної, правової держави й повернення до стандартів формування трискладової державної влади європейського зразка можна умовно систематизувати в кілька основних періодів: додержавний; ранніх державних утворень та Київської Русі; входження українських земель до складу Королівства Польського, Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої; Гетьманщини; входження українських земель до складу

Російської імперії; період української національної державності 1917–1920 рр.; радянський період.

3. Співвідношення історичного розвитку судочинства, судової влади та доктрини судової влади.

Серед питань, що потребують вирішення, та є суттєвими для дослідження як положень доктрини судової влади, так і генези судочинства і судової влади – загальне розуміння їхнього співвідношення. Потребу у визначенні зазначеного співвідношення було встановлено в результаті обговорення на наукових конференціях останніх років.

Так, можна виокремити одразу кілька підходів до розуміння такого співвідношення:

- ототожнення процесів історичного розвитку судочинства, судової влади та поступу доктрини судової влади;
- розуміння поступу доктрини судової влади як частини релігійної доктрини (відносно незалежної від процесів розвитку юридичної науки та практики державотворення);
- розуміння розвитку доктрини судової влади та судочинства, судової влади як відносно автономних процесів поступу державно-правової практики та відповідної доктрини.

Щодо першого із зазначених підходів варто зауважити, що його «ретрансляція» у вітчизняній правовій науці досить поширене. Почасти в наукових дослідженнях об'єднано питання історичного розвитку судочинства (генези), поступу законодавства й наукових праць про судочинство, судоустрій, судову владу (історіографії). Про розмежування відповідних понять зазвичай не йдеться.

Очевидно, що в науковому контексті такий стан призводить де-факто до ототожнення історичного розвитку судочинства (а згодом – судової влади) та процесу розвитку доктрини судової влади. Це можна було б вважати рівнем особистого «володіння» науковим інструментарієм та юридичною термінологією кожного автора.

Водночас викликають занепокоєння більш категоричні «версії» такого підходу, які пов'язані здебільшого із підміною понять. На кшталт тверджень, що «з моменту створення держави та її органів влади повноваження та функції правосуддя здійснювались окремими органами влади», а також, що ідеї поділу державної влади та функціонування судової влади Арістотеля, Платона, Полібія, Епікура та інших видатних мислителів Античності було реалізовано в практичній діяльності судових органів Стародавньої Греції та інших держав.

Дійсно, підхід щодо домінантної ролі судочинства в державно-правовій практиці надзвичайно раціональний і бере початок у найдавніших відомих науці джерелах, зокрема періоду Античності. Значну роль у становленні цих положень в площині вітчизняної доктрини судової влади відведено також дореволюційним науковим працям. Так, М. М. Коркунов описував природу правителя давньої держави як найвищого судді, а також обґрунтовував судові рішення як основні прояви державної влади початкового періоду розвитку державності.

Підхід наукового «фіксування» значення судочинства крізь призму влади правителя щодо ранніх етапів розвитку держави підтриманий і у працях інших видатних істориків М. М. Карамзіна, В. О. Ключевського, М. І. Костомарова, С. М. Соловйова.

Крім того, у сучасний період поступу юридичної науки значна частина вітчизняних правників, серед них І. Є. Марочкін та Д. М. Притика, а також визнані фахівці у питаннях щодо судової влади В. С. Бігун і В. С. Смородинський, наголошували на тому, що виокремлення судової діяльності з переліку інших видів державної діяльності відбулося в стародавніх державах і було одним з основних атрибутів влади. Деякі науковці прямо зазначають, що судова функція була чи не найпершим атрибутом влади в стародавньому світі.

Щодо найдавніших держав світу також варто зазначити, що відповідна діяльність дійсно реалізовувалася протягом усього періоду формування та функціонування ранніх

держав, однак різними суб'єктами здебільшого не відокремленими від абсолютної влади правителя та його адміністрації.

Загальновідомо, що в Стародавньому Єгипті повноваження вищої судової інстанції здійснював фараон, який одночасно очолював усі інші державні механізми та напрями діяльності, у разі потреби призначав судові колегиї, а в пізніші періоди – визначав візира. У період Нового царства для здійснення судочинства фараон визначав кенбет-округи: центральний, окружний, міський. Також протягом усього періоду існування Стародавнього Єгипту діяли храмові суди, а суддя будь-якої судової інстанції вважався духовним служителем богині Істини.

Аналогічні процеси розвитку відомі й щодо Стародавнього Вавилону, де судочинство тривалий період здійснювали релігійні особи, а після судових реформ царя Хаммурапі та створення нормативних основ судочинства було фактично утворено державні органи, які, крім іншого, здійснювали й судочинство. Призначав суддів до цих судових органів (общинних судів під головуванням старостів) цар, який традиційно виконував функції вищої судової інстанції та мав необмежену владу в усіх інших сферах державної влади.

Якісно відмінну динаміку розвитку судочинства в контексті запровадження відповідних спеціалізованих суб'єктів можна умовно відмітити на основі історичних та історико-правових досліджень, які стосуються Стародавньої Греції. У них описано більш-менш чітку систему державних органів від початку утворення міст-держав. Під керівництвом колегиї архонтів діяв вищий орган, який здійснював судочинство – гелієя, а також інші органи – ареопаг, чотири колегиї ефетів, колегиї сорока. Однак функції зазначених органів також не були обмежені повноваженнями щодо здійснення судочинства. Так, гелієя одночасно була законодавчим і вищим судовим органом, а також здійснювала функції контролю за іншими органами державної влади (тобто функції вищого виконавчого органу).

Отже, органи та суб'єкти, які здійснювали судочинство в ранніх державах, не були спеціалізованими й поєднували виконання різних видів діяльності. Тобто можна стверджувати, що виокремлення судової діяльності з переліку інших видів державної діяльності відбулося в стародавніх державах у тому значенні, що її реалізація була обумовлена визнанням судочинства як суспільно необхідного та важливого виду діяльності держави. Однак фактичне утворення та функціонування «спеціальних», відокремлених судових органів та установ, формування їх системи, а тим більше судової влади держави відбувалося у значно пізніші періоди розвитку державності як на теренах України, так і інших держав.

Отже, формулювання щодо «існування певних органів, які, крім іншого, здійснювали судочинство» та «виконання функції здійснення правосуддя окремими органами влади» (у нинішньому розумінні її змісту) є відмінними за своїм змістом. Коли йдеться про додержавний та період ранніх держав варто використовувати перше формулювання. Водночас, ведучи мову про період утворення демократичних, правових держав можна стверджувати, що функцію здійснення правосуддя в них реалізують органи судової влади.

Коректним розумінням співвідношення процесів формування доктрини судової влади, історичного розвитку, еволюції держави та судочинства вбачається підхід, за яким певні ідеї та обґрунтування наукових розумінь інституту судочинства, його призначення, окреслення суб'єктів реалізації функцій у суспільстві та державі тощо – існували на різних етапах розвитку наукової думки. Однак вести мову про повне співпадіння розвитку наукової думки і практики здійснення судочинства не зовсім коректно. Процеси розвитку доктрини судової влади та державної практики (зокрема, судочинства) недоцільно ототожнювати. Їх необхідно розмежовувати.

Стосовно другого із зазначених підходів – розуміння поступу доктрини судової влади як частини релігійної доктрини (відносно незалежної від процесів розвитку

юридичної науки та практики державотворення) варто зазначити, що він більшою мірою опрацьований науковцями близького зарубіжжя. Так, Р. Р. Абдулліна свого часу зазначила про наявність «божественного» підходу до пояснення процесів формування інституту судочинства.

Одним з аргументів у підході щодо розуміння наукових обґрунтувань судової влади як частини релігійної доктрини є звернення її прихильників до наукових праць того періоду розвитку філософсько-правової думки, який відзначено релігійним приматом. Це, на їх думку, засвідчує безперервність поступу релігійної доктрини судової влади.

У таких працях суттєво наближено, адаптовано до відповідних релігійних учень, зрівняно поняття суспільної справедливості та Божої милості. Їх прикладом може бути творча спадщина Аврелія Августина, який свого часу обґрунтовував, що політична та соціальна складові діяльності держави покликані слугувати реалізації Божої милості та волі.

У цьому контексті треба відмітити, що проникнення релігійних текстів та концептів у філософсько-правову думку є характерним для конкретного історичного періоду її розвитку й засвідчує динаміку перебігу дещо інших процесів.

Що ж стосується альтернативи зазначеним підходам, то варто відмітити виваженість, наукову обґрунтованість та доцільність розуміння двох паралельних процесів поетапного формування доктрини судової влади та історичного розвитку судочинства, а згодом – судової влади.

Так, у випадках, коли йдеться про еволюцію наукових ідей щодо судочинства, судоустрою, а згодом – судової влади, варто використовувати термінологічне позначення «розвиток доктрини судової влади».

У цьому контексті термін «доктрина» позначає усю сукупність ідей, вчень, поглядів та теорій про судову владу. Водночас словосполучення «розвиток доктрини» дає змогу стисло сформулювати темпоральний вимір поетапної еволюції цієї сукупності ідей, вчень, поглядів та теорій про судову владу.

Крім того, за результатами дослідження історіографічних джерел та щоб уникнути плутанини, використання терміну «концепція судової влади» також можна обмежити. Його варто використовувати тоді, коли йдеться про виникнення і формування системних знань, які відповідають поняттю концепції.

Наприклад, використання термінів «концепція» та «теорія» у значенні складових доктрини судової влади слід хронологічно обмежити періодом формування комплексних наукових підходів, зокрема в працях Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є та інших.

До речі, як зазначають науковці в дослідженнях генези розвитку судочинства, приблизно в цей же період відбулося і розмежування видів державної влади в державно-правовій практиці багатьох тогочасних європейських держав.

Однак не всі процеси державотворення та розвитку судочинства «віддзеркалювали» стан розвитку доктрини судової влади. І навпаки, не всі наукові концепції відображають державно-правову дійсність, особливо в державах, різних за природою своєї влади. Це ще один аргумент для визначення розвитку цих процесів як паралельного.

Такий підхід до розуміння співвідношення розвитку доктрини судової влади та інституту судочинства передбачає розуміння двох уявних «прямих»:

- історичного розвитку (генези) судочинства, а згодом – судової влади – від здійснення відповідної діяльності на ранніх етапах розвитку державності до реалізації судових функцій різними суб'єктами в ранніх державах, утворення судових органів та судових систем, а також судової влади в демократичних, правових державах;

- розвитку доктрини судової влади – від стародавніх форм до наукових праць про ідеї справедливості, розуміння судочинства, трактування, гіпотези, підходи щодо судоустрою до формування наукових концепцій судочинства, судоустрою, судової влади, обґрунтування теорії судової влади, заснованої на положеннях демократично-правової теорії трискладового поділу державної влади.

У процесі дослідження сформульовано дефініції, які прогнозовано сприятимуть усуненню наукових прогалин, підміни понять під час дослідження судової влади:

- історичний розвиток (генеза) судочинства, судової влади – процес еволюційної трансформації судочинства в темпоральному вимірі: від здійснення відповідної діяльності на ранніх етапах розвитку державності до реалізації судових функцій різними суб'єктами в ранніх державах, а згодом – до утворення судових органів та судових систем, а також судової влади в демократичних, правових державах;

- розвиток доктрини судової влади – процес удосконалення всіх наявних знань про судочинство, судоустрій, судову владу в різних формах: від стародавніх джерел до наукових праць, від ідей справедливості і правосуддя, розумінь, трактувань, гіпотез, підходів щодо судочинства та судоустрою до створення концепцій судочинства, судоустрою, судової влади, формування теорії судової влади, що ґрунтується на демократично-правовій теорії трискладового поділу державної влади;

- концепція судової влади (як елемент доктрини судової влади) – узагальнений підхід до наукових знань про судочинство, судоустрій, судову владу в демократичній, правовій державі, об'єднаний загальною аргументованою ідеєю, який потребує подальшого обговорення, удосконалення, наукового обґрунтування, практичної верифікації;

- теорія судової влади (як елемент доктрини судової влади) – сукупність наукових знань (конструкцій і висновків) щодо судочинства, а також судоустрою, судової влади у демократичній, правовій державі, яку верифіковано застосуванням до об'єктивної дійсності (державно-правової практики). Наприклад, теорія судової влади, що ґрунтується на теорії поділу державної влади в демократичній, правовій державі.

Треба зазначити, що на сучасному етапі розвитку доктрини судової влади для уникнення плутанини варто використовувати поняття «теорія судової влади» саме під час характеристики теорії судової влади, що ґрунтується на теорії трискладового поділу державної влади в демократичній, правовій державі (Ш. Монтеск'є та ін.). Вона набула достатнього наукового обґрунтування та верифікації в державно-правовій дійсності багатьох європейських держав.

Водночас, будь-яка концепція щодо судочинства чи судоустрою, теоретично може бути розвинена, обґрунтована науковими засобами, верифікована державно-правовою практикою й, як наслідок, трансформована в наукову теорію.

4. Правова природа поняття судової влади.

Основою наукового розуміння судової влади є різні аргументовані характеристики щодо природи цього державно-правового явища та його поняття. Вбачається, що умовно їх можна систематизувати у кілька основних аспектів, які в сукупності опосередковують можливість формування науково обґрунтованого уявлення про правову природу поняття судової влади.

Перший із них можна умовно позначити як мовознавчий (лінгвістичний) аспект. Другий – філософсько-правовий аспект щодо смислового значення наукових категорій «справедливості», «рівності», «законності», «правосуддя» у формуванні поняття судової влади. Третій – кроссекторальний аспект змістовних тлумачень понять «влада», «держава», «державна влада», як первинних відносно визначення судової влади. Четвертий – щодо взаємодії судової влади з іншими складовими державної влади, як частини цілого. Їх аналіз у сукупності забезпечить можливість сформулювати науково обґрунтоване уявлення про правову природу судової влади – лексичну форму відповідної дефініції, її значення, розкриє зміст поняття та наукову систему координат, у якій вона перебуває.

Так, однією з основ для розуміння поняття судової влади є мовознавчий (лінгвістичний) аспект щодо етимологічної та морфологічної природи понять в її основі, зокрема слова «влада» у світовій мовній практиці. Для цього слід звернути увагу на відповідний категоріально-понятійний апарат.

У німецькій мові слово «macht» одночасно означає «сила» і «держава», а в певних контекстах, на кшталт «an der Macht sein» – влада («бути при владі»). Воно походить від готського кореня «magen» (vermögen), що означає «мати змогу».

Англійське «power» серед значень теж можна виокремити – «влада», «сила», «міць», «могутність», і походить від французького «pouvoir», яке, у свою чергу, походить від латинських слів «potestas» і «potentia», що означають «здатність» (обидва утворені від дієслова «potere» – «бути здатним»). Для римлян слово «potentia» означало здатність чи спроможність однієї особи або речі впливати на іншу. Слово «potestas» мало більш вузький, політичний зміст, означало особливі можливості яких набували люди, спілкуючись і діючи спільно.

Також необхідно зазначити, що у французькій мові, крім «pouvoir», може використовуватись і його синонімічний ряд – «autorité» (влада, авторитет); «puissance» (влада, держава, міць, могутність).

Для розуміння специфіки лексичного позначення терміна «влада» в українській мові слід, насамперед, дослідити довідкову наукову літературу. Згідно з Етимологічним словником української мови слово «влада» є запозиченим із чеської або польської мови та відоме з XVI–XVII століть. Його суть полягає в можливості керувати, розпоряджатися чимось або кимось.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови запропоновано чотири значення слова «влада»: 1) право керувати державою, політичне панування; 2) керівні державні органи; 3) право та можливість розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь; 4) сила чого-небудь, могутність.

Вбачається, що найбільш доцільним у контексті спеціально-юридичного застосування мовних розумінь слова «влада» для дослідження поняття судової влади є врахування всіх вищенаведених значень.

В європейській мовній групі кількість слів, які позначають поняття «справедливість» у контексті судочинства, досить велика. Так, в англійській мові слово «justice» позначає «справедливість», «правосуддя» та «юстицію». При цьому існують й інші слова, синонімічні значенню українського слова «справедливість»: «fairness» – справедливість як «чесність», «equity» – справедливість від «equality» – «рівність», «rightness» із коренем «right» – «права», «правильність», від нього ж утворено поняття «righteousness» – «праведність». У німецькій мові одне слово може також передавати два значення: «Gerechtigkeit» позначає одночасно «справедливість» і «правосуддя», а слово «Justiz» – «юстиція», «правосуддя».

Варто зазначити, що в слов'янській групі аналогічні слова походять із європейських мов, зокрема, французької та німецької, тобто також від латинського аналога: російське слово «юстиция»; білоруське – «юстыцыя»; болгарське – «юстиция»; чеське – «justice»; польське – «jusycja» (sprawiedliwosc).

Як відомо, у слов'янській групі мов слово «юстиція» перебуває у вжитку ще з початку XVIII століття. Проте його значення кардинально відрізнялося в різні історичні періоди. Якщо спочатку воно означало «страта», «шибениця», то згодом набуло значення «судочинство», «правосуддя».

Специфіку вжитку слова «юстиція» викладено в Історико-етимологічному словнику сучасної російської мови П. Я. Черних, який зауважив, що юстиція має кілька смислів: «судочинство», «правосуддя», «сукупність державних органів, які пов'язані із судочинством та/або здійснюють відповідну функцію».

Отже, наведені результати аналізу семантичних та морфологічних показників змістовно наближених слів «юстиція», «судочинство», «судовий» та «справедливість» опосередковують можливість відзначити їх спільну природу слововживання та внутрішнього сенсу. Судова влада, за етимологічною та морфологічною характеристикою складових у її основі, є спорідненим, можливо, похідним поняттям відносно слів «справедливість», «юстиція».

Наступним аспектом у контексті розуміння правової природи поняття судової влади є філософсько-правовий, який опосередковує можливість визначити смислове значення наукових категорій «справедливість», «рівність», «законність», «правосуддя» у формуванні поняття судової влади.

Звертаючись до характеристики змісту поняття «справедливість», слід зазначити, що її дослідженням як філософської та юридичної категорії докладно займався С. П. Погребняк, а питання сучасного уявлення про справедливість у правовому контексті підняв В. П. Горбатенко. Серед зарубіжних джерел із цього питання варто звернути увагу на працю Дж. Ролза.

Як свідчать енциклопедичні джерела, справедливість – це соціально-етична та морально-правова категорія, що означає наявність у соціальному житті правових засад і виражає їх правильність, імперативність і необхідність.

В інших наукових джерелах справедливість визначено також як загальне співвідношення цінностей, благ і конкретний їх розподіл між індивідами, належний порядок людського співжиття, який відповідає уявленням про сутність людини і її права.

У зв'язку з цим слід зауважити, що сучасних визначень поняття «справедливість» у правничій науці надзвичайно багато, а формування наукового уявлення про нього, безперечно, було розпочато ще в працях античних філософів.

Так, вітчизняні дослідники зазначають про нерозривність наукових категорій справедливості й судочинства від початку формування наукових ідей. Відомим є крилатий вислів Арістотеля із «Нікомахової етики»: «йти до судді – означає звертатися до справедливості». Мислитель виокремив два види справедливості:

- що врівноважує, означає відплату рівним за рівне й базується на принципах еквівалентності, «співрозмірності»;

- що допускає нерівний розподіл благ з урахуванням «властивостей» суб'єктів (їх походження, віку, статі, суспільного становища, заслуг, здібностей тощо).

Узагальнюючи обидва зазначені види, можна сформулювати зміст поняття справедливості за Арістотелем як рівномірність, середину між надлишком і нестачею.

До речі, варто зазначити, що у різні періоди розвитку державності та правової науки обґрунтовувалися відмінні розуміння поняття справедливості, почасти з огляду на ментальні, релігійні, культурні особливості кожного суспільства та державності, а також на відповідну правову систему, стан розвитку юридичної науки тощо.

При цьому необхідно зауважити, що обґрунтовані визначення справедливості дістали свій розвиток у працях науковців Нового часу, зокрема в період розвитку буржуазних демократій через обґрунтування ідеї правової держави.

Для сучасного етапу державно-правового розвитку характерне опрацювання поняття справедливості як одного з визначальних аспектів доктрини правової держави.

Серед новітніх вітчизняних напрацювань слід відмітити дослідження щодо змісту категорії справедливості в різних галузях права В. М. Венедіктової та О. М. Костенка.

Так, О. М. Костенко обґрунтував розуміння соціальної справедливості на основі принципу натуралізму, зокрема як прояв волі і свідомості людей у формі діянь, що відповідають законам соціальної природи. На думку науковця, саме ці закони слід визначати першоджерелом соціальної справедливості. Виходячи з цього, відповідність людських діянь законам соціальної природи є мірилом їхньої справедливості.

Тоді як у енциклопедичних джерелах принцип справедливості визначено як основоположний принцип нормативного регулювання в правовій державі та у відносинах між державами. У міжнародних відносинах загальне демократичне поняття принципу справедливості узгоджується з основними принципами міжнародного права. А реалізація принципу справедливості можлива лише за умови забезпечення рівноправності держав, незалежно від їхніх особливостей, визнання і поваги законних прав та інтересів усіх сторін. При цьому нерідко принципи міжнародного права містять конкретні нормативні положення, які спираються на загальні філософські ідеї справедливості.

Ще одним важливим поняттям, зміст якого лежить в основі розуміння природи поняття судової влади, є соціальне (суспільно корисне) значення «законності». Зокрема, у науковій праці В. В. Самохвалова сутнісні властивості законності згруповано у принципи законності; вимоги законності; способи зміцнення законності; ознаки, що характеризують зв'язок законності з іншими соціальними інститутами. Серед основоположних аспектів, спрямованих на підвищення рівня законності й справедливості у сфері правореалізації, науковець виокремив підвищення професійних знань юристів та рівня їх правової культури; неупередженість суб'єкта правозастосування; обґрунтованість та об'єктивність правових рішень; рівність всіх суб'єктів права перед законом; «співрозмірність» правопорушення і покарання; відповідність мети права і засобів її досягнення.

Окремим питанням, яке потребує врахування для розуміння правової природи поняття судової влади, є дослідження її співвідношення із поняттям «правосуддя». Як слушно зазначив О. В. Стовба, «аналізуючи етимологію слова «правосуддя», дослідники завжди чомусь звертали увагу, насамперед, на «право». Натомість друга складова частина цього слова – «-суддя» – залишалася поза увагою. Вона пов'язувалася у вітчизняній теорії з державним посадовцем, який має певну компетенцію відповідно до «права» (норм закону). Проте, якщо зупинити цю інерцію мислення, можна побачити дещо інше. «Правосуддя» є не що інше, як «право-суддя» – право судити».

У цьому контексті слід відмітити, що в сучасній юриспруденції такий підхід уже є надзвичайно поширеним і зміст «правосуддя», як правило, науковці ототожнюють саме із поняттям «судочинство», розуміючи як «діяльність, що здійснює суд шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом, процесуальній формі цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ».

Зміст судової влади (як складової державної влади) має характеристики соціальної влади у складі державної, адже вона спрямована на забезпечення загальносуспільних потреб (як соціальна влада).

Водночас судова влада має певні характеристики політичної влади, адже «поширює» свою дію на різні сфери життєдіяльності громадянського суспільства, зокрема ті, що перебувають поза державним регулюванням. Прикладом цього може бути регуляторна дія результатів функціонування судової влади на моральні засади суспільства (які також перебувають поза державним регулюванням).

Разом із тим, державна влада має певні особливості (і судова влада як її складова), які опосередковують її відокремлення від інших видів влади (не тільки соціальної та політичної, а й сімейної, корпоративної влади тощо). Їх системно узагальнено в науковій літературі. Зокрема, П. М. Рабінович виокремив такі:

- у кожній країні існує тільки одна державна влада, а інших різновидів влади – чимало;
- державна влада поширюється на всіх членів суспільства в межах її території, а інші види влади – лише на певну його частину;
- тільки державна влада має на меті розв'язання загальносуспільних питань, потреб та проблем, інші види влади спрямовано на вирішення справ, які стосуються зазвичай тільки частини суспільства;
- державна влада має специфічний апарат (механізм) для здійснення своїх завдань і функцій, якого не мають інші види влади;
- державна влада встановлює формально обов'язкові для всього населення загальні правила поведінки – юридичні (правові) норми;
- лише державна влада характеризується суверенністю, тобто верховенством, повнотою, неподільністю, самостійністю, незалежністю від влади будь-якої організації (або особи) як у даній державі, так і за її межами. У контексті зазначеного необхідно зауважити, що загальні характеристики державної влади притаманні й судовій владі як її складовій.

Ще одним аспектом, який безпосередньо впливає на усвідомлення правової природи поняття судової влади, є теоретико-правова характеристика її взаємодії з іншими складовими державної влади, як частини цілого в конкретній державі.

Загальновідомо, що судова влада є складовою державної влади в розумінні доктрини правової держави. Основи наукових уявлень про співвідношення різних видів влади в державі були поступово сформовані у вже «класичних» для правової науки працях Арістотеля, Платона, Ш. Монтеск'є, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, А. Гамільтона, Дж. Медісона, І. Канта, Г. Гегеля та багатьох інших. Варто зауважити, що кожен підхід запропонований мислителями, філософами, юристами щодо взаємодії видів влади, опосередкований ступенем розвитку правової науки, державно- правовою практикою певного історичного періоду або конкретної держави.

5. Поняття ознак судової влади та їх система.

Передусім варто зазначити, що питання ознак судової влади досить маловивчене. У вітчизняній юридичній науці досі остаточно не сформульовано поняття «ознаки судової влади» як правової категорії, а також критерії її відмежування від інших, суміжних дефініцій.

Вбачається, що це зумовлено увагою здебільшого до «традиційних» проблемних питань вивчення наукових аспектів судової влади, зокрема практичних питань функціонування судової влади та судової системи «у відриві» від її теоретико-правових основ. За таких умов, безумовно, породжується низка системних недоліків, таких як ототожнення понять, недостатню обґрунтованість у питаннях групування ознак відповідного наукового поняття тощо.

У процесі формування дефініції «ознаки судової влади», як правового терміну, надзвичайно важливо врахувати континуум досвіду використання «ознак» для відмежування дещо схожих понять в інших наукових сферах.

Так, у точних науках поняття «ознаки» протягом тисячоліть застосовується як критерій диференціації. Наприклад, у математичній науці ознака Абеля – один зі способів доведення збіжності числового ряду; теорема Лейбніца – дає достатні умови збіжності ряду, у якому знаки біля послідовних елементів чергуються; ознака Дедекінда – ознака збіжності числових рядів; ознака Діріхле – один із методів визначення збіжності ряду.

Натомість переважна більшість підходів до розуміння ознак судової влади у вітчизняній науковій доктрині не містить термінологічного тлумачення і становить певні переліки без уточнення правової природи, ґрунтується здебільшого лише на чинному законодавстві (на момент здійснення того чи іншого дослідження). Серед поширених нині підходів можна зазначити найбільш типові:

- судова влада здійснюється виключно спеціальними державними органами – судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається;
 - судова влада належить судам, які становлять єдину судову систему;
 - суди є правозастосовними органами. Вирішення справи означає, що суд застосовує норми матеріального права (кримінального, цивільного, адміністративного тощо) до конкретного правовідношення, яке було предметом розгляду в судовому засіданні та виносить на їх основі мотивоване рішення (вирок);
 - судова влада здійснюється на основі та в чіткій відповідності з вимогами процесуального закону, яким детально регламентовано порядок розгляду справ, законодавчо закріплено гарантії дотримання прав та законних інтересів усіх учасників судового засідання;
 - участь представників народу в здійсненні правосуддя;
 - владний характер повноважень суду – одна з обов'язкових ознак судової влади.
- Вимоги та розпорядження суддів під час здійснення ними своїх повноважень обов'язкові

для всіх без винятку державних органів, організацій, інших юридичних осіб, громадян. Вироки, рішення, постанови суду є актами застосування норм права і повинні виконуватися на всій території України, є обов'язковими для всіх осіб, що беруть участь у судовому процесі;

- виконання вимог суду і виконання його рішень забезпечуються державою. У разі необхідності відповідні органи та посадові особи можуть застосовувати відповідні заходи для реалізації рішень та вимог суду. У державному механізмі функціонують спеціальні органи та посадові особи, обов'язком яких є виконання судових рішень;

- самостійність та незалежність судової влади. Під незалежністю судової влади слід розуміти те, що суди здійснюють свої функції без будь-якого втручання у свою діяльність. При здійсненні правосуддя вони не залежать від органів законодавчої та виконавчої влади; від інших органів, організацій, партій та рухів, посадових осіб; від позицій сторін у судовому процесі; від висновків органів досудового слідства і прокурора; від будь-яких інших осіб. Рішення суду не потребують подальшого ухвалення».

У контексті наведеного слід зауважити певну непослідовність у систематизації ознак судової влади в подібних підходах. Наприклад, такі правові поняття, як «незалежність та самостійність», частково віднесено до останньої з ознак (перелічених у наведеному підході). Проте вони є первинними для судової влади в контексті її демократично-правової суті, формують її внутрішній зміст.

Крім того, такі ознаки, як «судова влада здійснюється виключно судами» та «судова влада здійснюється на основі та в чіткій відповідності з вимогами процесуального закону, саме процесуальний закон детально регламентує порядок розгляду справ у суді», а також їх аналоги в подібних підходах зумовлюють досить обмежене розуміння судової влади та її суб'єктів-носіїв. Зрозуміло, що такі характеристики можна застосовувати до суду як одного з органів судової влади. Вочевидь вони ґрунтуються на певних нормах спеціалізованого законодавства, що стосується судової системи. Однак щодо судової влади в цілому їх використання не вбачається доцільним.

Дещо інший науковий підхід до розуміння цих понять відображено в системах так званих «сутнісних характеристик». Так, Є. В. Завражнов серед сутнісних характеристик судової влади виокремив: самостійність, винятковість, підзаконний характер, повноту, що, згідно з підходом науковця, передбачає наступне: а) самостійність судової влади виражається в тому, що вона здійснюється судами автономно від інших державних органів, реалізується у властивих саме судовій владі організаційних і процедурних формах; самостійність судової влади виключає підпорядкованість судів будь-якому зовнішньому управлінню; б) винятковість судової влади полягає в тому, що жодний інший орган держави, жодна посадова особа не має права переймати на себе функції і повноваження судів; в) підзаконність судової влади знаходить своє вираження в тому, що суди і судді діють на основі закону, її носії не мають права відступати у своїй діяльності від вимог закону; г) повнота судової влади визначається обсягом компетенції її органів, остаточністю рішень, прийнятих судовою владою, їх обов'язковістю для виконання державними органами й посадовими особами.

Варто зазначити, що Ю. К. Орлов запропонував принципово інший підхід до виокремлення ознак судової влади, поділяючи їх на загальні та специфічні. Його суть полягає в системному тлумаченні правової природи судової влади – від понять «влада – державна влада» (загальні ознаки) – до поняття «складова державної влади» (специфічні ознаки). Щодо системи характеристик судової влади в підході Ю. К. Орлова слід зазначити, що її виражено в понятті «свойство» (якість, властивість, «quality») судової влади.

Науковець обґрунтував перелік загальних властивостей судової влади: соціальний характер, регуляторний і організаційний вплив влади, цілеспрямованість, вольовий характер, об'єктивність, легітимність, примусовий характер. Серед специфічних властивостей (характеристик) Ю. К. Орлов виокремив: особливу предметну сферу реалізації судової влади, ситуативність, нормативно-правовий характер тощо. До речі,

підхід Ю. К. Орлова щодо наявності «своєств» (якостей, властивостей, «quality») судової влади широко використовується в правовій науці країн близького зарубіжжя.

Серед «дворівневих» підходів до розуміння системи ознак судової влади у вітчизняній юридичній науці слід звернути увагу на підхід І. Є. Марочкина, який запропонував виокремлювати загальні ознаки судової влади й такі, що виражають її специфіку.

У вітчизняній науковій літературі є досить велика кількість підходів до розуміння системи ознак судової влади. Натомість певну стурбованість викликають їх якісні характеристики. Як відзначалось у попередньому підрозділі, найбільш поширеним серед них є підхід із визначення певних переліків без уточнення правової природи, який ґрунтується переважно на виокремленні норм чинного законодавства (на момент здійснення того чи іншого дослідження).

Тому для формування деталізованого уявлення про систему ознак судової влади в процесі цього дослідження здійснено науковий аналіз значної кількості наявних підходів, який дав можливість їх групування.

Першу із таких груп умовно можна позначити як «нормативну». Систематизацію ознак судової влади в цій групі здійснено здебільшого на основі чинного законодавства, а характеристику системи ознак – на основі конкретних норм.

Наприклад: «Судова влада здійснюється виключно спеціальними державними органами – судами ... 2. Судова влада в Україні належить судам, які складають єдину судову систему. Судова система, згідно з положеннями Конституції України представлена судами загальної юрисдикції та Конституційним Судом України. 3. Суди є правозастосовчими органами. Вирішення судом справи означає, що суд застосовує норми матеріального права (кримінального, цивільного, адміністративного та ін.) до конкретного правовідношення, яке було предметом розгляду в судовому засіданні, та виносить на їх основі мотивоване рішення (вирок). 4. Судова влада здійснюється на основі та в чіткій відповідності вимогам процесуального закону. 5. Участь представників народу в здійсненні правосуддя – важлива риса судової влади ... тощо».

У цьому контексті слід відмітити, що ця група підходів найбільш поширена і ґрунтується на ототожненні різних наукових понять – «система ознак судової влади» як державно-правове явище та її регулювання чинним законодавством. У деяких наукових підходах, наприклад запропонованому С. Л. Дегтярьовим, виокремлено підгрупу ознак судової влади – «ознаки судової влади, які містяться у нормативних актах».

Іншою групою підходів, які можна об'єднати за спільними рисами, є визначення ознак судової влади на основі положень про державну владу. Умовно цю групу можна позначити як «владну». Відповідно до таких підходів основними ознаками судової влади є: 1) державний характер; 2) незалежність, самостійність та відокремленість; 3) виключність; 4) єдність; 5) здійснення на основі і відповідно до вимог процесуального закону та певних принципів; 6) належність функції контролю; 7) забезпечення виконання вимог суду і рішень силою держави.

Очевидно, що наведені характеристики судової влади, як складової державної влади, є досить узагальненими і неповною мірою відображають власну специфіку та відповідну систему ознак. У зв'язку з цим слід зазначити про доцільність формування підходу, який би поєднав особливості характеристики судової влади, як складової державної влади, демократичної, правової держави та її власну специфіку.

Вбачається, що основу такого підходу до комплексного розуміння системи ознак судової влади можуть становити праці І. Є. Марочкина, який запропонував виокремлювати «дворівневу» систему ознак – загальні ознаки судової влади та такі, що виражають її специфіку. Концепція, запропонована І. Є. Марочкіним, досі залишається чи не найбільш уживаним і науково-обґрунтованим підходом у вітчизняній науковій складовій доктрини судової влади.

Водночас, зважаючи на активізацію державотворчих процесів, розвиток вітчизняної теорії держави і права, положень про судову владу сучасної держави, наразі є обґрунтована потреба у формуванні оновлених теоретико-правових положень щодо системи ознак судової влади сучасної держави, орієнтованої на демократично-правові цінності.

Для цього слід звернутися до вищенаведених тверджень про специфіку формування змісту ознак судової влади, зокрема на основі значень первинних понять, що становлять розуміння правової природи судової влади. Серед первинних понять, значимих для формування змісту ознак судової влади, варто окремо зосередити увагу на значенні поняття «функції держави». Як було зауважено вище, під час формування ознак судової влади необхідно «звіряти» їх значення зі змістом первинних понять (зокрема функцій держави), які є основою правової природи судової влади конкретної держави.

Водночас варто наголосити на ще одній особливості їх співвідношення – наявності в науковій складовій доктрини демократичної, правової держави двох систем: ознак функцій держави та ознак судової влади. Як засвідчив аналіз їх наукових положень, за своєю правовою природою ці системи дещо подібні. Однак питання специфіки структури системи ознак функцій держави є, безперечно, більш вивченим відносно системи ознак судової влади. Отже, можна застосувати достатньо обґрунтовані положення щодо структури ознак функцій держави в контексті окреслення системи ознак судової влади, безумовно, адаптуючи їх.

Для цього слід звернутися до наявних наукових обґрунтувань щодо «системи ознак функцій держави».

Варто зазначити, що сучасні науковці досить часто звертаються до питання множинного визначення ознак державних функцій через їх групування. Нині існує велика кількість наукових підходів щодо визначення та групування (систематизації) ознак, властивих системі державних функцій. Серед найбільш вдалих видається трирівневий підхід до їх розуміння.

Так, перша група – внутрішні ознаки, які характеризують сутність держави, тобто розуміння її функцій як основних (важливих) напрямів діяльності. За такого підходу основну увагу акцентовано на ознаках тривалості (постійності), предметно-політичній характеристиці, синтезуючому (комплексному) характері функцій держави.

Друга група – співвідносні ознаки, у яких відображено взаємозв'язок таких пов'язаних між собою понять, як «ціль (мета) держави», «функції держави», «завдання держави», «функції окремих органів держави», «форми діяльності (реалізації) функцій державних органів» тощо. До таких ознак належить об'єктивний характер функцій держави, їх зв'язок із сутністю держави тощо.

Третя група – сукупність «супутніх» ознак, які дають змогу точніше й повніше відмежувати поняття функцій держави від суміжних понять. Наприклад, від функцій її політичної системи, видів діяльності держави тощо.

Безперечно, має право на існування й інший підхід до систематизації ознак державних функцій, заснований на характеристиці їх внутрішнього змісту, а саме:

- усі функції держави мають комплексний характер. При цьому як основні напрями діяльності держави вони не ототожнюються з діяльністю держави чи окремими аспектами її діяльності;

- за характером, змістом і призначенням жодна функція держави ніколи не може бути соціально ідеалізованою, нейтральною, адже завжди відображає соціальну суть і зміст конкретної держави;

- в усіх функціях держави простежується зв'язок із безпосередніми завданнями, що стоять перед нею на тому чи іншому етапі розвитку, основними цілями та завданнями.

Ще одним підходом до дослідження цього питання є зосередження уваги на двох основних ознаках, характерних для всіх державних функцій:

- спрямованість на досягнення відповідних цілей і завдань держави;

- комплексний характер діяльності держави в межах певних напрямів.

Крім того, іноді науковці акцентують увагу на ознаках функціонального призначення держави у співвідношенні з політичною владою. Так, В. В. Анцупов визначив особливості функцій сучасної пострадянської держави:

- відбувся перехід від сприйняття взаємовідносин з іншими країнами на рівні «братерської взаємодопомоги» до етапу «рівноправного партнерства»;
- відбулася зміна політичної та ідеологічної орієнтації відносно «цивілізованих» країн;
- змінилося ставлення політичних та владних лідерів до західних країн.

Наступним рівнем є ознаки судової влади, що характеризують її як складову державної влади.

У цьому контексті слід звернути увагу на питання співвідношення судової влади з іншими складовими державної влади. Саме в такому співвідношенні визначається єдність кожної складової державної влади, як частини цілого.

Окреслюючи цей рівень, варто зауважити, що він досліджений у межах лише однієї з умовно систематизованих груп вітчизняних підходів до розуміння системи ознак судової влади.

Так, у положеннях, запропонованих І. Є. Марочкіним, виокремлено «загальні» ознаки судової влади. Серед них: «цілеспрямованість, вольовий характер, регулююче й організаційне призначення влади, примусовий характер тощо». Зазначені ознаки, безперечно, характеризують судову владу як складову державної влади. Водночас до групи «загальних» ознак, згідно з цим підходом, віднесено й інші, наприклад, «структура правовідносин».

Із цим не можна повністю погодитися, адже структура правовідносин судової влади відображає її власну специфіку. Тоді як серед ознак, що характеризують власну специфіку судової влади, у підході І. Є. Марочкіна виокремлено легітимність та нормативність, які, вочевидь, на сучасному етапі розвитку доктрини демократично-правової держави, більш характерні для розуміння рівня ознак судової влади як складової державної влади.

Отже, ґрунтуючись на зазначених положеннях, серед основних ознак судової влади, що характеризують її як складову державної влади, варто звернути увагу на наступні.

Однією з основних ознак судової влади цього рівня є її державно-владний характер. Так, судову владу, як і будь-яку іншу складову державної влади, «санкціоновано» державою та структурою демократично-правової державної влади, яку використано в конкретній державно-правовій практиці. Тобто судова влада (як поняття трискладової теорії державної влади) не може існувати поза межами демократично-правової державної влади. З огляду на це у значенні основної ознаки судової влади другого рівня враховано загальні характеристики державної влади правової держави, зокрема ті, що запропоновані у розуміннях М. І. Козюбри, В. Ф. Погорілка, П. М. Рабіновича, Ю. О. Фрицького, Ю. С. Шемшученка та деяких інших вчених.

Крім того, слід зазначити, що в існуючих «дворівневих» підходах до розуміння системи ознак судової влади зазвичай наявна така ознака, як «відображення соціальної сутності». Вочевидь вона характерна для розуміння судової влади як складової державної влади та конкретизується соціальною сутністю кожної держави та влади окремого періоду.

Тобто соціальна сутність держави, безумовно, характеризує судову владу. Водночас зміст «соціальної сутності держави», згідно із запропонованим підходом, дістає відображення в науковому тлумаченні інших ознак судової влади другого рівня, наприклад, таких як її «державно-владний характер» та «легітимність».

Наступною ознакою цього рівня можна виокремити відносну самостійність судової влади. Для її характеристики слід звернути увагу на кілька аспектів, які потребують уточнення.

Одним із них є відсутність уніфікованого підходу до позначення цієї ознаки у вітчизняній правовій науці. Для її фіксування наразі використовуються різні слова та

словосполучення – «незалежність судової влади», «самостійність судової влади», «незалежність та самостійність», «відокремленість судової влади» тощо.

Так, у підході І. Є. Марочкіна серед загальних ознак судової влади (як складової державної влади) не визначено «незалежність» чи «самостійність», натомість інші вчені її зазначають серед первинних. Наприклад, У. А. Мірінович запропонувала позначати цю ознаку як «незалежність, самостійність та відокремленість судової влади». Згідно з підходом науковця незалежність судової влади – це принцип ефективної діяльності суду, а принцип незалежності суддів має на меті убезпечити суддів від протизаконного впливу органів і осіб, покликаний підвищити самостійність та відповідальність суддів при вирішенні будь-якого правового питання. Самостійність означає відсутність будь-якого підпорядкування судів (органів) та потреби затверджувати їх рішення. У свою чергу, відокремленість судової влади впливає з її незалежності та самостійності. Автор тлумачить це положення у тому значенні, що суди утворюють досить автономну систему, що включає й інші підрозділи, які забезпечують їх діяльність. Очевидно, що під час подібного дефініціювання ознаки судової влади використано авторське розуміння структури та органів судової влади, однак таке визначення видається дещо переобтяженим.

Для вирішення питання щодо наукового позначення цієї ознаки судової влади було здійснено аналіз використання відповідних слововживань. Етимологічне значення термінів «незалежний» та «самостійний» згідно з Академічним тлумачним словником є тотожним: незалежний – «1. від кого- чого і без додатка. Який не залежить від кого-, чого-небудь, не підкоряється комусь, чомусь. // Самостійний, рішучий у поведінці, діях і т. ін. (про вдачу, характер людини). // Який виражає або свідчить про самостійність у поведінці, вчинках і т. ін. 2. Самостійний у міжнародних відносинах та у внутрішніх справах; суверенний»; самостійний – «1. Який не перебуває під чияюсь владою; не підпорядкований, не підлеглий кому-, чому- небудь (про держави, політичні організації тощо). // Вільний, незалежний. // Здатний діяти сам, без сторонньої допомоги або керівництва; здатний на незалежні дії, вчинки і т. ін. // Власт. незалежній людині. 2. Відособлений від інших; який у ряді інших має значення сам по собі; окремий. 3. Який здійснюється своїми силами чи з власної ініціативи, без сторонньої допомоги або керівництва. // Позбавлений сторонніх впливів; оригінальний».

З огляду на зазначене, надання всіх однорідних характеристик у назві відповідної ознаки судової влади прогнозовано переобтяжить понятійний апарат теоретико-правових положень судової влади. У цьому сенсі вбачається доцільним обмежитись однією – визначальною, яка повною мірою відображає відповідні характеристики судової влади та рівень ознак, як складової державної влади.

Крім того, як засвідчив науковий аналіз юридичних значень, поняття «незалежний», «самостійний» та «суверенний» в юридичній науці можуть мати різні контексти слововживання, тоді як у науково-довідковій літературі їх, як правило, визначено синонімами. У цьому контексті імпонує точка зору П. Афанасьєва, який обґрунтував концепцію щодо доцільності застосування терміну «незалежний» стосовно держави в цілому. Застосовуючи таке «бачення» до теоретичних положень судової влади можна підтримати використання терміну «незалежний» щодо держави загалом, водночас стосовно характеристики ознак складових державної влади (зокрема, судової) – використання терміну «самостійний».

Вбачається, що термін «самостійний» найбільш повно і вдало відображає правову природу судової влади як складової державної влади і його використання опосередковує можливість уникнути плутанини із характеристиками «незалежності», яку варто співвідносити із науковим розумінням суверенітету держави.

Проте, очевидно, що таку ознаку, як «самостійність», завжди обмежено конкретною структурою державної влади. Так, під час застосування трискладової демократично-правової теорії державної влади в державній практиці, «самостійність» судової влади співвідноситься з іншими складовими державної влади (механізми «стримувань та

проти ваг»). Таким чином, щодо цієї ознаки судової влади можна вживати термін «відносна самостійність».

Ще одним з аспектів, який потребує визначення в цьому контексті, є ототожнення ознаки відносної самостійності судової влади із подібним принципом її функціонування.

Слід зазначити, що останній неодноразово був предметом дослідження у вітчизняній правовій науці. Варто відмітити дослідження В. В. Городовенка щодо принципів судової влади. До цієї теми звертався і Р. В. Ігонін. Також питання самостійності судової влади комплексно висвітлено в дисертаційному дослідженні В. І. Потапенка. Однак і досі спостерігається певне ототожнення систем ознак судової влади та принципів її організації.

Так, аналіз зазначених наукових досліджень опосередкував можливість констатувати, що ефективне розмежування цих систем можливе на основі положень про зміст їх правової природи. За результатами проведеного дослідження можна узагальнити зміст їх правової природи таким чином:

- ознака є фундаментальною характеристикою судової влади як державно-правового явища та відповідного юридичного поняття;

- принцип – це загальна вимога до будови, організації та функціонування судової влади та її структури.

Очевидно, що «ознака» є первинною категорією відносно «принципу», який уточнює питання функціонування судової влади. Якщо їх порівнювати, то ознака є синтезом щодо статичних характеристик правової природи поняття судової влади, а принцип відображає динаміку її функціонування.

Наступною ознакою судової влади цього рівня є наявність контрольних повноважень відносно інших складових державної влади. Основою для обґрунтування цього є розуміння «механізму стримувань і противаг» складових державної влади в демократичній, правовій державі. Так, суб'єктом судової влади України, для якого така характеристика є найбільш влучною, є Конституційний Суд України, який здійснює функції конституційного контролю. Варто відмітити, що контрольні повноваження за діяльністю інших складових державної влади певною мірою характерні для переважної більшості органів судової влади демократичної держави.

Серед інших ознак судової влади цього рівня можна зазначити так званий «вольовий характер». Одним із варіантів її термінологічного позначення є також «примусовий характер влади». Щодо цього слід зазначити, що серед інших наявних у наукових підходах ознак, які можна віднести до змістовно подібних – «цілеспрямованість влади, регулююче та організаційне призначення» тощо.

Вочевидь природа походження цієї ознаки (з різними термінологічними позначеннями) пов'язана з первинним поняттям (відносно судової влади) – владою.

Як свідчить наведений у попередніх підрозділах аналіз наукових положень стосовно значення первинних понять для формування змісту ознак судової влади, зокрема «влади», «державної влади», вони є такими, що формують її внутрішні положення.

Крім того, у процесі дослідження правової природи судової влади було обґрунтовано, що, як складова державної влади, судова влада забезпечується «потенційними можливостями» тієї чи іншої держави, необхідними для її реалізації. Тобто має імперативний характер у межах конкретної держави.

Таким чином, можна констатувати наявність зазначених характеристик у змісті правової природи судової влади і необхідність формування відповідної ознаки.

Водночас, з огляду на семантичні особливості та специфіку юридичної термінології, слід зауважити доцільність зміни практики щодо поширеного нині використання термінологічного словосполучення «вольовий характер», зокрема в доктрині судової влади. Так, у попередніх підрозділах цієї роботи йшлося про специфіку юридичної мови та термінології, зокрема щодо вживання термінів у буквальному та звичайному усталеному значенні, використання термінів у прямому значенні, відсутності експресивності, емоційності тощо. Як показує проведений науковий аналіз слова «вольовий», його

морфологічна специфіка свідчить про потенційну належність до персоніфікованих суб'єктів.

З огляду на зазначене виникає питання щодо доцільності його використання в юридичній термінології.

Для характеристики відповідної ознаки судової влади можна запропонувати таке термінологічне позначення, як «імперативні характеристики» судової влади, що повною мірою відображає специфіку судової влади як складової державної влади та відповідає правилам формування юридичної термінології.

Крім того, значення прикметника «імперативний», наведене в тлумачному словнику української мови: «який вимагає беззастережного підпорядкування, реагування, виконання; наказовий», більш точно відображає природу цієї складової державної влади.

Наступною ознакою цього рівня є легітимність, тобто характеристика, яка виражає співвідношення інтересів суспільства конкретної держави із діяльністю складових державної влади. Її значення відносно різних складових державної влади свого часу було обґрунтовано Ю. О. Фрицьким і не викликає спірних питань у межах доктрини судової влади.

Крім того, серед ознак судової влади, як складової державної влади, необхідно обов'язково зазначити універсальність, тобто поширення її дії на всю територію конкретної держави, у межах якої функціонує відповідна державна влада та її складова – судова влада. Цю ознаку державної влади описано в деяких сучасних наукових підходах. Її значення в системі ознак судової влади цього рівня важко переоцінити.

До основних ознак цього рівня необхідно також віднести легальність судової влади. Найпоширеніший термін для її позначення у вітчизняних наукових роботах – «нормативність». Зміст цієї ознаки можна лаконічно сформулювати так: судова влада, як і будь-яка інша складова державної влади демократичної, правової держави, функціонує в межах юридично-визначених та закріплених норм права.

Наступним (третім) рівнем ознак судової влади є той, що відображає її власну специфіку («власні» ознаки).

У цьому контексті слід вкотре звернути увагу на питання співвідношення судової влади з іншими складовими державної влади. У такому співвідношенні виражається і специфіка кожної складової відносно інших.

Однією із власних ознак судової влади є єдність. Серед комплексних вітчизняних досліджень із цього питання можна відмітити наукову роботу І. В. Юревич «Єдність судової влади», у якій запропоновано визначити «єдність судової влади» як фундаментальну внутрішню основу, що забезпечує структурно й функціонально завершене об'єднання елементів судової влади у внутрішньо стійку систему. У підході науковця базовими структурно-функціональними компонентами єдності судової влади визначено: а) основи судової влади, б) цілі та завдання її елементів, в) принципи організації й діяльності, г) судову систему і д) статус суддів. Разом із тим, у даній науковій роботі І. В. Юревич наявні дискусійні положення. Так, правову природу «єдності судової влади» автором визначено як вихідну засаду її організації й діяльності, що поширюється на організацію судової влади в цілому, на функціональний аспект її реалізації, а також на статус суддів як суб'єктів її здійснення. У зв'язку з цим слід відмітити надмірне «тяжіння» до функціонального тлумачення відповідного поняття. По-суті, під час такого визначення ознаки «єдності» переважно охарактеризований відповідний принцип її організації – «єдності судової влади».

Натомість, якщо вести мову про відповідну ознаку статичного такого державно-правового поняття, як судова влада, варто зауважити про її характеристики, а саме: єдність правової природи всіх її складових, однорідні цілі та завдання, що ґрунтуються на положеннях демократично-правової доктрини, нерозривність зв'язку складових судової влади. Останню із зазначених характеристик можна обґрунтувати положенням про те, що

суб'єкт-носій судової влади (складовий елемент судової влади) зберігає свою правову природу виключно в межах структури судової влади.

При цьому функціональна єдність, безперечно, містить положення про субординацію, централізацію, кооперацію, єдині основи управління, інститути представництва тощо і виражається у відповідному принципі судової влади.

Також не можна не згадати, що у вітчизняній правничій науці виокремлення ознаки «єдності» пропонується як на рівні ознак складової державної влади (другий рівень), так і на рівні спеціалізованих ознак судової влади (третій рівень). Для обґрунтування авторського підходу щодо віднесення ознаки «єдності» до третього рівня спеціалізованих ознак можна зазначити про таке. Ознаки другого рівня – як складової державної влади наявні в понятті кожної складової державної влади. Натомість ознака єдності не завжди притаманна законодавчій складовій державної влади. Так, у демократичній, правових державах, які мають складну структуру законодавчої влади, можна вести мову про наявність такої ознаки єдності. Однак у державах із єдиним органом законодавчої влади навряд чи варто вести мову про цю ознаку. Таким чином, «єдність судової влади» є її специфічною ознакою. Адже, почасти, нехарактерна для інших складових державної влади.

Таким чином, систему ознак поняття судової влади можна представити у вигляді трирівневої структури. Першим рівнем такої системи є комплексна «ознака призначення» – «відображення змісту теоретико-правових положень про судову владу в демократичній, правовій державі». До другого рівня віднесено ознаки судової влади, що характеризують її як складову державної влади. До третього рівня – ознаки судової влади, що відображають її власну специфіку.

6. Визначення судової влади: теоретико-правова парадигма.

Поняття судової влади описане в дослідженнях різних наукових сфер, оскільки кожна з них почасти потребує автентичного визначення.

У сучасній вітчизняній правовій доктрині питання державної влади та судової влади як її складової також досліджувалося в межах положень про державну владу демократичної правової держави. Слід відзначити наукові роботи Л. М. Силенко щодо конституційних основ системи стримувань і противаг як засобу організації та функціонування державної влади в Україні; К. А. Бабенко щодо принципу поділу державної влади та його реалізації в Україні; Т. В. Чехович щодо державної влади України; О. Ю. Бульби, яка здійснила дослідження конституційно-правових аспектів реалізації принципу поділу влади в Україні, зосередивши увагу на питаннях вітчизняної національної традиції та сучасності. Дослідження засад організації державної влади здійснили також Ю. О. Фрицький та С. В. Нечипорук.

У сучасній юридичній науці продовжують використовуватися дефініції судової влади, які взагалі не позначають її складовою державної влади. Зокрема, В. Т. Малярєнко визначив судову владу як діяльність усієї судової системи, яка здійснюється завдяки засобам, які притаманні лише їй та закріплені на законодавчому рівні, які забезпечують вплив на процеси, які відбуваються в суспільстві та на поведінку людини.

У свою чергу, О. Ф. Волков запропонував під судовою владою розуміти систему незалежних судів, які в порядку, визначеному законом, здійснюють правосуддя.

У науковій статті І. С. Гриценка та М. А. Погорецького судову владу визначено як «самостійну гілку влади, яка належить судам, що утворюють єдину судову систему, єдність якої забезпечується єдиними засадами організації та діяльності судів, головними завданнями якої є вирішення на основі закону соціальних конфліктів між державою та громадянами, самими громадянами, громадянами та юридичними особами; юридичними особами між собою; контроль за конституційністю законів; захист прав громадян у їх відносинах з органами виконавчої влади та посадовими особами, контроль за додержанням прав громадян при розслідуванні злочинів та проведенні оперативно-розшукової діяльності, встановлення найбільш значущих юридичних фактів».

У контексті зазначеного варто зазначити, що до формування дефініції судової влади слід підходити як до комплексного відображення її внутрішнього змісту, особливостей та структури цього поняття. Для цього, безумовно, слід застосовувати результати дослідження правової природи поняття судової влади.

Як було обґрунтовано, базовими, первинними, вихідними поняттями для судової влади є «влада», «держава», «державна влада». Тому розуміння судової влади в кожному випадку повинно ґрунтуватися на їх основі, відповідати їм, корелюватися з їх значенням.

Так, співвідношення зазначених понять можна умовно сформувати в наступному порядку: влада (що відображає різні розуміння її узагальненого призначення) – державна влада (як деталізоване розуміння процесу регулювання в конкретному суспільстві, окресленому геополітичними межами) – державна влада демократичної, правової держави (як вид державної влади) – судова влада, що одночасно має характеристики всіх зазначених розумінь влади, державної влади та державної влади демократичної, правової держави.

Отже, загальне поняття влади (для цілей цього дослідження) можна визначити як сукупність усіх видів (систем, алгоритмів, варіантів, механізмів, підходів) регулювання суспільних відносин, відповідно до різних правових цінностей та орієнтирів.

У контексті наведеного співвідношення та запропонованої дефініції варто зазначити, що поняття влади, як загального явища (із розумінням її «усередненого» значення – від наукових положень демократично-правової доктрини до альтернативних концепцій функціонування держави з іншими ціннісними орієнтирами) почасти по-різному корелюється із розумінням державної влади у кожній відокремленій суспільній формації світу, сукупність яких є вельми неоднорідною. Крім того, їх співвідношення може змінюватися під впливом багатьох факторів розвитку світової спільноти та конкретного суспільства і його держави.

У правовій доктрині сучасних європейських держав визначення судової влади апріорі є складовими положеннями трискладової теорії державної влади (законодавча, виконавча та судова складові влади повинні взаємно доповнювати, стримувати та контролювати одна одну).

З огляду на наведене, для формулювання дефініції судової влади варто використати положення про правову природу поняття судової влади (основою для теоретико-правового визначення є зміст понять «влада», «держава», «державна влада» та інші доміанти трискладової теорії державної влади в демократичній, правовій державі). Крім того, невід'ємною складовою визначення судової влади є система ознак, що опосередковує можливість виокремлювати її з-поміж інших правничих понять. Першим рівнем такої системи є комплексна «ознака призначення» як узагальнене відображення змісту теоретико-правових положень про судову владу в демократичній, правовій державі. До другого рівня віднесено ознаки судової влади, що характеризують її як складову державної влади: державно-владний характер, відносну самостійність, контрольні повноваження щодо інших складових державної влади, імперативні характеристики, легітимність, універсальність, легальність. До третього рівня – ознаки судової влади, що відображають її власну специфіку. У цій групі запропоновано виокремлювати домінантну ознаку «єдності» та підгрупу ознак, які виражають особливості відповідних правовідносин.

Отже, наведені результати наукового аналізу теоретико-правових основ формування поняття судової влади опосередковують можливість запропонувати для використання в правовій науці наступну дефініцію: судова влада – відносно самостійна, легітимна, універсальна, легальна складова державної влади, що має імперативні характеристики та контрольні повноваження щодо інших складових державної влади, і забезпечує регулювання визначеного кола суспільних відносин на основі сформованих доктринальних положень про правову державу та трискладову теорію державної влади у відповідних формах та конкретно встановленими методами, що ґрунтуються на змісті ознак її єдності та особливості правовідносин.

Тема 2. Специфіка функцій та принципів організації судової влади

1. Функції судової влади: концептуалізація поняття
2. Система функцій судової влади: основні підходи та доктринальні новели
3. Принципи судової влади: новий сутнісний контекст
4. Система принципів судової влади: проблеми класифікації

Основний зміст

1. Функції судової влади: концептуалізація поняття

Останнім часом у правничій науці основну увагу було зосереджено на вивченні наукових положень про принципи судової влади та поняття, які стосуються організації системи її функціонування у конкретних державах. Можливо, зазначена тенденція пов'язана з нагальною необхідністю вирішення практичних питань становлення та функціонування окремих органів судової влади. Як наслідок, вітчизняні дослідження обумовлено суттєвим впливом норм національного законодавства. Наприклад, достатньо опрацьованими нині є практичні питання організації системи судових органів у різних аспектах.

Водночас, така тенденція домінування інтересу до організаційних питань судової влади має й негативні прояви. Зокрема, це почасти призводить до ототожнення понять «органи судової влади» та «система судів», а також «функції судової влади» та «законодавчо визначені повноваження суб'єктів-носіїв судової влади». Наприклад, розуміння судової влади «як специфічної гілки державної влади, яка має виключну компетенцію щодо розгляду юридично значущих справ і яка здійснюється незалежними та безсторонніми судами відповідно до нормативно визначених принципів».

Тобто теоретико-правові положення щодо функцій судової влади залишаються маловивченими, а наявні підходи щодо їх визначення «пропонують» різні розуміння змісту цього поняття, характеризуються певним ототожненням, а почасти підміною наукових термінів та їх значення.

Так, розуміння функцій судової влади в працях вітчизняних науковців можна умовно систематизувати в кілька основних напрямів. Серед них – зрівняння поняття «функції судової влади» зі змістом однієї функції – «здійснення правосуддя» («функції вирішення юридично значущих справ, які мають юридичні наслідки», «здійснення судочинства», «судової функції») та іншими її інтерпретаціями.

Вочевидь ця функція за своєю правовою природою є лише частиною системи функцій судової влади і реалізується в сучасних демократично-правових державах судовою системою (як елементом у структурі органів судової влади).

Дослідження та аналіз підходів, у яких значною мірою ототожнено поняття «функції судової влади» зі змістом однієї – «здійснення правосуддя», дає змогу виявити природу походження таких положень.

Вочевидь вони є «продовженням традиції» розуміння позитивного права в юридичній науці періоду радянської держави, коли нормативній складовій відводилася провідна роль.

Так, у найбільш авторитетних профільних енциклопедичних виданнях цього періоду, зокрема «Юридичній енциклопедії» та «Українській радянській енциклопедії», відсутні дефініції судової влади, натомість запропоновано такі визначення:

— суд – орган держави, який охороняє від різних посягань інтереси панівного класу шляхом здійснення правосуддя, здійснює застосування методів державного примусу до осіб, які порушують установлений правопорядок. Суд виникає разом із державою, але виокремлюється в самостійний орган із розвитком державного механізму й утворенням спеціального державного апарату.

— судова система – сукупність усіх судів СРСР (союзних і республіканських), які мають спільні завдання, організовані та функціонують відповідно до єдиних принципів, пов'язані між собою відносинами з приводу здійснення судочинства.

— судова система – сукупність судів, заснована на єдиних принципах організації й діяльності, цілях і завданнях, які визначаються класовою суттю держави, де вони діють. Судова система невіддільна від суду, який в історії розвитку суспільства завжди був у центрі політичної боротьби, як один із важелів зміцнення політичної влади пануючого класу;

— судове управління – у СРСР одна з галузей державної діяльності, що полягає у розв'язанні адміністративно-організаційних, фінансових та господарських питань щодо судів. Здійснюється Радами народних депутатів, Міністерством юстиції СРСР, міністерствами юстиції союзних і автономних республік, відділами юстиції обласних (крайових) Рад народних депутатів. Органи судового управління відмежовані від органів, що здійснюють судочинство. Процесуальне керівництво судами належить вищим судам. Нагляд за судовою діяльністю здійснюється Верховним Судом СРСР, а за судовим управлінням – Міністерством юстиції СРСР. Судова система є «дволанковою».

Із наведених тлумачень та з огляду на результати проведеного історіографічного аналізу, дослідження генези судочинства вбачається, що в період радянської держави судову владу не виокремлювали як складову державної влади, оскільки політично доцільним було визначено інший підхід до державного розвитку, який передбачав систему «галузей державної діяльності». Так, у сфері здійснення судочинства цього періоду можна виокремити наступні галузі діяльності: «необхідність охороняти від різних посягань інтереси пануючого класу шляхом здійснення правосуддя», «застосування методів державного примусу до осіб, які порушують установлений правопорядок, органами спеціального державного апарату» та «судове управління» (здійснювалося переважно виконавчими органами).

Базові положення про теоретико-правові основи формування поняття судової влади (як елемента трискладової теорії державної влади) у конкретній державі апріорі передбачають її відповідність загальним демократично-правовим поняттям справедливості, рівності, законності, а також наявність відповідних цілей держави, а відтак – формування корелятивних функцій держави та приблизно однакових функцій кожної зі складових державної влади. Такий підхід забезпечує логічне обґрунтування структури судової влади в конкретній демократичній, правовій державі, її функцій, функцій систем та органів у структурі судової влади, їх компетенції та законодавчо визначених повноважень.

При цьому формування функцій кожної складової демократичної, правової влади відбувається з урахуванням положень про «стримування і противаги». Тобто обґрунтованої необхідності виконання приблизно однакового (за значенням) переліку функцій складовими державної влади, що необхідно для підтримання балансу в суспільстві та державі з демократично-правовими цінностями. Водночас, для забезпечення реалізації судової функції (у державах недемократичної природи) достатньо державного механізму. Іншими словами, правова природа судової влади в демократичній, правовій державі обумовлює виконання відповідної системи функцій, зокрема спрямованих на збалансування складових влади з метою забезпечення реалізації демократичних цінностей.

До речі, деякі сучасні науковці в цьому контексті пропонують розглядати функції та складові влади держави як спосіб дослідження її природи. З огляду на це відповідні положення, сформовані під час дослідження наукового підходу щодо «зрівняння» поняття «функцій судової влади» зі змістом однієї – «здійснення правосуддя», є надзвичайно цінними для подальшого розуміння правової природи функцій судової влади.

Ще одним напрямом, який можна виокремити в сучасних наукових дослідженнях функцій судової влади, є їх певне ототожнення з іншими правничими поняттями (цілями, завданнями держави, функціями держави, функціями органу судової влади тощо).

Так, серед підходів цього напрямку розповсюдженим є виокремлення «системи функцій, що виконуються органами судової влади, шляхом їхнього поділу на: 1) основну: здійснення правосуддя як єдина форма реалізації судової влади; 2) другорядні: нормотворча, представницька, управлінська, організаційна тощо, реалізація яких регулюється переважно нормами адміністративного права і належить не до судової, а до виконавчої влади». Вочевидь зазначений підхід стосується не характеристики функцій судової влади, а функцій або компетенційних повноважень деяких її органів. Ці поняття різного змісту. Безумовно, вони відрізняються.

За твердженнями фахівців, з переходом на кожний новий етап розвитку держави відбувається повна або часткова заміна її функцій, так би мовити, відмирання застарілої системи. За такої умови може скластися уявлення, що функції держави, як основа функцій складових державної влади (зокрема, судової) постійно змінюються. Тому необхідно розуміти, що поняття «перехід на новий етап розвитку держави», як правило, тривале, складне і потребує суспільної легітимізації на всіх рівнях. Отже, уявлення про «мінливість» функцій держави в цьому підході перебільшене.

Існує також підхід, згідно з яким у межах тієї ж функції держави та функцій державної влади можуть вирішуватися різні соціально-політичні завдання, тобто особливості функцій зумовлені потребами панівного політичного класу в даний історичний період. Варіацією цього підходу є твердження про те, що перехідний період розвитку держави завжди характеризується зміною її цілей та завдань, проте зміст функцій держави (а отже і функцій складових державної влади) зазнає лише часткових змін, водночас їх суть залишається сталою.

З огляду на зазначені положення вбачається, що основоположним елементом у розумінні співвідношення та взаємовпливу функцій держави та функцій складової державної влади (наприклад, судової влади) є правова природа конкретної держави та її державної влади. Тобто, якщо держава за своєю правовою природою є демократичною, правовою, із відповідними характеристиками державної влади в ній, – це апіорі забезпечує формування відповідних цілей та завдань, функцій держави, орієнтованих на демократично-правові цінності та ідеали (справедливості, рівності, законності), використання трискладової теорії державної влади в державно-правовій практиці та формування відповідної системи функцій складових державної влади, зокрема судової. Тобто первинним поняттям є природа держави та влади у ній, розуміння її призначення (мети), а далі зміст наукових категорій формується за закономірністю «по низхідній»: цілі держави; функції держави; функції складових державної влади; функції систем та органів у структурі кожної складової державної влади (зокрема, судової).

За результатами проведеного наукового аналізу можна умовно узагальнити наявні напрями розуміння поняття «функції судової влади» в сучасній вітчизняній доктрині права та окреслити деякі їх недоліки, а саме: зрівняння поняття функцій судової влади зі змістом однієї функції – судової (здійснення правосуддя); ототожнення з іншими правничими поняттями (цілями, завданнями (задачами) держави, функціями держави, функціями органу судової влади тощо); уподібнення змісту їх поняття із законодавчо закріпленими повноваженнями органів у структурі судової влади.

З огляду на зазначене можна констатувати, що теоретико-правові положення щодо функцій судової влади залишаються недостатньо дослідженими, а наявні підходи до їх визначення містять різні розуміння, характеризуються певним ототожненням, почасти підміною наукових понять.

Вбачається, що для визначення поняття функцій судової влади особливу увагу варто приділити його теоретико-правовим основам, а саме:

- науковому аналізу доктринальних підходів до визначення правової природи поняття демократичної, правової держави та її функціонального призначення;
- історико-правовому дослідженню специфіки розвитку та трансформації функціонального призначення судочинства;

— теоретико-правовому аналізу змісту первинних понять відносно функцій судової влади.

У контексті другої із зазначених основ дослідження поняття функцій судової влади необхідно врахувати специфіку розвитку та трансформації функціонального призначення судочинства в загальному контексті еволюції державності в науковому підході О. О. Шевченка та історико-правових дослідженнях із питань розвитку державності, судочинства та його функціонального призначення.

Варто зауважити, що формування функцій судочинства відбувається під впливом історичних, національних, ментальних факторів, «дієвої сторони», що притаманна кожній державі. Це пов'язано із тим, що в державності кожного народу зберігається певна правонаступність поступу її правовідносин в усіх сферах. Тобто саме в працях вітчизняних науковців відображено розуміння саме тих функцій судової влади, які традиційно були притаманні українській державності в кожний період розвитку. Це показав і аналіз історико-правового становлення функцій судочинства, як елемента української державності.

Щодо третьої із зазначених основ формування поняття функцій судової влади — теоретико-правового аналізу змісту первинних категорій, необхідно зауважити необхідність комплексного відображення його результатів у значенні та структурі відповідного поняття, дефініції. Для цього варто використати «традиційний» прийом теоретико-правового дослідження: аналіз природи первинної категорії відносно досліджуваного предмета.

Так, очевидно, що первинними категоріями щодо поняття функцій судової влади є «влада», «державна влада», «функція», «функція держави». Результати теоретико-правового аналізу кореляції змісту поняття судової влади із першими двома зазначеними категоріями вже викладено в цій роботі, тому доречно зосередити основну увагу на висвітленні результатів його «взаємодії» із поняттям «функція».

Як відомо, поняття «функції» дістало широке застосування в різних наукових сферах, зокрема, як «1) явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; 2) робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось. Призначення, роль чого-небудь; 3) специфічна діяльність когось, чого-небудь; 4) величина, яка змінюється зі зміною незалежної змінної величини (аргументу)»

Поняття функцій судової влади знаходиться під впливом розвитку положень багатьох наукових сфер, і досліджувати його природу потрібно із урахуванням усіх наявних положень. Адже різні властивості поняття «функція» можуть відображатися в похідному спеціально- юридичному понятті та дефініції функцій судової влади.

Отже, з урахуванням наведених положень, розроблених у процесі застосування алгоритму формування відповідних дефініцій, можна сформулювати теоретико-правові поняття:

— функція судової влади — напрям діяльності складової державної влади демократичної, правової держави в конкретній сфері її владного регулювання, відповідно до цінностей та орієнтирів держави, що корелюється із розумінням призначення цієї держави у суспільстві, її цілями, змістом функцій, які виконує держава в цій сфері регулювання, реалізується у відповідних видах і формах, специфічними методами, способами, засобами;

— функції судової влади — сукупність напрямів діяльності складової державної влади демократичної, правової держави в конкретній сфері її владного регулювання, відповідно до цінностей та орієнтирів держави, що корелюються із розумінням призначення цієї держави в суспільстві, її цілями, змістом функцій, які виконує держава в цій сфері регулювання, реалізується у відповідних видах і формах, специфічними методами, способами, засобами.

2. Система функцій судової влади: основні підходи та доктринальні новели

Теоретико-правове розуміння системи функцій судової влади в сучасних демократичних, правових державах має виняткове наукове та практичне значення.

У наукових підходах до розуміння системи функцій судової влади існує певний перелік проблемних аспектів, які, до речі, подібні тим, що були виявлені у визначеннях поняття «функції судової влади». Основними серед них є:

- концентрування уваги під час дослідження функцій судової влади на понятті однієї з них – «здійснення правосуддя» («функції вирішення юридично значущих справ, які мають юридичні наслідки», «судової функції» та інших інтерпретаціях). У подібних класифікаціях іноді зазначають і деякі «інші функції судової влади», «додаткові» (варіанти назви – різні). Також поширене виокремлення системи функцій судової влади у вигляді основної та «адміністративних» функцій;

- ототожнення систем функцій судової влади, функцій судової системи, функцій органу судової влади;

- дослідження функцій певних органів судової влади у відриві від загального контексту системи функцій судової влади, що почасти призводить до опису їх законодавчо-закріплених повноважень. У зв'язку з цим можна відмітити, що у вітчизняній правовій науці наразі відсутнє комплексне розуміння системи функцій судової влади як наукового питання. Водночас у деяких джерелах запропоновані положення, які можна використати для розуміння стану дослідження цієї системи функцій. Так, наразі функції судової влади запропоновано класифікувати за такими критеріями:

- «за суб'єктами здійснення правосуддя»: функції різних ланок судової системи;
- «за об'єктами правосуддя»: цивільне правосуддя, господарське правосуддя, адміністративне правосуддя, кримінальне правосуддя;

- «за способами забезпечення правосуддя»: правозастосовна функція, нормотворча функція, правозахисна функція, представницька функція та функції організаційного, кадрового, фінансового, матеріально-технічного та соціального забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції;

- «за формою здійснення судочинства»: функція кримінального судочинства, функція цивільного судочинства, функція спеціалізованого судочинства;

- «за терміном (часом) здійснення функцій»: постійні та тимчасові функції;

- «за територією здійснення функцій»: загальнодержавні та місцеві функції.

На тлі наведених вище класифікаційних критеріїв, важливим здобутком у вітчизняній доктрині видається підхід до систематизації функцій судової влади, запропонований В. С. Смородинським. Науковець обґрунтував конструкцію із трьох основних груп функцій: перша група (захист прав і свобод людини і громадянина, охорона конституційного ладу) – визначає спрямованість судової влади, призначення судової діяльності. Другу групу (правосуддя, судовий контроль, тлумачення Конституції) визначено як похідну від першої, а саме як таку, що визначає легальну процедуру здійснення функцій першої групи. Третю групу, згідно з підходом В. С. Смородинського, становлять функції судового управління.

Питання загальних закономірностей формування системи функцій судової влади перебуває в площині науки теорії держави і права. Тож для його дослідження треба застосовувати відповідні «класичні» прийоми, зокрема метод класифікації. У його основі – загальноприйняті наукові підходи до поділу напрямів діяльності. До речі, метод класифікації вважається найбільш ефективним для пізнання будь-яких державно-правових явищ.

Зокрема, для реалізації зазначеного завдання необхідно врахувати наукові напрацювання, що стосуються використання зазначеного методу. Так, учені стверджують, що він спрямований на систематизацію однорідних понять, створених на основі загальних ознак та закономірних зв'язків між ними. Також аргументованим є положення, згідно з

яким класифікація має практичне значення для вироблення рекомендацій з удосконалення певних напрямів діяльності держави. Також доречним видається застосування підходу, згідно з яким кожному функцію варто розглядати як елемент єдиної системи, адже поза системою її поняття не має реального значення.

У цьому контексті потрібно зауважити доктринальне розуміння цього наукового прийому відомим вітчизняним фахівцем у галузі державознавства С. А. Котляревським. Науковець слушно зазначив, що коли ми маємо справу з явищами на зразок держави та її функцій, які можна досліджувати у багатьох аспектах, то можна говорити лише про суб'єктивну доцільність класифікації. Цінність такої класифікації зумовлена ознакою, що знаходиться в її основі; у виборі цієї ознаки відображено науковий смак і такт науковця, але визначених, об'єктивно обов'язкових правил тут не може бути.

Загальновідомо, що в юридичній науці існує низка критеріїв, за якими класифікують функції держави. Водночас критерії класифікації можуть бути абсолютно різними, кожен науково обґрунтований підхід має право на існування, а вибір критерію залежить від мети дослідження. Тож для виявлення закономірностей формування системи функцій судової влади на основі теоретико-правового дослідження доцільно врахувати якомога більше класифікацій функцій держави.

Для розуміння системи функцій держави вітчизняними науковцями застосовуються такі критерії: «за змістом і завданнями», «за спрямованістю функцій», «за методами їх здійснення», «за сферами діяльності держави», «за соціальним значенням функцій», «за їх дією в часі» тощо.

Щоб зрозуміти суть використання різних класифікаційних критеріїв у будь-якій системі, варто звернутися до положень про зміст предметів, явищ, понять як елементів, що класифікуються. В цьому випадку – до понять державної влади у демократичній, правовій державі, складових державної влади тощо.

Закономірно, що однією з основ розуміння системи функцій судової влади як складової державної влади є безпосередньо сам принцип поділу державної влади та відповідний критерій.

До речі, нині існують певні напрацювання щодо класифікації функцій держави (як первинного поняття щодо функцій судової влади) із застосуванням критерію «за принципом поділу влади». Відповідно до таких підходів функції держави поділяються на законодавчі (правотворчі), функції управління, правоохоронні (зокрема судові) та інформаційні. Не можна назвати подібну класифікацію функцій держави вдалою. Однак необхідно врахувати позитивний досвід використання цього критерію, зокрема у сфері наукового опрацювання питань класифікації форм реалізації функцій держави.

Досить поширеним є використання критерію «за об'єктом». Його затребуваність ґрунтується на твердженнях про те, що кожна функція має свій об'єкт впливу та зміст. Об'єкт – певна сфера суспільних відносин (економіка, культура та інші), на яку спрямовано державний вплив.

Натомість прихильники іншого підходу вважають, що основною класифікаційною ознакою функцій у державі є критерій «за сферою діяльності».

Переважаючою більшістю державознавців до основної класифікації віднесено поділ функцій саме за критерієм «сфер діяльності держави». Із його застосуванням функції поділено на внутрішні та зовнішні. Цей поділ є однією з основ розуміння їх системи.

Нині поширеним варіантом формулювання цього критерію є «сфери політичного напрямку» (зовнішня та внутрішня політика), де внутрішні функції відображають діяльність всередині країни, закріплюють її роль у суспільстві, а зовнішні – діяльність за її межами, у якій проявляється значення держави у взаємовідносинах з іншими державами.

Іншим прикладом застосування подібного критерію є формулювання «за сферами суспільного життя», що є основою поділу функцій держави на гуманітарні, економічні, політичні та інші у внутрішній та зовнішній сферах. Водночас варто відмітити, що, вірогідно, основи такої класифікації обґрунтував свого часу П. М. Рабінович у контексті

розуміння функцій держави соціально-демократичної орієнтації застосовуючи вищеописані положення для класифікації функцій судової влади, необхідно зазначити, що первинною для їх системи є класифікація за критерієм «за сферою діяльності» (на зовнішні та внутрішні). За такої умови основний зміст функцій судової влади, як складової державної влади, у внутрішній сфері повинен корелюватися зі значенням внутрішніх – функцій держави тощо. Тоді як основний зміст функцій судової влади в зовнішній сфері має відповідати напрямам зовнішніх функцій держави.

Аналогічний підхід треба застосувати і для розуміння поділу з використанням критерію «за об'єктом». Основними об'єктами судової влади у внутрішній сфері є взаємодія з іншими складовими державної влади та власні функції (виключні для кожної складової державної влади).

Тобто, функції судової влади у внутрішній сфері, які виокремлено застосуванням критерію «за сферою діяльності», мають градацію на основні напрями діяльності – об'єкти діяльності судової влади. Умовно їх можна поділити такі групи: «взаємодії з іншими складовими державної влади» та «власну». Перша група, вочевидь, має бути приблизно однакова у кожній складової державної влади демократичної, правової держави. Водночас друга група відображає специфіку правової природи кожної складової державної влади, зокрема судової влади.

Функції судової влади в зовнішній сфері також можна умовно поділити «за об'єктом» на групи: «міжнародного співробітництва (взаємодії), у межах компетенції органів судової влади» та «власну».

Для здійснення подальшої класифікації функцій судової влади, виокремлених застосуванням критерію «за об'єктом», варто використати критерій «за предметом».

Так, кожен з основних функціональних напрямів, виокремлених за спільним об'єктом, можна умовно поділити на однорідні напрями, що опосередковані більш деталізованим предметом, на який спрямована їхня діяльність. У цьому контексті предмет діяльності треба розуміти як складову об'єкта діяльності. В її основі згруповано споріднені, специфічні види правовідносин.

Наприклад, особливістю групи «взаємодії з іншими складовими державної влади» внутрішніх функцій судової влади є їх зміст – правовідносини щодо діяльності відносно незалежної складової державної влади. На основі застосування критерію «за предметом» у їх складі можна виокремити представницьку функцію (функцію співпраці з іншими складовими державної влади, їх органами); контрольну функцію (функцію контролю) за діяльністю інших складових державної влади в межах повноважень судової влади тощо.

Специфікою групи «власних» функцій судової влади, яку виокремлено в системі функцій судової влади по черговим застосуванням критеріїв «за сферою діяльності» та «за об'єктом», є правовідносини, що стосуються виключної специфіки цієї складової державної влади. По-суті, майже всі наукові підходи до розуміння функцій судової влади стосуються саме цього рівня в їх системі. Традиційно науковці виокремлюють функцію здійснення правосуддя та «усі інші», без особливого уточнення їх природи, значення, місця в загальній системі.

Натомість серед «власних» функцій судової влади, крім здійснення правосуддя, на сьогодні можна виокремити інформаційну (комунікативну), наукову функції тощо. Безумовно, кожна із зазначених функцій має відповідний зміст та суспільне значення, однак їх детальне дослідження є предметом окремих наукових робіт.

Аналогічний підхід можна використати і щодо зовнішніх функцій судової влади. Наприклад, застосовуючи до зовнішньої групи «власних» функцій (отриманої з використанням критерію «за об'єктом») критерій «за предметом», можна виокремити функцію участі в роботі міждержавних, наддержавних судових установ, а також інформаційну (комунікативну) функцію тощо.

Отже, застосування критерію «за принципом поділу влади» до функцій держави опосередковує можливість виокремлення системи функцій судової влади. У свою чергу,

використання критеріїв «за сферою діяльності», «за об'єктом», «за предметом» дозволяє сформулювати основи системи функцій судової влади як складової державної влади.

Крім того, використання такого підходу опосередковує можливість вирішення деяких інших наукових питань. Одним із них є встановлення співвідношення функцій судової влади з організаційними напрямками діяльності її органів.

Так, у деяких сучасних наукових дослідженнях крім функції здійснення правосуддя запропоновано виокремлювати управлінську функцію органів судової влади, функцію здійснення господарської діяльності, стратегічного планування, організаційну функцію тощо.

Ще однією загальновідомою класифікацією функцій, про яку варто зазначити в контексті розуміння системи функцій судової влади, є поділ за критерієм «за часом здійснення» (іноді цей критерій називають «залежно від тривалості дії», «за часом виконання»). Згідно із ним функції держави традиційно поділяють на постійні та тимчасові.

Варто відмітити, що серед недоліків використання згаданого класифікаційного критерію необхідно звернути увагу на невідповідність його змісту одній з основних ознак як функцій держави, так і судової влади – відносній постійності. Тому доцільність його застосування до системи функцій судової влади залишається вельми дискусійною.

Ще одним питанням, яке потребує вирішення в межах положень про систему функцій судової влади, є застосування класифікаційного підходу, який досить поширений у сучасних західноєвропейських правових школах. У його основі – класифікація функцій держави та складових державної влади, заснована на «реалізації потреб людини та суспільства». Зокрема, найчастіше визначають чотири категорії функцій:

- функції держави (або «функції мінімальних стандартів життя»). Їх реалізація є виключною компетенцією держави та складових державної влади. Вони не можуть здійснюватися іншими структурами, крім державних;
- «функції, для виконання яких держава адаптована добре». Вважається, що ці функції держава може реалізувати ефективніше, ніж будь-яка інша організаційна форма;
- «функції, для здійснення яких держава пристосована недостатньо». Прийнято вважати, що їх реалізація приватними організаціями ефективніша. До цієї категорії можна віднести функцію культурного співробітництва;
- «функції, які держава та складові державної влади не повинні реалізувати», втручатися в їх реалізацію. Переважно вони стосуються контролю або зміни традицій, звичаїв, релігії народів.

Вочевидь, йдеться про суб'єктну класифікацію функцій. Так, під час застосування критерію «за суб'єктами діяльності» вітчизняні державознавці, як правило, виокремлюють загальнодержавні функції, функції регіонів, функції державних органів тощо.

Дійсно, значний перелік суб'єктів реалізації державних функцій почасти опосередковує розуміння критерію «за суб'єктами діяльності» саме в такому «географічному» його значенні, виокремлюючи функції на рівні держави, її регіонів, органів.

Водночас з урахуванням положень західноєвропейської доктрини можна запропонувати класифікацію системи функцій судової влади, застосувавши поняття «суб'єкт реалізації» у поєднанні зі змістом предмета діяльності судової влади і сформулювати подібний об'єднаний тип класифікації, наприклад:

- реалізація функцій судової влади системою органів судової влади – загальнодержавний рівень (наприклад, функція здійснення правосуддя);
- реалізація функцій судової влади окремим органом судової влади в межах визначених повноважень (наприклад, представницька функція);
- реалізація функцій судової влади з використанням інших інструментів, залученням інститутів громадянського суспільства (наприклад, інформативно-комунікативна функція).

Таким чином, для класифікації функцій судової влади можна використовувати значну кількість критеріїв, залежно від конкретизованих завдань кожного дослідження. Однак основою розуміння їх системи залишається по чергове використання критеріїв «за сферою діяльності», «за об'єктом», «за предметом».

3. Принципи судової влади: новий сутнісний контекст

Розуміння принципів судової влади тісно пов'язане з її практичним функціонуванням та розвитком у кожній конкретній державі. Можливо, саме з огляду на зазначене, принципи судової влади є чи не найбільш вивченим аспектом вітчизняної доктрини судової влади, особливо в дослідженнях представників, так би мовити, «практичних» наукових спеціалізацій.

Так, питання про систематизацію принципів судової влади опрацьовано в наукових працях В. В. Городовенка. До цієї теми звертався і Р. В. Ігонін.

Аналізуючи цей напрям досліджень, необхідно також згадати про те, що одним із перших дослідження щодо реалізації відповідних принципів, а саме принципу гласності в діяльності суду першої інстанції, у вітчизняній юридичній науці здійснив М. І. Сірий. Принцип обов'язковості судових рішень як конституційну засаду судочинства дослідила О. З. Хотинська. Принцип доступності правосуддя та гарантій його реалізації опрацьовано в дослідженні О. М. Овчаренко, а принцип змагальності сторін як конституційної гарантії справедливого судочинства дослідив С. В. Лунін. Принцип єдності судової влади досліджено в роботі І. В. Юревич. У свою чергу, А. В. Лужанський опрацював питання конституційно-правових засад доступу до правосуддя в Україні. Питання принципів судової влади в контексті основних конституційних засад судочинства в Україні опрацьовано В. В. Федоренко. Питання забезпечення принципу незалежності суддів в українській національній правовій системі висвітлено Л. А. Луць. Легітимність судової влади вивчав у межах окремого наукового дослідження С. В. Гладій, а принцип самостійності судової влади висвітлено в одному із новітніх дисертаційних досліджень В. І. Потапенка.

Також у якості окремого напрямку наявних досліджень з цієї тематики варто виокремити роботи щодо принципів організації системи судів (територіальність, інстанційність, спеціалізація тощо). Одним із перших розпочав розробку аспектів адміністративно-юрисдикційної діяльності суду В. М. Скавронік. Комплексне дослідження питання юрисдикції судів здійснив В. В. Сердюк. Аспект інстанційності побудови судової системи опрацьовано в науковій роботі С. П. Штелих. У свою чергу, О. В. Закропивний досліджував питання територіальності, як принципу побудови системи судів загальної юрисдикції в Україні. У галузі цивільного права одним із перших здійснив дослідження судової підвідомчості П. М. Тимченко.

Всебічний аналіз зазначених досліджень опосередкував можливість виокремити певні характерні ознаки наукових робіт відповідної тематики. Серед них варто відмітити ґрунтовний аналіз чинного (на момент проведення кожного дослідження) вітчизняного законодавства. Водночас безпосередньо теоретико-правові положення щодо принципів судової влади залишаються малодослідженими, значна частина теоретичних положень є дискусійною, а відтак потребує уточнення або перегляду. Для вирішення зазначеного питання необхідно насамперед здійснити комплексний аналіз наявних наукових напрацювань щодо теоретико-правових положень, які стосуються поняття принципів судової влади.

Так, згідно з підходом І. Є. Марочкіна, поняття про принципи судової влади де-факто прирівнюється до законодавчо закріплених норм щодо її функціонування. Згідно із запропонованими ним науковими положеннями «усі сторони організації та діяльності суду регулюються нормами права. Але серед цих норм необхідно вирізнити такі, що визначають не окремі особливості устрою суду та його діяльності, а загальні і найбільш важливі їх сторони, які завдяки таким властивостям набувають значення принципів судової влади».

У зв'язку з цим варто зазначити, що концепція, запропонована науковцем щодо розуміння поняття принципів судової влади, донині залишається чи не найбільш використовуваною в сучасній юридичній науці.

Під принципами судової влади І. Є. Марочкін запропонував розуміти «норми загального керівного значення, які відповідно до призначення інституту судової влади визначають як місце судової влади серед інших державних, недержавних органів та установ, так і зміст її основних засад та спрямовані на досягнення завдань, що стоять перед цією владою».

У свою чергу, у дослідженні В. В. Городовенка зазначено, що принципи судової влади «здолали довгий еволюційний шлях, починаючи від радянських «декоративно-демократичних» принципів судочинства, які за змістом віддзеркалювали процедурні аспекти реалізації судових повноважень. Оскільки суд тоді не розглядався як самостійна складова влади, виокремлення специфічних принципів організації судової системи і статусу суддів не передбачалось».

Перехідний період становлення принципів судової влади, на думку науковця, пов'язаний із прийняттям Конституції України у 1996 році. Як зазначено в дослідженні В. В. Городовенка, в Основному Законі було здійснено виокремлення двох груп принципів судової влади – побудови судової системи і правосуддя. Попри те, що в тексті Конституції 1996 року низку положень не віднесено до принципів судової влади, їх виокремлено в нормах спеціального законодавства, а саме: здійснення правосуддя виключно судами й заборона делегування цих функцій іншим органам або посадовим особам; незалежність і недоторканність суддів, їх підкорення лише закону; участь народу у відправленні правосуддя; колегіальний та одноособовий розгляд справи.

Вочевидь зазначений підхід є певним продовженням розробки наукових положень, запропонованих І. Є. Марочкіним, – від «норм керівного значення» до їх «конкретизації» в нормативно-правових актах.

У цьому контексті треба зауважити, що такий підхід є домінантним у вітчизняній правовій науці. Зокрема, Р. В. Ігонін запропонував перелік «визначальних для судової влади принципів на основі правової матерії» (норм чинного законодавства України), проте без уточнення змісту їх поняття та дефініції. У свою чергу, В. М. Коротун зазначив, що «в основу дослідження принципів покладено функціональне призначення і об'єкт відображення», не вдаючись при цьому до тлумачення їх загального розуміння, термінологічного позначення. Аналогічні підходи можна зустріти і в інших публікаціях.

Отже, слід відмітити домінування нормативістських тенденцій у розумінні поняття принципів судової влади. Вони характеризуються суттєво посиленими позиціями правових норм у питанні їх співвідношення із положеннями саме наукової складової доктрини.

Разом із тим, у процесі аналізу наявних теоретико-правових положень щодо принципів судової влади було відмічено помітну активізацію їх розвитку. Зокрема, щодо розуміння поняття принципів судової влади, відмежування від суміжних наукових понять, а також логіки формування їх системи.

З огляду на це варто звернути увагу на альтернативні підходи, які спрямовано на формування нового сутнісного контексту щодо розуміння поняття принципів судової влади.

Серед таких підходів необхідно відмітити той, що відзначено приматом доктринальних положень, наукових ідей під час формування поняття принципів судової влади.

Як слушно зауважено О. І. Махніцьким, «визначаючи принципи судової влади, слід виходити з того, що їх можна назвати «витоками», основами організації судової влади, «першими» в її русі, функціонуванні. Ці принципи – основна, «несуча» конструкція судової влади, своєрідна система координат, у межах якої вона має розвиватися, й одночасно вектор, який визначає напрям цього розвитку. Вони мають забезпечити стійкий і

поступальний розвиток судової системи, а також є базовими нормативними основами функціонування органів судової влади».

Почасти науковці розуміють положення щодо принципів судової влади як безпосередню складову системи правових принципів (наприклад, Н. В. Охотницька).

Таким чином, у наукових колах обговорюється питання про те, що поняття принципів як складової наукового знання про судову владу, не є похідним від норм права конкретного періоду, які, до речі, піддаються перманентним змінам. Натомість принципи є «дороговказами» для формування відповідного нормативно-правового регулювання судової влади.

Таким чином, основною тезою альтернативного підходу щодо розуміння поняття принципів судової влади є положення про те, що його зміст ґрунтується на загальних доктринальних положеннях, зокрема щодо принципів права.

Отже, стрижневими елементами доктрини принципів права є положення щодо верховенства права, які є основою теорії та практики демократичних, правових держав. Визнаними фахівцями із цих питань є Ю. С. Шемшученко та С. П. Головатий. Наукові погляди останнього викладено в трьохтомному виданні «Верховенство права» (2006), комплексному дослідженні «Верховенство права: ідея, доктрина, принцип» (2008), збірці лекцій «Про людські права» (2016) тощо. Займались дослідженням відповідних питань і М. І. Козюбра, І. Є. Марочкін, Н. М. Оніщенко, С. П. Погребняк, І. В. Спасибо-Фатєєва та інші.

Актуальні підходи до вирішення зазначених питань також можна віднайти у дослідженнях О. О. Уварової і Т. І. Фулей. Водночас як слушно відмічають науковці, зокрема О. Л. Богініч, взаємозв'язок принципів права з атрибутивними властивостями права та їх цінність для суспільства почасти залежить від ефективності функціонування конкретних правових систем, що діють «на базі» таких принципів.

З урахуванням зазначених підходів доктрини принципів права та з метою обґрунтування тези щодо їх домінантності у формуванні поняття принципів судової влади, варто звернути увагу на особливості співвідношення понять «принципи права» та «принципи судової влади».

У цьому контексті треба відмітити, що питання правових принципів достатньою мірою вивчено в межах загальнотеоретичних юридичних наук. Так, Л. А. Луць запропонувала розуміння принципів права як основних нормативних засад позитивного права, що визначають сутність та спрямованість правового регулювання.

На думку П. М. Рабіновича, принципи права – це керівні засади (ідеї), які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування й розвитку людини та суспільства і визначають зміст і спрямованість правового регулювання.

У свою чергу, М. С. Кельман та О. Г. Мурашин запропонували розуміння принципів права як керівних ідей, які характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві. З одного боку, вони виражають закономірності права, а з іншого – це загальні норми, які діють у всій сфері правового регулювання і поширюються на всі суб'єкти. Ці норми або чітко сформульовані в законі, або виводяться із загального змісту законів.

Розуміння принципів права як основоположних загальноприйнятих норм, які виражають властивості права та наділені найвищою імперативною юридичною силою, не викликають жодних заперечень з боку дослідників. Як слушно зазначила О. Ф. Скакун, принципи права за своєю сутністю є узагальненими відображеннями об'єктивних закономірностей розвитку суспільства, людства в цілому.

Як слушно зазначив Ю. С. Шемшученко, принцип верховенства права – це принцип головним чином природного права, як сукупності ідеальних, духовних і найвищою мірою справедливих уявлень про право. Але в державі реально діє не ідеальне, а позитивне право, виражене в законах та інших його джерелах. Воно є результатом державної правотворчої діяльності.

Отже, принципи права за своєю природою є складним поняттям, яке відтворює змістовні аспекти природного праворозуміння та визначає функціональний вектор

розвитку суспільного та державного регулювання. У такому випадку принципи судової влади (як похідне поняття) є регуляторними теоретико-правовими положеннями судової влади, що формують вектор її нормативного регулювання.

Щодо зазначеного варто зауважити, що принципи права за своєю природою є надзвичайно складним правовим поняттям «як сукупність ідеальних, духовних і найвищою мірою справедливих уявлень про право», про що зазначають провідні фахівці у сфері теорії держави і права. Однак у переважній більшості сучасних підходів, присвячених практичним дослідженням, їх представлено позитивістським поняттям, яке, вочевидь, обмежується вектором розвитку нормативної складової суспільного та державного регулювання – чинним законодавством.

Можливо, саме з огляду на такий підхід до розуміння принципів права, положення щодо системи принципів судової влади на основі законодавства держави набули такого поширення у вітчизняній доктрині.

Так, у монографічному дослідженні судової влади за редакцією І. Є. Марочкина висловлено думку про те, що принципи судової влади виокремлюються двома шляхами: закріплені в чинному законодавстві або виводяться зі змісту положень законодавства шляхом правотлумачення. На думку прихильників цього підходу, існування принципу-ідеї поза змістом положень закону можливе лише на етапі правотворення. Для аргументації наведено положення про те, що держава зобов'язана закріплювати у своєму законодавстві загальновизнані принципи і норми міжнародного права.

У зв'язку з цим варто відмітити, що судова влада – складне поняття, яке відображає процеси захисту та регулювання «свого предмета» (встановлення справедливості, захисту прав людини, реалізація виховної функцій тощо) різними методами. У цьому сенсі нормативна складова діяльності судової влади (поточне законодавство держави) є лише одним з елементів у переліку регуляторних впливів.

Так, міжнародний досвід свідчить про переважне закріплення доктринальних положень про принципи судової влади у філософсько-правових працях та на найбільш загальному державно-правовому рівні – у пактах, хартіях, конституціях.

Вбачається, що вихідними положеннями для формування принципів судової влади є англійська доктрина «природної справедливості». Уперше її основи було закріплено у Великій хартії вольностей 1215 року. Зокрема, одним із її положень було визначено: «жодна вільна людина не буде арештована або ув'язнена, або позбавлена володіння, або оголошена поза законом, або вигнана, або в який-небудь (інший) спосіб знедолена, і ми не підемо на неї й не пошлемо на неї інакше, як за законним вироком, рівних їй (її перів) і за законом країни». Пізніше це положення набуло доктринального обґрунтування і було сформовано у відповідний принцип судової влади демократичної, правової держави.

Згодом Хабеас Корпус Акт, ухвалений у Великій Британії у 1679 році, також «увібрав» низку положень прогресивного правового спрямування. Зокрема, про те, що особи, затримані за вчинення злочину, мають право на апеляцію. Крім того, цим документом було введено в державну практику поняття судового контролю за затриманням і триманням під вартою.

Як слушно відзначив С. В. Шевчук, англійська доктрина «природної справедливості» включає гарантії судового захисту будь-якого порушеного права, вимоги гласності та право бути заслуханим у судовому процесі.

Наразі різні рівні принципів функціонування судової влади у демократичній, правовій державі текстуально закріплено в таких актах:

- Загальній декларації прав людини (1948 р.). Наприклад, стаття 8 встановлює, що кожен має право на поновлення у правах компетентним судом;
- Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.). Зокрема, стаття 6 встановлює право на справедливий судовий розгляд
- Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.). Наприклад, стаття 14 встановлює право на справедливий і публічний розгляд компетентним

незалежним і безстороннім судом; основних принципах незалежності судових органів (1985 р.) та інших документах.

Окремо варто виділити положення, що стосуються «стримувань і противаг» трьох складових державної влади, зокрема закріплені в Конституції Сполучених Штатів Америки (1787р.). По суті, вони відображають доктринальні положення про певний рівень принципів діяльності судової влади демократичної, правової держави – щодо її взаємодії з іншими складовими державної влади.

Отже, науково обґрунтоване теоретико-правове розуміння системи принципів судової влади не може бути обмежено описом законодавчих норм. У свою чергу, принципи права є теж багатозначним поняттям, що формує загальні вимоги до правового регулювання. З урахуванням такого підходу можна зауважити можливість співвідношення принципів права із принципами судової влади, відображаючи перші як «надбудову», спільну для кожної системи державно-правового регулювання.

Таким чином, серед теоретико-правових положень такого підходу щодо доктринальної, наукової природи принципів судової влади можна виокремити такі:

- принципи права як регуляторна основа будь-якого законодавства і «вихідні» положення для формування принципів судової влади відрізняються стійкістю (відносно норм права), мають загальний характер і можуть застосовуватись як неписані (не мати законодавчого закріплення в конкретній державі);

- принципи судової влади зазвичай закріплені в міжнародних документах, однак не завжди повно відображені в національному законодавстві. Разом із тим, їх сформовано в науковій доктрині демократичних, правових держав та дотримано в державно-правовій практиці;

- принципи судової влади в науковій доктрині конкретної держави за своїм змістом можуть бути уточненими відносно їх усталених значень у міжнародно-правовій науковій доктрині права. Вони корелюються зі змістом цінностей та орієнтирів відповідної демократичної, правової держави; розумінням призначення цієї держави в суспільстві, її цілей, змісту функцій, які виконує держава у суспільстві (державних функцій); завданнями, поставленими суспільством перед державою та державною владою на кожному етапі розвитку; змістом ознак та функцій судової влади конкретної держави;

- принципи судової влади як обґрунтовані доктринальні положення можуть застосовуватися для формування законодавства новоутворених держав демократично-правового спрямування (як це відбулося в Україні).

Отже, принцип має керівне, основне, вихідне значення для наукового знання про функціонування конкретного предмета. Ці положення є основою, сутнісним контекстом для формування уніфікованих понять, а саме:

- принцип судової влади – фундаментальна, вихідна ідея, покладена в основу функціонування судової влади відповідно до цінностей та орієнтирів держави, корелюється із розумінням призначення цієї держави в суспільстві, її цілями, змістом функцій, які виконує держава в суспільстві, завданнями, поставленими суспільством перед державою та державною владою на кожному етапі розвитку, відповідає ознакам та функціям судової влади конкретної держави;

- принципи судової влади – сукупність фундаментальних, вихідних ідей, покладених в основу функціонування судової влади, відповідно до цінностей та орієнтирів держави, корелюється із розумінням призначення цієї держави в суспільстві, її цілями, змістом функцій, які виконує держава в суспільстві, завданнями, поставленими суспільством перед державою та державною владою на кожному етапі розвитку, відповідає ознакам та функціям судової влади конкретної держави.

4. Система принципів судової влади: проблеми класифікації.

Система принципів судової влади, як основа її функціонування в кожній державі, є однією із вельми досліджених складових доктрини у вітчизняній науці, особливо щодо «прикладних» наукових спеціальностей.

Характерною ознакою вітчизняних наукових розумінь системи принципів судової влади є також їх виокремлення на основі норм чинного (на момент проведення дослідження) законодавства. У результаті в наукових підходах до питання принципів судової влади можна зустріти такі тлумачення як «визначальні для судової влади принципи на основі правової матерії», «принципи судової влади, закріплені у Конституції».

У зв'язку з цим для всебічного окреслення наявних підходів до структури принципів судової влади необхідно здійснити їх комплексний аналіз. Так, деякі результати дослідження наукових питань щодо структури та системи принципів судової влади висвітлено у роботі В. В. Городовенка, який виокремив кілька основних підходів щодо розуміння системи принципів судової влади. Науковець зазначив, що «прихильники першого вважають, що треба виокремити принципи безпосередньо судової влади і принципи її діяльності; другого – що варто диференціювати їх на 2 групи – принципи організації судової влади і її діяльності; третього – що поділ принципів судової влади є умовним».

У свою чергу, інші правники, які також займаються вивченням принципів судової влади, відзначають специфіку їх класифікації у межах зазначених підходів. Наприклад, В. М. Коротун зауважив, що найпоширенішою є ситуація, коли в основу дослідження системи принципів судової влади покладено її функціональне призначення і об'єкт відображення. Як зазначив науковець, найвідоміший поділ, в основу якої покладено класифікаційну ознаку призначення – на організаційні та функціональні.

Натомість, здійснивши аналіз різних розумінь системи принципів судової влади у вітчизняній юридичній науці, можна виокремити два основні структурні підходи щодо її формування: моноструктурний та поліструктурний.

Прикладом використання моноструктурного підходу до розуміння є підхід, запропонований Р. В. Ігоніним. Серед принципів судової влади науковець пропонує виокремлювати такі: «1. поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі; 2. звернення до суду безпосередньо на підставі норм Конституції; 3. оскарження до суду рішень чи дій (бездіяльності) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; 4. конституційного контролю; 5. здійснення правосуддя виключно судами; 6. здійснення судочинства виключно Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції; 7. обов'язковість рішень судів; 8. незалежність і недоторканість суддів; 9. Принцип територіальності та спеціалізації судів загальної юрисдикції».

Вочевидь зазначений перелік є сукупністю положень різного змісту – характеристик, ознак, функцій та принципів судової влади, що загалом є типовим для таких підходів. У цьому контексті варто зауважити, що проведений науковий аналіз наявних моноструктурних підходів до розуміння системи принципів судової влади засвідчив їх особливість – зрівняння різних складових положень доктрини судової влади у запропонованих «системах принципів».

Натомість дещо інший стан спостерігається під час застосування поліструктурного підходу до розуміння системи принципів судової влади. Так, у поліструктурних підходах, запропонованих представниками вітчизняної правової науки зазвичай враховано розуміння деяких понять різного значення – судової влади, судоустрою, здійснення судочинства. Як відомо, серед таких систем однією із найбільш відомих у правничій науці є та, що запропонована І. Є. Марочкіним.

І. Є. Марочкін виокремив три підсистеми принципів судової влади, а саме:

- інституціональну (загальні принципи судової влади);
- функціональну (принципи відправлення судочинства);

– організаційну (принципи організації системи судових органів або судоустрійні принципи).

Згідно із запропонованим підходом принципи судової влади, пов'язані між собою і утворюють відносно самостійні галузеві підсистеми, кожна з яких відрізняється сферою поширення і призначенням.

Так, у межах інституціональної (загальної) підсистеми принципів, на думку науковця, має бути закріплено положення про відносини, що виникають під час запровадження функціонування судової влади в суспільстві, визначення її місця в системі поділу влади, а також загальні засади взаємовідносин з іншими державними та приватними інститутами. Серед них І. Є. Марочкін виокремив такі: паритетності судової влади; справедливості судової влади; законності судової влади; здійснення судової влади тільки судом; доступності судової влади; незалежності судової влади; безсторонності судової влади; процедурності судової влади.

У свою чергу, функціональна підсистема принципів стосується відносин, які виникають безпосередньо під час судового розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних та інших справ. Як зауважив науковець, на відміну від специфічних принципів, на яких будується окремий процес судочинства, функціональні принципи судової влади розкривають загальні засади його здійснення. Вони є «відображенням» стану реалізації повноважень судової влади та характерні для будь-якого процесу розгляду судової справи, усіх видів судочинства. Серед них І. Є. Марочкін виокремив такі принципи: державної мови судочинства; гласності судочинства; участі народу при здійсненні судової влади; здійснення судочинства на засадах рівності учасників процесу перед законом і судом; змагальності в судочинстві; презумпції невинуватості; забезпечення обвинуваченому (підозрюваному, підсудному) права на захист; права на оскарження судового рішення; обов'язковості судового рішення.

Згідно з таким підходом, організаційна (судоустрійна) підсистема принципів, звернена до регулювання відносин, які виникають з приводу організації судової системи, структури її органів, статусу судді, тобто у зв'язку з організаційними відносинами. Серед принципів цієї підсистеми науковець виокремив такі: єдність судової системи та статус суддів; незалежність суддів; недоторканність суддів; незмінюваність суддів; професіоналізм суддів.

У цьому контексті слід зазначити, що вищеописаний підхід є чи не найбільш поширеною основою, «методологічним зразком» для наукових розвідок щодо системи принципів судової влади. Наприклад, В. М. Коротун, вочевидь підтримуючи положення, розроблені І. Є. Марочкіним, також запропонував поділяти систему принципів судової влади на три підсистеми: інституціональні (загальні принципи судової влади), функціональні (принципи відправлення судочинства) й організаційні (принципи організації системи судових органів, або судоустрійні принципи). При цьому вчений наголосив, що всі вони, хоча і пов'язані між собою, але утворюють самостійні галузеві підсистеми, кожна з яких відрізняється сферою поширення і призначенням.

Вочевидь такий підхід до розуміння структури принципів спирається на структуру органів судової влади і відповідає різним рівням її організації. Однак система принципів судової влади є однорідною сукупністю узгоджених положень, що неоднозначно корелюється із поняттям «самостійні галузеві підсистеми». Тому деякі положення зазначеного підходу доцільно суттєво уточнити.

Втім варто зазначити, що з урахуванням підходу І. Є. Марочкіна розроблено низку положень, які засновані на особливостях конфігурації структурних елементів відповідної системи принципів судової влади з огляду на стан її формування та рівень розвитку. Так, у дослідженнях В. В. Городовенка запропоновано положення щодо виокремлення «принципів більш загального порядку». Серед них: верховенство права, законність, справедливість, гуманізм, рівність громадян перед законом і судом, незалежність, самостійність, повнота, транспарентність, заборона свавілля тощо. Науковець консолідував

їх у підсистему «основоположних принципів судової влади». Напевно, такий підхід обумовлений розумінням системи принципів судової влади як специфічного різновиду правових принципів.

В. В. Городовенко аргументував ці положення так: «місце принципів судової влади у загальній системі принципів права зумовлюється тим, що сфера їх дії поширюється на організацію судової системи й на регламентацію процедури судового розгляду справ. Більшість із них є міжгалузевими, оскільки обов'язок їх забезпечення з боку держави випливає з конституційного положення про судовий захист прав і свобод людини, а значить, поширюється він на весь процес реалізації судової влади».

Зокрема, у наукових працях В. В. Городовенка акцентовано увагу на системоутворюючій та системо спрямовуючій ролі цих принципів. Науковець відзначив, що «основоположні принципи» впливають на склад і зміст усіх правовідносин, які виникають у процесі здійснення правосуддя, а також відображають сутнісні риси судової влади, «пронизують собою майже всі основи організації й функціонування судової влади».

У свою чергу, такі принципи, як незалежність, самостійність, повнота і транспарентність, на думку В. В. Городовенка, поширюють свою дію переважно на правовідносини, що виникають, змінюються і розвиваються у сфері реалізації повноважень судової влади.

У цьому контексті треба зазначити, що рівень «основоположних принципів», пропонованих у такому підході, загалом відповідає системі принципів права. Натомість виокремлення більш чи менш значущих принципів саме в цій групі вочевидь є дискусійним.

До речі, наразі вже можна зустріти різні варіації такого підходу. Наприклад, Н. В. Охотницька звернулася до характеристики «принципів побудови судової системи» із виокремленням основоположних.

Переходячи до характеристики наступних рівнів у системі принципів судової влади, варто відмітити, що їх розуміння у вітчизняній юридичній науці також відзначено «традиційними» підходами.

Так, однією із підгруп принципів у системі, запропонованій В. В. Городовенком, є «базові організаційні принципи побудови органів судової влади». На думку науковця, вони є системно-структурними характеристиками судової влади, а їх використання є умовою забезпечення: доступності правосуддя (насамперед через територіальну доступність); компетентності суду (через спеціалізацію суду й суддів та вимоги щодо їх високого професійного рівня); права особи на перегляд судового рішення, винесеного в її справі (в організації судової влади це забезпечується через ієрархічність побудови судової системи й інстанційність судового провадження).

У третій підгрупі принципів цього підходу – «процедурні принципи» судової влади. Згідно з положеннями роботи В. В. Городовенка, в них містяться основні ознаки судового провадження, а саме: змагальність, гласність, розумність строків судового провадження, державна мова судочинства, колегіальний і одноособовий судовий розгляд, участь народу у відправленні правосуддя, забезпечення права особи на правову допомогу, обов'язковість і вмотивованість судових рішень.

З огляду на проведений аналіз зазначених положень можна відмітити, що три рівні принципів судової влади, запропонованих у підході В. В. Городовенка, у цілому кореспондуються з трьома підсистемами, запропонованими І. Є. Марочкіним: основоположні принципи – інституціональна підсистема (загальні принципи судової влади); процедурні принципи – функціональна підсистема (принципи відправлення судочинства); базові організаційні принципи побудови органів судової влади – організаційна підсистема (принципи організації системи судових органів або судоустрійні принципи). В основі розуміння їх правової природи – теза про первинність принципів права відносно принципів складових державної влади.

Продовжуючи «конструювання» системи принципів судової влади необхідно звернутися до положень щодо відкритих самоорганізованих систем, якою, зокрема, є судова влада.

Слід враховувати, що будь-який об'єкт, незалежно від ступеня його складності, завжди є елементом більш загальної системи і повинен розглядатися з позиції його місця та ролі в більш загальній системі. У цьому випадку мається на увазі судова влада як складова в системі поділу влади демократичної, правової держави.

Для подальшої «побудови» логіки формування системи принципів судової влади необхідно використовувати горизонтальні та вертикальні прийоми методу системного аналізу. Вони передбачають дослідження специфіки правовідносин судової влади на декількох рівнях. По-перше, це відносини з навколишнім середовищем, зі складовими інших системних об'єктів, наприклад, з іншими складовими державної влади. По-друге, безпосередньо взаємовідносини між елементами системи, у даному випадку між органами судової влади. По-третє, це взаємовідносини між елементами в різних структурах системи органів судової влади як по вертикалі, так і по горизонталі, зокрема між різними судовими інстанціями.

Як зазначають науковці, розгляд відповідного кола взаємодії в кінцевому підсумку дає змогу встановити всі можливі зміни судової влади і створити рекомендації для підвищення ефективності функціонування як її системи в цілому, так і окремих її елементів.

Отже, структуру системи принципів судової влади можна розуміти як конструкцію різних рівнів, яка відображає функціональні співвідношення і взаємодію судової влади як ззовні, так і всередині. Такий підхід прогнозовано забезпечить розуміння її правової природи як державно- правового явища із різновекторним функціональним наповненням.

Характеризуючи перший рівень принципів судової влади, слід звернутися саме до розуміння її як складової в системі поділу влади демократичної, правової держави. При цьому враховуючи відповідні зовнішні взаємодії судової влади.

Як зазначають науковці, властивості об'єкта і властивості його елементів обумовлені їх місцем у структурі цілого і багато в чому корелюються з властивостями цілого. Крім того, для системи ключове значення мають зв'язки (горизонтальні й вертикальні), що забезпечують її цілісність і характеризують ефективність. При цьому в силу складності системних об'єктів можна створювати безліч моделей систем, кожна з яких буде описувати лише окремий її аспект (принцип множинності систем).

Так, основою формування першого рівня принципів судової влади є зміст її співвідношення з іншими складовими державної влади, що відображено і в системі функцій судової влади сучасної демократичної, правової держави. Як було встановлено, функції судової влади за критерієм «сфери діяльності» поділяються на зовнішні та внутрішні; у внутрішній сфері із застосуванням критерію «за об'єктом» мають градацію на такі основні групи: щодо взаємодії з іншими складовими державної влади та «власні» функції судової влади.

З огляду на зазначене, до першого рівня необхідно віднести загальні принципи судової влади, які відображають природу її взаємодії з іншими складовими державної влади, суспільством, зовнішніми складовими та чинниками тощо. Серед них принцип незалежності судової влади (паритетності), здійснення судової влади визначеними органами (а правосуддя – виключно судами), принцип доступності судової влади – можливість громадян звернутися до будь-якого органу судової влади з питань, що належать до його компетенції та до суду за захистом своїх прав тощо.

У контексті характеристики другого рівня принципів судової влади варто звернутися до її функціонального призначення та положень про внутрішню взаємодію у системі органів судової влади. Як було аргументовано під час дослідження поняття принципів судової влади, їх зміст (а отже, система) повинен почергово корелюватися із положеннями щодо: цінностей та орієнтирів відповідної демократичної, правової держави; розумінням призначення цієї держави в суспільстві, її цілей, змісту функцій, які виконує держава в

суспільстві (державних функцій); завдань, поставлених суспільством перед державою та державною владою на кожному етапі розвитку; змісту ознак та функцій судової влади конкретної держави.

Отже, для визначення цього рівня системи принципів судової влади варто знову ж таки звернутися до змісту первинних понять, зокрема функцій судової влади – як сукупності базових напрямів діяльності окремої складової державної влади демократичної, правової держави в конкретній сфері її владного регулювання. Зміст цих напрямів діяльності є взаємопов'язаним із другим рівнем – організаційними принципами судової влади, що відображає алгоритми внутрішнього упорядкування системи органів судової влади.

Так, до цього рівня принципів судової влади можна віднести: домінантний принцип єдності судової влади та підгрупу принципів збалансованості судової влади, яка включає наступні:

- територіальність (принцип використовується як в організації функціонування судової системи, так, наприклад, і відносно органів, які здійснюють організаційне та фінансове забезпечення – територіальних органів (управлінь) Державної судової адміністрації України);

- інстанційність (принцип використовується в організації системи судів);

- спеціалізація (принцип застосовується як відносно системи судів для визначення предметної підсудності, так і стосовно функціонування спеціалізованих органів та установ судової влади, наприклад, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України (компетенційна спеціалізованість).

Окремим, третім рівнем можна визначити принципи, які стосуються функціонування судової системи та процесуальної діяльності: безсторонності суду, процедурності судового розгляду, здійснення судочинства на засадах рівності учасників процесу перед законом і судом, гласності судочинства, участі народу під час здійснення судочинства, змагальності, презумпції невинуватості, забезпечення права на захист, на оскарження судового рішення, обов'язковості виконання судового рішення тощо. Змістовно однорідною підгрупою цього рівня є принципи, які спрямовані на забезпечення статусу судді – незалежності суддів; недоторканності суддів; незмінюваності суддів; професіоналізму суддів тощо.

Таким чином, для формування комплексного уявлення про систему принципів судової влади сучасної демократичної, правової держави можна застосувати підхід, в основу якого покладено розуміння судової влади як складової державної влади демократичної, правової держави, що відображає її функціональні співвідношення і взаємодію як ззовні, так і всередині.

Такий підхід дає змогу сформувати уявлення про консолідовану «піраміду», вершиною якої є загальні принципи функціонування судової влади, другим рівнем – організаційні принципи судової влади, які стосуються функціонування усіх органів судової влади, третім рівнем – принципи, які стосуються функціонування судів та їх процесуальної діяльності.

Тема 3. Сучасна система судоустрою України та шляхи її вдосконалення

1. Концептуальна модель реформування системи судоустрою України
2. Система органів судової влади: характеристика поняття
3. Складові (елементи) системи органів судової влади
4. Сучасний вектор наукових досліджень у доктрині судової влади

Основний зміст

1. Концептуальна модель реформування системи судустрою України

Характеристика реформування системи судустрою як процесу розвитку судової влади в Україні ґрунтується на концептах: правової реформи та реформування; судової влади та системи судустрою. Концепти реформа та реформування за своїм функціональним навантаженням співвідносяться як статика перетворень з метою поліпшення (явище) та динаміка цих перетворень (процес), за умови єдності їх сутності, змісту та мети. Реформування системи судустрою є складовим динаміко-змістовним елементом судової реформи – реформуванням організації (устрою) судової влади.

Судустрій – це нормативно визначена організація (устрій) судової влади на основі структурованої системності її органів (системи судів), професіоналізму кадрового корпусу (корпусу професійних суддів), функціональної спрямованості виключно на здійснення правосуддя.

Система судустрою України структурується на рівні: структуроутворюючий – принципи структурування (побудови) судустрою, до яких належать принципи територіальності, спеціалізації та інстанційності; інституціональний – єдина система судів (місцеві суди, апеляційні суди, Верховний Суд, вищі спеціалізовані суди); системоутворюючий – визначені законодавством чинники єдності, що забезпечують єдність системи судустрою (ст. 17 Закону України «Про судустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р.).

Щодо співвідношення концептів «система судустрою» та «судова система», то вони є тотожними за своїм науково-доктринальним змістом, якщо визначати судову систему у широкому сенсі (що спостерігається у багатьох наукових концепціях). Водночас, термін «судова система» втратив свою значущість як законодавчий термін та прогресував у конституційну (та законодавчу) конструкцію «система судустрою».

Змістом реформування системи судустрою у контексті теорії правової реформи є: мета – формування ефективної системи судустрою як результату сталого розвитку судової влади; суб'єкт, який співпадає із суб'єктом проведення правової реформи у державі та суспільстві, – органи державної влади із залученням громадськості; об'єкт – позитивне судове право, виокремлене у систему нормативно-правових актів (що регулюють формування, функціонування системи судів та забезпечують єдність системи судустрою) та кадрове забезпечення системи судустрою.

Концептуальна (змістовна) модель реформування системи судустрою – це науково-практична парадигма, яка містить: 1) конкретизацію мети реформування – визначення сутності та змісту ефективної моделі системи судустрою; 2) аксіологічні принципи реформування; 3) механізм реформування – комплекс організаційно-правових заходів, а саме: визначення змісту нормотворчої діяльності компетентних державних органів зі створення конституційно-правового забезпечення реформування та тенденцій законодавчого забезпечення реформаційних процесів; організаційні заходи щодо ефективізації структурування системи судустрою; 4) програму моніторингу реформування системи судустрою; 5) зміст удосконалення суддівського корпусу з метою його ефективізації та стабілізації на основі професійної правосвідомості суддів.

Метою такої концептуалізації є створення цілеспрямованої, науково обґрунтованої методологічної основи розвитку системи судустрою України, визначення шляхів удосконалення законодавства у цій сфері, усунення негативних тенденцій, що мають місце внаслідок непослідовності здійснення попередньої судової реформи, забезпечення доступного та справедливого правосуддя, прозорості в діяльності судів, оптимізації системи судів та їх структурування, посилення гарантій незалежності суддів, якісне підвищення фахового рівня суддівського корпусу, удосконалення статусу суддів, створення можливостей для демократичного розвитку системи судустрою.

Метою реформування системи судустрою є створення ефективної моделі системи судустрою. Сутність ефективності системи судустрою – це організаційне та функціональне забезпечення здійснення справедливого правосуддя на засадах верховенства права системою незалежних, неупереджених та легітимних судів. Ця сутність безпосередньо впливає на зміст ефективної моделі системи судустрою.

За змістом ефективна модель системи судустрою України має характеризуватися такими критеріями: незалежність та уніфікованість судової влади, яка має прояв у наявності єдиного найвищого органу судової влади – Верховного Суду; утворення, реорганізація та ліквідація судів законом; наявність адміністративної юстиції з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин; структурованість системи судустрою на принципах територіальності, спеціалізації та інстанційності; єдина система судів; легітимність інституту судів; безпосередня участь народу у здійсненні правосуддя через присяжних; функціонування суддівського самоврядування; професійний, незалежний та неупереджений суддівський корпус.

Моніторинг реформування системи судустрою – це сукупність наукових, організаційних та інших засобів, спрямованих на встановлення реальних фактів і з'ясування об'єктивної інформації щодо ефективності заходів реформування системи судустрою, наслідків їх запровадження, подальший аналіз та оцінку стану системи судустрою для визначення тенденцій її розвитку.

Програма моніторингу реформування системи судустрою містить: моніторинг нормативно-правового забезпечення реформаційних процесів на основі наукового аналізу системи законодавства щодо судустрою, правосуддя та процесуального законодавства; моніторинг організаційних заходів щодо структуризації системи судустрою та суміжних інститутів; моніторинг кадрового оновлення суддівського корпусу; моніторинг суспільної довіри до судів

Аксіологічними принципами реформування системи судустрою є: принцип верховенства права; принцип гуманізму та людиноцентризму, відповідно до яких система судустрою має бути реформованою у напрямку її наближення до людини, тобто структурована на основі принципів системності, ефективності та доступності; принцип демократизації системи судустрою, що має вираження у розвитку інституту присяжних та суддівського самоврядування.

Принцип верховенства права як аксіологічний принцип реформування системи судустрою означає: необхідність конституційно-правового забезпечення незалежності та неупередженості судів через законодавчу процедуру їх утворення, реорганізації і ліквідації та через позаполітичний порядок призначення суддів і гарантування їх недоторканості; забезпечення громадської довіри до суддів як до гарантів справедливості; доступ до суду; можливість скасування вищим судом рішення нижчого суду, яке не набрало законної сили; спрямованість функціонування системи судустрою на впровадження принципу верховенства права у сферу судової влади; наявність та реальність існування судового механізму захисту прав і свобод людини від держави (її неправомірних, свавільних дій, бездіяльності чи втручання у сферу індивідуальної свободи людини тощо) через функціонування адміністративних судів у системі судустрою та можливість звертатися до міжнародних судових інстанцій, що детермінує їх «інстанційний» зв'язок з національною системою судустрою.

Слушною є думка Л.М. Москвич про те, що ефективність судової системи слід вважати транснаціональною проблемою, що полягає головним чином у з'ясуванні методів і критеріїв виміру її якості як державно-правового явища. Складність такого виміру – в самому предметі пізнання, оскільки ця система, як учасник різних правовідносин, для комплексного свого оцінювання вимагає визначення рівня своєї досконалості в кожній царині прояву. Зокрема, цей державно-правовий інститут виступає: (а) учасником державно-владних і суспільних правовідносин із забезпечення правової рівноваги в суспільстві; (б) комплексним правовим явищем з певними внутрішньосистемними

зв'язками між його елементами; (в) учасником правовідносин щодо гарантування розгляду правових конфліктів у порядку судочинства. Окремий елемент досліджуваної системи – суд – впливає на її якість у цілому, що свідчить про важливість комплексного підходу до оцінювання ефективності цього державно-правового утворення.

Як зазначає Л.М. Москвич, стратегічним фундаментом планування заходів судового реформування в Україні повинно стати опрацювання відповідних стандартів дієвості функціонування досліджуваної системи, а саме:

- ці заходи сприятимуть чіткому окресленню основного призначення, цінностей і функцій судів;
- допоможуть з'ясувати якість роботи окремого суду й доцільність судової системи в цілому шляхом зіставлення ідеальної (досконалої) діяльності суду з фактично існуючим результатом;
- стимулюватимуть покращення організаційних, процесуальних, професійних, адміністративних і контролюючих аспектів цього правового утворення;
- закладуть підвалини для підготовки й обґрунтування бюджетних запитів судів і для управління бюджетними коштами у спосіб, що дозволить виправдано спрямовувати ресурси туди, де вони потрібні;
- допоможуть розробити навчальні програми для суддів і працівників апарату судів, виокремити пріоритетні галузі, в яких необхідно підвищити рівень їх компетентності;
- створять умови для отримання об'єктивної інформації щодо продуктивності судової гілки влади, що сприятиме втіленню в життя конкретних заходів для підвищення її авторитету, легітимності і громадської довіри. Стандарти ефективності судової системи, на її погляд, мають містити в собі організаційну концепцію, що включатиме такі виміри ефективності, як умови, критерії, показники і способи оцінювання її функціонування.

Для подальшого реформування системи судоустрою України необхідною та обґрунтованою є законотворча діяльність з метою удосконалення законодавства щодо організації (устрою) судової влади в Україні, що детермінує такі тенденції законодавчого забезпечення реформування системи судоустрою, як: тенденція подальшого удосконалення процесуального законодавства та законодавства про виконання судових рішень щодо впровадження принципу верховенства права; тенденція удосконалення законодавчих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. щодо правового статусу вищих спеціалізованих судів; тенденція удосконалення положень Господарського процесуального кодексу щодо компетенції Вищого суду з питань інтелектуальної власності та процесу розгляду відповідних справ; тенденція законодавчого утвердження і розвитку інституту присяжних; тенденція законодавчого удосконалення суддівського самоврядування.

Тенденціями структуризації та ефективізації системи судоустрою України, з урахуванням сучасних конституційно-правових реалій, є: тенденція структуризації системи судоустрою, змістом якої є реорганізація судів та створення нових судів з метою утворення та організації функціонування системи судів на основі принципів системності, ефективності, доступності та наближеності до людини; тенденція функціональної ефективізації системи судоустрою через інформатизацію системи судоустрою, яка за своїм змістом передбачає створення системи інформаційного забезпечення судів, утвердження і розвиток «електронного суду» на основі відповідних міжнародних стандартів та удосконалення організації і діяльності суміжних інститутів – прокуратури та адвокатури.

2. Система органів судової влади: характеристика поняття.

Питання щодо цілісної системи органів судової влади нині є одним із недостатньо вивчених у вітчизняній доктрині.

Наукова тема стосовно структури та оптимальної «моделі» системи органів судової влади є надзвичайно важливою. Насамперед для розвитку практики державотворення. З цього приводу слушно зазначив І. В. Назаров про те, що наукова невизначеність щодо

структурного складу судової влади аж ніяк не сприяє утвердженню її незалежності та самостійності.

Стосовно наявних наукових напрацювань, які стосуються поняття «система органів судової влади», варто звернути увагу на наступне. У сучасній науковій літературі всебічно опрацьовано питання щодо таких понять, як «система органів судочинства», «система судів», «судова система» та інших їх аналогів.

Так, М. А. Фоміна запропонувала розуміти судову систему як єдину, взаємозалежну, ієрархічно побудовану сукупність судів у державі.

Зазначений підхід підтримано і в дослідженні Н.Д. Квасневської, а саме запропоновано такі терміни:

- судовий орган (установа) – це первинна структурна одиниця в системі судової влади, включаючи суди, Державну судову адміністрацію, Вищу кваліфікаційну комісію суддів, органи суддівського самоврядування тощо;

- судова система – зовнішньо та внутрішньо упорядкована, організаційно єдина сукупність усіх судів, утворених відповідно до Конституції та законів України, на які покладаються виключні повноваження щодо здійснення правосуддя.

Також у вітчизняній правовій науці трапляються підходи щодо «розширеного» тлумачення терміну «судова система».

Так, І. В. Назаров визначив це поняття як систему спеціальних державних органів – судів, які є носіями судової влади, створені для задоволення потреби у розгляді та вирішенні правових спорів, мають загальні завдання, принципи організації й діяльності, відповідають рівню соціально-економічного розвитку суспільства.

Однак, продовжуючи розроблення зазначених положень, науковець зауважив, що «судова влада не повинна асоціюватися лише із судовою системою, а суди – це не єдині органи судової влади. Судова влада здійснює не тільки правосуддя, тому до її складу мають входити як уся судова система й суддівський корпус, так і апарати судів, будинки, у яких суди розміщуються, елементи суб'єктів організаційного та ресурсного забезпечення».

З цього приводу можна зазначити, що підхід до розуміння конкретних матеріальних об'єктів (будівель тощо) у контексті елементів судової системи викликає обґрунтовані сумніви і передбачає подальше обговорення. Питання про те, чи можуть бути конкретні будинки, стіл, стілець і ручка елементами судової, виконавчої чи законодавчої влади, є вельми дискусійним.

Серед лаконічних розумінь у межах такого підходу заслуговує на увагу визначення, запропоноване Р. О. Куйбідою. Науковець визначив судову систему як сукупність судів, органів та установ, що їх обслуговують.

Разом із тим, наукова тема стосовно «розширеного» розуміння поняття «судова система» не обмежується вирішенням питання щодо «обслуговуючих» елементів. Так, В. І. Андрейцев зазначив, що суд виконує свою роль та призначення, відправляючи свою виключну юрисдикцію і має чітку конституційну назву, як уповноваженого на здійснення відповідної судової влади від імені держави. Водночас, на думку науковця, в Україні існує «система альтернативного недержавного правосуддя та судочинства відповідно до Закону України про третейські суди».

Продовжуючи тему такого «розширеного» розуміння поняття судової системи, О. З. Хотинська-Нор запропонувала тлумачення її змісту в широкому та вузькому значенні. У першому випадку – це цілісний комплекс правових інституцій, у яких дістає прояв судова влада та їх зв'язків. У вузькому значенні, на думку науковця, слід вести мову не про систему судів із притаманними їй зв'язками та властивостями, а про систему судових органів.

У цьому контексті варто наголосити, що зазначені «розширені» визначення змісту поняття «судова система» як сукупності різних органів судової влади викликають дискусійні питання. Так, терміни «судова система», «система судів» вочевидь передбачають наукове відображення саме структури судів, органів здійснення правосуддя. Про це свідчать і мовленнєві значення слів у цих термінах, і правова природа їх конструкції.

В. В. Сердюк зазначив, що діяльність судової влади не обмежується правосуддям, а потребує здійснення також і додаткових видів діяльності (для кадрового, інформаційно-аналітичного, наукового забезпечення), яку, водночас, не можна ставити на один рівень за значимістю з правосуддям.

Вбачається, що основою такого розуміння змісту понять «органи судової влади», «система органів судової влади» у значенні суду (як органу державної влади) є концентрування уваги на одній із функцій судової влади – здійснення правосуддя. Вочевидь причиною такої підміни понять, крім іншого, є неповне розуміння правової природи судової влади як складової державної влади демократичної, правової держави.

Отже, питання чіткого визначення терміну «система органів судової влади» у вітчизняній доктрині залишається відкритим.

Таким чином, наявні розуміння системи органів судової влади зазвичай не містять відповідного визначення і характеризуються певним окресленням деяких органів судової влади. Крім того, у процесі проведеного дослідження сформульовано специфіку наявних досліджень, а саме відмічено:

- недостатню увагу до тлумачення змісту поняття цілісної системи органів судової влади. Натомість опис деяких його складових;
- ототожнення із поняттями «суди», «органи здійснення правосуддя»;
- уподібнення із термінами «судова система», «систем судових органів»;
- розширене тлумачення терміну «судова система» (як сукупності всіх органів судової влади).

Серед «вихідних» загальнонаукових положень щодо поняття «система органів судової влади» можна виокремити такі:

- системність елементів судової влади (як складової державної влади) є їх невід’ємною характеристикою як об’єктів державно-правової практики;
- «системою цінностей» для формування змісту поняття «система органів судової влади» є положення демократично-правової теорії поділу державної влади та зміст функцій судової влади конкретної держави;
- система органів судової влади є «соціально-орієнтованою системою»;
- система органів судової влади є «складною системою» (вертикальні та горизонтальні зв’язки між елементами, ускладнена ієрархічна підпорядкованість тощо);
- система органів судової влади є «штучною системою» (створена на основі змісту функцій судової влади конкретно-визначеної держави);
- системі органів судової влади притаманні характеристики «системи» як загальнонаукового поняття: цілісність, відносна відокремленість від навколишнього середовища (інших державних систем), наявність зв’язків із середовищем, наявність частин і зв’язків між елементами (структурованість), підпорядкованість усієї організації системи певній меті, завданням її створення та функціонування.

Таким чином, ґрунтуючись на наукових положеннях, отриманих у результаті послідовного виконання наукового аналізу, можна навести теоретико-правові дефініції відповідних понять:

- орган судової влади – елемент (складова, структурна одиниця) у системі органів судової влади;
- система органів судової влади – сукупність елементів цієї складової державної влади, що відповідає змісту функцій судової влади (функціональна єдність), ґрунтується на відповідній системі принципів її організації (стійкі організаційні зв’язки) та має відносно відокремлену структуру.

Разом із тим, результати проведеного дослідження опосередковують можливість визначення деяких інших теоретико-правових питань у межах доктрини судової влади. Серед них – встановлення співвідношення таких дотичних понять як «суб’єкт-носіїв судової влади» та «складова (елемент) системи органів судової влади».

В межах кожного елемента системи органів судової влади (органу, установи) здійснюють діяльність різні суб'єкти-носії судової влади, які реалізують відповідні функції судової влади. При цьому, комплексно розуміючи поняття судової влади як складової державної влади, а також положення щодо системи функцій судової влади, сформульовані в попередньому розділі, можна виокремити певний перелік суб'єктів-носіїв судової влади. Так, наприклад, у вітчизняній системі органів судової влади можна виокремити такі суб'єкти-носії судової влади:

- суддя, що реалізує функцію здійснення правосуддя в органі судової влади – суді;
- суддя Конституційного Суду України, що реалізує функцію контролю за діяльністю інших складових державної влади в органі судової влади – Конституційному Суді України;
- член Вищої ради правосуддя, як і деякі інші суб'єкти-носії судової влади, реалізує представницьку, інформаційну функції судової влади та напрям організаційної (кадрової) діяльності для забезпечення реалізації іншої функції – здійснення правосуддя тощо.

У цьому контексті треба зауважити, що виокремлення серед суб'єктів - носіїв судової влади народу, запропоноване в підході В. С. Смородинського, є влучним використанням положень щодо демократичної, правової держави на всіх рівнях формування доктринальних понять. Безперечно, народ є первинним носієм кожної із складових державної влади в демократичній, правовій державі. Разом із тим, загальновідомо, що народ у демократичній, правовій державі делегує владу встановленим складовим державної влади, системам їх органів, конкретно-визначеним суб'єктам-носіям цієї влади. Проте, як було аргументовано під час дослідження функцій судової влади, у кожному випадку «набір» функціонального «інструментарію» судової влади в певні періоди розвитку конкретної держави може бути уточнений саме з огляду на цілі та завдання, які ставить суспільство (народ). Тому у разі зміни переліку функцій судової влади може змінюватися структура системи органів судової влади та перелік суб'єктів – реалізаторів судової влади, тобто суб'єктів-носіїв судової влади. Ця залежність лінійна.

Крім того, у доктрині судової влади треба розмежовувати такі поняття як «суб'єкт-носії судової влади» та «суб'єкти, які беруть участь у реалізації конкретної функції судової влади».

Так, наприклад, суб'єкт-реалізатор судової влади є носієм влади в контексті виконання ним конкретно-визначених обов'язків на певній посаді в державному органі або установі системи органів судової влади.

Тоді як поняття «суб'єкти, які беруть участь у реалізації конкретної функції судової влади» може мати значно ширший зміст. Як відомо, характерною особливістю демократичних, правових держав є те, що в реалізації їх функцій (а отже і функцій складових державної влади) беруть участь суб'єкти громадянського суспільства. Наприклад, у реалізації функції здійснення правосуддя беруть участь різні суб'єкти інститутів громадянського суспільства (адвокатури, третейського розгляду спорів тощо) та органів державної влади (прокуратури, виконання судових рішень тощо).

Отже, сформульоване поняття «система органів судової влади», встановлене співвідношення понять «суб'єкт-носії судової влади» та «складова (елемент) системи органів судової влади», а також понять «суб'єкт-носії судової влади» та «суб'єкти, які беруть участь у реалізації конкретної функції судової влади» є основою для подальшого обґрунтованого окреслення складових (елементів) системи органів судової влади.

3. Складові (елементи) системи органів судової влади

Деякі питання щодо складових системи органів судової влади висвітлено у низці досліджень представників вітчизняної й зарубіжної правової науки, про що зазначено в попередніх розділах цієї роботи.

Як було встановлено, наявні підходи до розуміння складових системи органів

судової влади обумовлені низкою аспектів, які мають дискусійний характер. Так, в одній групі досліджень основну увагу сконцентровано на органах виключно «судової системи» – судах.

В іншій групі досліджень, навпаки, на розширеному розумінні суб'єктів певної «системи правосуддя», що становлять окремі органи судової влади (судової системи), громадянські інститути, які беруть участь у реалізації функції здійснення правосуддя (наприклад, адвокатуру), інші органи влади, що взаємодіють з органами судової влади для реалізації визначених функцій (наприклад, прокуратуру) тощо.

Вочевидь у зазначеному підході щодо «системи правосуддя» насправді йдеться про «суб'єктів, які беруть участь у реалізації конкретної функції судової влади – здійснення правосуддя». Співвідношення цього терміну із суміжними викладено в попередньому підрозділі.

У зв'язку з цим питання щодо чіткого окреслення складових системи органів судової влади у вітчизняній науці донині залишається відкритим, а уніфікований підхід до його вирішення – відсутній.

Для окреслення складових елементів системи органів судової влади вбачається за доцільне запропонувати авторський алгоритм вирішення цього питання. Він складається з кількох етапів.

Так, насамперед, треба визначити характерні особливості структури судової влади демократичної, правової держави. По-друге, слід встановити специфіку формування системи органів судової влади та її структури. По-третє, на основі положень про правову природу поняття судової влади, систему її функцій та принципів організації (отриманих у процесі цього дослідження), а також із застосуванням виявлених характерних особливостей структури судової влади демократичної, правової держави та специфіки процесу формування системи органів судової влади можна окреслити коло державних органів, які утворюють систему судової влади.

Стосовно першого із зазначених етапів, визначення характерних особливостей структури судової влади демократичної, правової держави необхідно зауважити наступне. Окреслення специфіки, яка притаманна саме системі органів судової влади, можливе лише на основі відомостей про перелік особливостей систем у різних наукових сферах.

Як зазначають науковці, у «реальних» системах (які реалізуються в державно-правовій дійсності) зустрічаються різні особливості, що відбиваються на конфігурації їх структури. У зв'язку з цим фахівцями було сформульовано розуміння «ідеальної» ієрархічної структури системи та низку «відступів» від нього, наприклад:

- зв'язок тільки з одним елементом нижнього рівня («синекура»);
- зв'язок більш як з одним елементом вищого рівня («подвійне підпорядкування»);
- зв'язок із вищим рівнем, крім безпосереднього верхнього («дислокація»);
- більше одного елемента на вершині системи («незавершеність»);
- зв'язок зверху донизу з елементами різних рівнів («неоднорідність»);
- зв'язок між елементами одного рівня («залежність»);

зв'язок окремих елементів системи з навколишнім середовищем, крім верхнього рівня («порушення субординації»), а також інші комбінації.

Використовуючи зазначені положення для наукового аналізу системи органів судової влади демократичної, правової держави, а також поєднуючи їх зміст з узагальненими даними (отриманими у процесі цього дослідження), а саме: стосовно правової природи судової влади, її поняття, функцій та принципів організації, можна виокремити деякі характерні особливості структури судової влади демократичної, правової держави. Серед них:

- для системи органів судової влади демократично-правової держави характерний прямий зв'язок окремих елементів із навколишнім середовищем. У підході до розуміння «ідеальної моделі» системи такий стан, по-суті, може бути визначений як «порушення

субординації». Водночас специфіка правової природи судової влади, зміст її функцій у демократичних, правових державах та особливості її правовідносин опосередковують необхідність саме такого підходу до організації системи органів судової влади. Так, зміст окремих напрямів діяльності (в межах функцій судової влади) передбачає їх безпосередню реалізацію, без координації на системному рівні. Наприклад, напрям щодо інформування суспільства про діяльність органів судової влади з метою оприлюднення її результатів у межах інформаційної (комунікативної) функції;

- для системи органів судової влади деяких демократичних, правових держав характерна невизначеність безпосереднього «верхнього» органу. У підході до розуміння «ідеальної моделі» системи такий стан речей позначається як «дислокація» і відображає порушення ієрархії. З цього приводу варто зазначити, що питання ієрархічної субординації досить неоднозначне для системи органів судової влади з огляду на специфіку її функцій. Так, відомо, що для належної реалізації функції здійснення правосуддя у демократичній, правовій державі суб'єкт-носій судової влади має бути забезпечений незалежністю від будь-яких інших державних органів чи посадових осіб. Тому питання ієрархічної підпорядкованості має бути одним із найбільш виважених у процесі формування структури судової влади;

- для окремих органів судової влади може бути характерний зв'язок з елементами системи різних рівнів. У підході до розуміння «ідеальної моделі» системи такий стан позначається як «неоднорідність» системи. Однак у зв'язку зі специфікою функцій судової влади та необхідністю «концентрації» всього потенціалу її органів для реалізації відповідних напрямів діяльності в системі органів судової влади можуть бути утворені спеціальні елементи (органи, установи), які здійснюють організаційно-господарські напрями діяльності для забезпечення виконання функцій судової влади. Їх діяльність характеризується зв'язком з елементами різних рівнів;

- структура органів судової влади кожної демократичної, правової держави відповідного періоду є унікальною і відображає специфіку конкретної державно-правової практики та запитів відповідного соціуму, а також традиції, звичаї, релігію, менталітет, рівень розвитку суспільства тощо;

- зміни в структурі органів судової влади за своєю правовою природою є результатом практичної верифікації тих чи інших наукових положень та підходів до законодавчого регулювання визначеного кола функцій судової влади в кожний період розвитку конкретної держави;

- зміни в структурі органів судової влади в цілому, а також у судовій системі (як її складовій) є перманентними. Становлення, а також розвиток судової влади в кожній державі відбувається на основі практичної верифікації тих чи інших наукових положень та підходів до законодавчого регулювання та впровадження за її результатами змін. Найбільш динамічні зміни у структурі органів судової влади спостерігаються в демократичних, правових державах, які перебувають на етапі становлення.

У процесі реалізації положень Концепції судово-правової реформи в Україні, затвердженої Постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року № 2296-XII, було визначено систему судових органів, які здійснюють адміністративне судочинство в нашій державі. Згодом, її структура зазнала змін. Наразі законодавством України передбачено функціонування окружних та апеляційних адміністративних судів, а також Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду.

Переходячи до характеристики елементів (органів судової влади), що реалізують представницьку функцію (співпраці з іншими складовими державної влади, їх органами), слід відмітити, що виконання відповідних напрямів діяльності судової влади відзначено деякими особливостями. Так, в Україні для їх здійснення зазвичай не утворюються спеціальні органи судової влади, не визначається уніфіковане коло суб'єктів-реалізаторів – посадових осіб. Натомість відповідні повноваження здійснюються керівниками органів судової влади. Наприклад, реалізацію напрямів діяльності в межах представницької функції

внутрішньої сфери судової влади в Україні здійснюють Голова Конституційного Суду України, Голова Верховного Суду, Голова Вищої ради правосуддя, Голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України тощо.

Крім того, керівники органів судової влади, як правило, мають право делегувати повноваження щодо співпраці з іншими складовими державної влади (їх органами) іншим працівникам (суддям, працівникам апарату, секретаріату тощо) – здебільшого шляхом визначення учасників із числа працівників конкретного органу судової влади та підготовки правової позиції цього державного органу з того чи іншого питання.

У структурах, які здійснюють організаційне забезпечення роботи відповідного органу судової влади (апаратах, секретаріатах), також можуть утворюватися спеціальні підрозділи – управління, відділи, сектори «взаємодії з іншими органами державної влади».

В Україні систему судів наразі становлять окружні місцеві загальні, адміністративні та господарські суди; апеляційні суди (загальні, адміністративні та господарські); Верховний Суд, у складі якого діють касаційні цивільний, кримінальний, адміністративний та господарський суди, а також Велика Палата Верховного Суду. Крім того, наразі утворено новий судовий орган – Вищий антикорупційний суд. А також триває процес формування Вищого суду з питань інтелектуальної власності. В цьому контексті варто відмітити, що створена наразі система судів у нашій державі характеризується конкретизованою спеціалізованістю. Переходячи до питання реалізації іншої «власної» функції судової влади – наукової, можна відмітити, що її потенціал у вітчизняній юридичній науці повною мірою ще не розкрито. Вивчення ефективних способів реалізації відповідних напрямів діяльності органів судової влади є перспективним напрямом подальших правничих досліджень.

Нині в Україні одним з основних «реалізаторів» відповідних напрямів діяльності на практиці є спеціально створена установа – Національна школа суддів України. Так, згідно з чинним законодавством одним із пріоритетних напрямів діяльності цієї установи є науково-дослідна робота, науково-методичне забезпечення підготовки суддівського корпусу, судів загальної юрисдикції та здійснення бібліотечно-видавничої діяльності. Наукова діяльність Національної школи суддів України здійснюється відповідно до Планів науково-дослідної роботи. У межах їх реалізації науковими співробітниками названої установи підготовлені та видані фахові спеціалізовані наукові дослідження.

Крім того, до напрямів реалізації цієї функції наразі можна віднести і узагальнення судової практики та її аналіз, зокрема, що здійснюється центральними органами в системі судової влади, діяльність науково-консультативних рад при центральних органах судової влади. Певною мірою до цього напрямку можна віднести і діяльність Пленуму Верховного Суду. Крім того, як уже було зазначено в наукових колах активно обговорюються питання щодо обґрунтування нормотворчих напрямів діяльності судової влади (через прийняття рішень Конституційним Судом України та Пленумом Верховного Суду).

Стосовно реалізації інформаційної (комунікативної) функції судової влади, слід зауважити певні особливості. Відповідні напрями діяльності органів судової влади умовно можна поділити на кілька основних:

- інформування суспільства про діяльність органів судової влади з метою оприлюднення її результатів;
- превентивне, «виховне» інформування суспільства;
- комунікація між органами судової влади;
- комунікація органів судової влади з іншими державними органами.

При цьому важливо розрізняти напрями діяльності у межах представницької функції органів судової влади (група функцій «щодо взаємодії з іншими складовими державної влади») та інформаційної (комунікативної) функції (група «власні» функції). Так, у першому випадку основним об'єктом групи функцій є конкретна взаємодія (наприклад, під час формування бюджетних запитів органів судової влади). Тоді як у другому випадку, в межах інформаційної (комунікативної) функції відповідні напрями діяльності передбачають обмін інформацією. Співставляючи ці функції можна стверджувати, що

ефективне виконання інформаційної (комунікативної) функції (група «власні» функції) передбачає належну реалізацію представницької функції (група функцій «щодо взаємодії з іншими складовими державної влади»).

Водночас треба зауважити, що зазначені напрями інформаційної (комунікативної) функції (група «власні» функції) по-різному реалізуються органами судової влади України. Так, напрям щодо інформування суспільства про результати діяльності забезпечують відповідні підрозділи кожного органу судової влади.

Напрямок превентивного, «виховного» інформування суспільства протягом попередніх періодів розвитку судової влади в нашій державі реалізувався недостатньою мірою. Натомість останнім часом можна відмітити суттєві позитивні зрушення. Так, при Вищій раді правосуддя було сформовано Комунікаційний комітет системи правосуддя та затверджено Концепцію прямих зв'язків судів із громадськістю. У документі зазначено, що метою встановлення прямих зв'язків є сприяння правовій освіті, вихованню правової культури, формування об'єктивного сприйняття правосуддя в суспільстві. Стосовно реалізації напрямку забезпечення комунікації між різними органами судової влади, слід відмітити, що наразі єдиного комунікаційного центру не утворено. Окремі напрями діяльності здійснюються Верховним Судом, Вищою радою правосуддя, Вищою кваліфікаційною комісією суддів України та іншими органами судової влади. Також у результаті функціонування Комунікаційного комітету системи правосуддя у 2017 році було підписано Меморандум про взаємодію та співпрацю представників системи правосуддя України. Такі кроки є надзвичайно важливими для ефективної реалізації інформаційної (комунікативної) функції судової влади.

Щодо напрямку комунікації органів судової влади з іншими державними органами варто зауважити, що він зазвичай реалізується керівниками органів судової влади або через відповідні структурні підрозділи, які забезпечують роботу кожного органу судової влади.

У цьому контексті треба відзначити важливу роль органів самоврядування судової влади. Так, органи суддівського самоврядування в Україні активно вирішують не лише організаційні питання, а й беруть участь у реалізації важливих напрямів інформаційної (комунікативної) функції. Як відомо, наразі первинною структурною одиницею органів суддівського самоврядування в Україні є збори суддів. Це зібрання суддів відповідного суду, на якому вони обговорюють питання внутрішньої діяльності цього суду та приймають колективні рішення з обговорюваних питань. Конференції суддів – це зібрання суддів (делегатів) відповідних судів, на яких обговорюються питання діяльності цих судів і приймаються колективні рішення. Вищими органами суддівського самоврядування є з'їзд суддів України та Рада суддів України. Так, Радою суддів України за сприяння проекту Ради Європи «Підтримка впровадження судової реформи в Україні» у 2017 році було здійснено соціологічне дослідження «Ставлення громадян України до судової системи». За його результатами було встановлено, що високий рівень негативного ставлення до судів значною мірою формується двома чинниками: негативним інформаційним полем та чинником фінансово-політичного впливу на суддів. Також визначено, що вплив першого чинника досить ефективно усувається при спілкуванні громадян із судами. А вплив другого чинника можна зменшити шляхом запровадження заходів для підвищення незалежності суддів та судів.

Переходячи до окреслення кола органів судової влади, які реалізують її функції в зовнішній сфері, також варто почати з деяких теоретико-правових положень. Так, у процесі класифікації функцій судової влади «за об'єктом» у групі функцій зовнішньої сфери було визначено функцію міжнародного співробітництва (взаємодії) та групу «власних», серед яких можна виокремити функцію участі в роботі міждержавних, наддержавних судових установ, а також зовнішню інформаційну (комунікативну) функцію.

Реалізація напрямів діяльності в межах функції міжнародного співробітництва, зокрема щодо взаємодії із міждержавними інституціями, світовою спільнотою з питань захисту прав людини в зовнішній сфері, має певну специфіку. В Україні відповідні напрями

діяльності досить інтенсивно реалізуються органами судової влади, які здійснюють напрями організаційного забезпечення її функціонування. Так, наприклад, Вища кваліфікаційна комісія суддів України здійснює співробітництво з Радою Європи та Європейським Союзом, представництво судової влади України в Європейській комісії з питань ефективності правосуддя Ради Європи (СЕРЕЈ), співпрацює у рамках американських, канадських, німецьких проектів реформування правосуддя тощо. Важливі напрями діяльності в межах цієї функції здійснює і Вища рада правосуддя, Державна судова адміністрація України.

У свою чергу, реалізація напрямів діяльності в межах функції судової влади щодо «участі в роботі міждержавних, наддержавних судових установ» (група «власних» функцій у зовнішній сфері) відбувається зазвичай шляхом делегування представників до відповідних органів.

Так, Г. С. Худинцева під час дослідження специфіки правового статусу суддів Міжнародного Суду ООН обґрунтувала, що такі представники-судді складають особливу категорію міжнародних посадових осіб. На думку науковця, за загальними ознаками (обсягом повноважень, характером імунітетів і привілеїв, рівнем матеріального забезпечення та ін.) їх статус наближений до правового становища вищих посадових осіб секретаріатів міжнародних організацій системи ООН. Водночас «унікальність» суддівського статусу в цьому випадку зумовлена як специфікою виконуваних повноважень, так і «особистісною», посадовою діяльністю. Згідно з положеннями, запропонованими Г. С. Худинцевою за результатами аналізу відповідних доктринальних та нормативних матеріалів, судді Міжнародного Суду ООН не уособлюють якесь міждержавне об'єднання, а представляють інтереси всього міжнародного співтовариства, сформованої системи світового правопорядку і правосуддя у змісті інформаційної (комунікативної) функції судової влади в зовнішній сфері можна виокремити два основні напрями:

- комунікація органів судової влади держави з органами судової влади інших держав, міждержавних утворень, глобальними органами судової влади;
- інформування інших демократичних, правових держав (будь-які органи, установи) та міжнародного співтовариства щодо функціонування судової влади.

В Україні для реалізації групи власних зовнішніх функцій судової влади не утворено спеціальних органів або установ. Здебільшого в апаратах (секретаріатах), які забезпечують роботу органів судової влади, утворюються спеціальні підрозділи із питань міжнародної взаємодії та комунікації. Крім організаційного забезпечення функції «міжнародного співробітництва» (здійснюють керівники органів та визначені ними особи), на них покладається підготовка аналітичних матеріалів та організаційне забезпечення зовнішньої інформаційної (комунікативної) функції судової влади в межах кожного державного органу.

Отже, складові системи органів судової влади кожної держави, безперечно, відображають її цінності, закладені в положеннях правової доктрини. Склад системи органів судової влади залежить від змісту функцій судової влади в кожній державі. А положення різних підходів до окреслення системи органів судової влади необхідно зв'язати зі значенням системи функцій, що виконує судова влада в конкретній державі.

В Україні систему органів судової влади наразі становлять: Конституційний Суд України; Верховний Суд, у складі якого діють касаційні цивільний, кримінальний, адміністративний та господарський суди, а також Велика Палата Верховного Суду; апеляційні суди (загальні, адміністративні та господарські); окружні (місцеві загальні, адміністративні та господарські суди); Вища рада правосуддя; Вища кваліфікаційна комісія суддів України та Національна школа суддів України (державна установа зі спеціальним статусом) та її регіональні відділення, Державна судова адміністрація України та її територіальні управління. Крім того, утворено новий судовий орган – Вищий антикорупційний суд.

4. Сучасний вектор наукових досліджень у доктрині судової влади

Питання варіативності поступу різних наукових положень у доктрині судової влади обумовлене складністю її правової природи. Однак юридична наука є основним «реалізатором» прогностичної функції щодо векторів розвитку державно-правової практики. Особливо в період трансформаційних перетворень.

Водночас проведений науковий аналіз вітчизняної доктрини судової влади засвідчив деякі проблемні аспекти щодо системності досліджень, зокрема:

- відсутність уніфікованого, узгодженого плану дослідження питань щодо судової влади;
- певна повторюваність досліджень з однорідних наукових питань, подекуди крізь призму різних наукових шкіл, юридичних спеціалізацій;
- відсутність комплексних узагальнень стосовно наявних наукових досліджень, інформативної правової аналітики щодо стану доктрини судової влади.

Серед однорідних наукових напрямів цієї теми варто звернути увагу на той, що умовно можна позначити як пошук шляхів оптимізації структури органів судової влади. Науковці почасти звертають увагу на взаємодію різних органів державної влади в контексті виконання функцій судової влади. Наприклад, у деяких сучасних довідкових джерелах до структури судової системи Сполучених Штатів Америки (США) віднесено федеральні суди, суди штатів та регуляторні агентства уряду США. Останні за своєю правовою природою є комісіями із цінних паперів та діяльності бірж, фінансових відносин тощо. Так, у складі Комісії з цінних паперів і бірж (англ. The United States Securities and Exchange Commission, SEC) – регуляторного агентства уряду США існує Офіс Адміністративних Суддів (Office of Administrative Law Judges). Серед основних напрямів діяльності цього структурного підрозділу проведення публічних слухань та прийняття рішень в адміністративних справах із питань, віднесених до компетенції агентства.

Варто відмітити, що обговорення зазначених процесів уже активно відбувається у наукових колах. Так, прихильники зазначених об'єднань стверджують, що розмежування повноважень між органами різних складових державної влади демократичної, правової держави надалі набуватимуть умовного значення. Тоді як серед повноважень кожного державного органу в майбутньому може бути визначено одночасне виконання напрямів діяльності щодо реалізації функцій двох або, навіть, трьох складових державної влади. Тобто, положення щодо «стримувань і противаг» в «ідеальному» своєму розвитку можуть бути збалансовані на такому високому рівні, щоб забезпечувати реалізацію функцій різних складових державної влади як найменшим числом державних органів.

Інакше кажучи, модель органів державної влади в такому разі передбачає об'єднання функціоналу різних складових державної влади. Тобто наявність в одному державному органі кількох підрозділів, що реалізують функції різних складових державної влади незалежно один від одного. Наприклад, один підрозділ вирішує регуляторні питання (виконавча влада), а інший – вирішує спори з цих же питань (судова влада).

Водночас противники цього підходу зауважують надзвичайно значні ризики під час поєднання «функціоналу» різних складових влади, наприклад, виконавчої та судової, в одному державному органі.

З огляду на зазначене наразі можна констатувати недоречність практичної апробації цього підходу в країнах, які перебувають на етапі становлення. Корупційні та узурпаційні ризики цілком очевидні. У таких державах видається доцільним поетапне збалансування систем органів кожної зі складових державної влади і тільки згодом – науковий пошук та адаптація оптимальних, ефективних та економічних «моделей» механізму державної влади.

Отже, науковий напрям щодо пошуку шляхів оптимізації структури органів судової влади, оптимальних, ефективних та економічних «моделей» судової влади є надзвичайно перспективним у доктрині судової влади.

Водночас у державах, які перебувають на етапі становлення надзвичайно актуальними залишаються дослідження щодо напрямку «визначення характерних особливостей та недоліків структури органів судової влади в конкретній державі».

В Україні дослідження щодо окреслення системи органів судової влади та проблематики, яка стосується конфігурації цієї системи – вельми малочисельні.

Крім того, у вітчизняній юридичній науці остаточно не вирішено питання стосовно визначення конкретного місця значної кількості наявних органів у системі державної влади. У процесі цього дослідження було запропоновано авторське розуміння системи органів судової влади. Однак питання щодо багатьох інших державних органів залишаються відкритими.

Серед таких органів, наприклад, прокуратура. Як відомо, органи прокуратури беруть участь у здійсненні однієї з найбільш важливих функцій судової влади – здійснення правосуддя. Однак у зв'язку з підміною понять щодо реалізації функції здійснення правосуддя органами судової влади – судами (як суб'єктами-носіями судової влади) та щодо участі в здійсненні правосуддя різних громадянських інститутів та інших органів державної влади, зокрема прокуратури – деякі науковці відносять органи прокуратури до органів судової влади. Про такі випадки вже зазначалось у попередніх розділах. У свою чергу, інші дослідники відносять прокуратуру до органів виконавчої влади (як правозастосовних). Ще одна група науковців – до органів законодавчої влади (як органи нагляду за дотриманням законів). Однак занепокоєння викликають підходи щодо виокремлення «четвертої гілки влади» – контрольно-наглядової, що складається з органів прокуратури. Як слушно зауважують науковці, в Україні «триває пошук місця прокуратури в системі механізмів державної влади».

Вбачається, що основою для вирішення окресленого питання та подібних йому є обґрунтоване розуміння правової природи та функціоналу кожного конкретного державного органу. Важливим аспектом є також визначення місця в системі державної влади тих органів, які виконують функції «стримувань і противаг» між складовими державної влади. А також положення щодо участі громадянських інститутів у питаннях державного управління в демократичних, правових державах.

Так, згідно з одним підходом органи, які виконують функції «стримувань і противаг», представлені в структурі кожної із систем складових державної влади. Наприклад, у системі органів судової влади Конституційний Суд України – забезпечує контроль за діяльністю законодавчої влади; органи адміністративної юстиції – забезпечують контроль за діяльністю виконавчої влади. У системі органів виконавчої влади Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України – забезпечують контроль за діяльністю судової влади. У системі органів законодавчої влади Рахункова палата – забезпечує контроль за діяльністю судової влади.

У цьому контексті слід відмітити, що зазначений підхід дає змогу структурувати системи органів усіх складових державної влади та є логічно обґрунтованим і з функціональної точки зору. Однак його використання передбачає точне розуміння змісту всіх юридичних термінів. Наприклад, єдиним законодавчим органом в Україні є Верховна Рада України. Водночас у системі органів законодавчої влади утворено Рахункову палату як орган, що діє від імені Верховної Ради України, тобто в системі органів законодавчої влади.

Існує також й інший підхід до визначення місця органів, які виконують функції «стримувань і противаг» у державній владі. Його прихильники вважають, що «підпорядкування таких органів законодавчій, виконавчій або судовій владі може зруйнувати систему «стримувань і противаг», що склалася в державі». Інакше кажучи, ці органи знаходяться поза системами органів законодавчої, виконавчої та судової влади.

Отже, у науковій площині питання щодо визначення місця різних органів у системі державної влади можна вирішувати через положення «стримувань і противаг».

Іншим підходом до цього питання є класифікація державних органів з урахуванням різних класифікаційних критеріїв. Для прикладу можна зазначити положення про поняття «система правоохоронних органів».

Від початку формування наукових поглядів на це поняття правники пропонували розглядати його в широкому (всі державні органи, які наділені певними повноваженнями в галузі контролю за додержанням законності й правопорядку) і вузькому (державні органи, спеціально створені для забезпечення законності і правопорядку, боротьби зі злочинністю і яким надані повноваження застосовувати передбачені законами заходи примусу та перевиховання правопорушників – суд, органи юстиції, прокуратури, внутрішніх справ, безпеки) розуміннях.

Деякі вчені вважають, що цим поняттям охоплюються всі державні органи і громадські організації, на яких покладено реалізацію правоохоронних функцій. Іншими словами, які беруть участь у реалізації правоохоронних функцій.

У свою чергу, О. М. Бандурка запропонував під правоохоронними органами розуміти «функціонуючі у суспільстві і державі установи й організації, основним завданням діяльності яких є забезпечення законності, боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями».

За такого розуміння ця система, по-суті, включає судові органи; органи прокуратури; органи внутрішніх справ; органи служби безпеки; антикорупційні органи; митні органи; органи охорони державного кордону; органи і установи виконання покарань тощо. Тобто всі органи державної влади, які реалізують функції, напрями здійснення яких пов'язані з правоохоронною (в широкому розумінні – правозастосовною та правозахисною) діяльністю, є правоохоронними.

Водночас висновок стосовно того, що окремі органи державної влади перебувають у системі правоохоронних органів (за предметом діяльності) і тому не належать до системи органів жодної складової державної влади, вбачається хибним.

Слід відмітити, що це різні наукові класифікації, в основі яких відмінні класифікаційні критерії: «предмет діяльності» та «складова державної влади». Спільний предмет діяльності можуть мати органи різних складових державної влади в межах відповідних напрямів діяльності – праворегулюючого, реалізації норм права (правозастосовного, правореалізаційного), правоохоронного, вирішення спорів тощо.

За такого підходу всі органи державної влади можна віднести до певної складової державної влади. Наприклад, органи прокуратури за порядком утворення та напрямками діяльності щодо «реалізації норм права» можна віднести до системи органів виконавчої влади (за критерієм «складової державної влади»). А «за предметом діяльності» – до системи правоохоронних органів.

Отже, наразі існує кілька концептуальних підходів щодо визначення місця різних органів у структурі державної влади. Однак відповідні дослідження не втрачають актуальності. Такі наукові напрацювання надзвичайно корисні для оптимізації структури органів усіх складових державної влади, зокрема судової.

Одним із варіантів опрацювання зазначеної проблематики є дослідження концептів щодо інтеграції адвокатури (як громадянського інституту, представники якого беруть участь у реалізації функції здійснення правосуддя) у систему органів державної влади (принаймні органів контролю за діяльністю адвокатів).

Вбачається, що початок наукового обговорення цих питань можна пов'язувати з підходами щодо формування «сукупності органів правосуддя», «системи правосуддя», «інститутів судочинства в механізмі судової влади».

У наукових статтях подекуди можна зустріти твердження про те, що використання демократично-правової трискладової теорії державної влади в державній практиці не забезпечує незалежність судової влади. У таких підходах пропонується «відкинути можливість існування судової влади як складової державної влади, як несумісних понять». Зазначені позиції, безперечно, є прикладом підміни понять.

З огляду на це в процесі формування суджень про склад суб'єктів, які беруть участь у реалізації функції здійснення правосуддя в демократичних, правових державах, треба поетапно враховувати наступні положення доктрини судової влади:

- основним носієм державної влади в демократичній, правовій державі є народ. Від імені народу державну владу здійснює держава через спеціально утворений механізм;
- судова влада є складовою державної влади в трискладовій теорії державної влади, про що свідчить практика функціонування демократичних, правових держав;
- механізм держави – система структур, органів, установ, які утворені державою і реалізують її функції;
- система органів судової влади є складовою механізму держави, її органи утворюються у відповідному порядку;
- системою органів судової влади реалізується система визначених функцій;
- функція здійснення правосуддя є однією з основних у системі функцій судової влади (група внутрішніх функцій, «власні» функції судової влади);
- функція здійснення правосуддя за своєю правовою природою передбачає участь у її реалізації інститутів громадянського суспільства (наприклад, адвокатури, інституту третейського розгляду спорів тощо) та інших органів державної влади (наприклад, виконавчих – органів виконання судових рішень, органів прокуратури).

Таким чином, послідовне розуміння зазначених положень дозволяє об'єктивно відобразити співвідношення понять системи органів судової влади (як складової державної влади, механізму держави) та «розширеного» кола суб'єктів, які беруть участь у реалізації однієї з її функцій (здійснення правосуддя). Водночас дослідження, дотичні до зазначених положень, не втрачають свою актуальність донині, а їх обговорення продовжується в наукових колах. Останнім часом набули поширення тенденції щодо формування так званої «системи правосуддя», «органів системи правосуддя» тощо.

Активна наукова дискусія опосередковувала виокремлення ще одного напрямку в межах теми «дослідження елементів (складових) та суб'єктів реалізації судової влади». Цей напрям можна умовно позначити як встановлення нових суб'єктів, які беруть участь у реалізації функції здійснення правосуддя.

Так, останнім часом, крім відомих «реалізаторів» функції здійснення правосуддя поза системою органів судової влади (наприклад, інституту третейського розгляду спорів) науковці виокремлюють і деякі нові, наприклад суб'єкти-носії медіаційних повноважень.

Зокрема, можна зазначити про такий інститут, як медіація. В Україні порівняно нещодавно розпочато роботу із наукового обґрунтування запровадження інституту медіації.

У цьому контексті слід відмітити кілька останніх наукових досліджень, зокрема Н. М. Грень щодо процедури присудової медіації; З. В. Красіловської щодо становлення інституту медіації; І. Г. Ясиновського щодо імплементації процедури медіації в українське законодавство.

Як зазначають науковці, запровадження інституту медіації в різних державах відбувається у відмінний спосіб. Залежно від того, хто виступає в ролі медіатора, фахівці виокремлюють наступні «моделі» медіації:

- судова медіація. Так, у деяких демократичних, правових державах медіацію віднесено до повноважень судді, який отримав на це «доручення» (кваліфікацію), має відповідну підготовку, навички та не розглядає справу по суті. У свою чергу, суд (як державний орган) здійснює контроль за процедурою медіації в передбаченій законом формі. Так, у Канаді медіацію мають право проводити судді з відповідною кваліфікацією. При цьому у сторін зберігається право вибору – звернутися до приватного медіатора, який бере участь у програмі судової медіації, або до судді-медіатора. Також ефективно реалізуються функції судді-медіатора у Німеччині.

- адвокатська медіація. У ролі медіатора виступає особа, яка має право на зайняття адвокатською діяльністю. Так, в Італії асоціації адвокатів вправі створювати свої

організації з надання послуг медіації. Разом із тим, противники цієї «моделі» медіації стверджують, що адвокат, який є представником однієї зі сторін, не може здійснювати процедуру примирення, оскільки у нього виникає конфлікт інтересів;

- нотаріальна медіація. У ролі посередника виступає нотаріус, який допомагає сторонам досягти згоди і належно оформити домовленість;

- професійна медіація. У більшості країн існують товариства медіаторів, діяльність яких регулюється відповідним внутрішнім законодавством. Так, у США діють державні та приватні служби медіації.

В Україні перші спроби створити підґрунтя для інституціоналізації практики медіації були зроблені ще в пізні радянські часи.

Водночас найбільша активізація апробації саме судової медіації відмічається протягом останніх десяти років. Як зазначають фахівці, ще 2009 року Український центр медіації (УЦМ) відпрацьовував систему передачі справ на медіацію разом із Дніпровським районним судом міста Києва. Медіатори УЦМ були присутні в приміщеннях суду під час слухань та намагались переконати сторони надати згоду на медіацію. Було проведено більше сотні інформаційних зустрічей зі сторонами, однак вдалося реалізувати лише декілька медіацій. Цей перший досвід дозволив чітко усвідомити, що позасудові медіатори самостійно не можуть «пробитись» до сторін. Сторони зацікавлені в судовій та присудовій медіації.

У 2010 році в межах програми Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи» було обрано чотири «пілотні» суди – Білоцерківський міськрайонний суд Київської області, Вінницький окружний адміністративний суд, Донецький апеляційний адміністративний суд, Івано-Франківський міський суд, які мали можливість продемонструвати застосування процедури урегулювання спору суддею на практиці.

«Експеримент» показав досить непогані результати. У процесі реалізації зазначеної програми з 5 липня по 15 листопада 2010 р. 83 справи були передані на медіацію, у 50 справах медіація відбулася, у 36 справах медіація закінчилась успішно і в 33 справах укладено медіаційні угоди. Найбільш успішно реалізував функціональний потенціал медіації Вінницький окружний адміністративний суд, де на медіацію було передано 28 справ, у 26 справах було проведено медіацію, з них 18 справ закінчились успішно. При цьому учасниками процесу медіації у цих справах стали такі суб'єкти владних повноважень, як податкова адміністрація, управління внутрішніх справ, державні адміністрації та ін..

Варто відмітити, що нині процедури щодо врегулювання спору за участю судді вже є впровадженими новелами процесуального законодавства України. Водночас науковці зазначають, що формулювання, використані законодавцем, викликали ряд спірних питань і потребують детального вивчення та обґрунтування.

Так, Н. М. Грень вважає врегулювання спору за участю судді «присудовою медіацією». За її твердженням присудова медіація є самостійною моделлю медіації, яка інтегрована в судову систему країни.

У свою чергу, Л. Д. Романадзе не вважає врегулювання спору за участю судді медіацією взагалі. На її думку, це самостійна процедура, яка не має нічого спільного з класичною фасилітаційною моделлю медіації. Тому інститут врегулювання спору за участю судді треба розглядати як «гібридну примирну процедуру» в українській практиці, що не є медіацією.

Натомість М. Я. Поліщук зазначає про необхідність розгляду одразу трьох основних моделей медіації: приватної (позасудової), що характеризується повною незалежністю від процесу розгляду спору судом; присудової медіації, для якої властива певна координація з судовим процесом, але відмежування процедури медіації від суду як державного органу; медіації в межах судового процесу, для якої притаманним є локальний і персональний зв'язок із судом та діями, що реалізуються в межах розгляду справи судом.

Вочевидь розв'язання цього спірного питання можна віднайти у процесі аналізу відмінностей між видами судової медіації. Наприклад, у Програмному документі «Інтеграція медіації в судову систему України», що підготовлений Т. Кисельовою в межах проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні», визначено три моделі добровільної медіації, які багаторазово були апробовані в Україні: за участю зовнішніх медіаторів (добровільна позасудова медіація), за участю судді-медіатора та процедура врегулювання спору за участю судді.

Модель добровільної судової медіації за участю судді-медіатора є дуже ефективною. Водночас вона передбачає серйозну підготовку суддів-медіаторів, необхідність додаткових кадрових ресурсів, регламентованість процесу медіації, «захищеність» судді-медіатора та сторін у процесі судової медіації, визначеність процесуальних етапів тощо. Вочевидь зазначені аспекти потребують суттєвих фінансових витрат, докорінного перегляду процесуальних основ та збалансованості процесуальних норм.

Можливо, саме з огляду на зазначене законодавцем наразі було запроваджено дещо альтернативний варіант – процедуру врегулювання спору за участю судді. Вона була випробувана в межах українсько-канадського проекту з реформування судової системи і мала назву «проведення переговорів з досудового врегулювання спору за допомогою судді». У первинному варіанті модель дозволяла судді, який брав участь у врегулюванні спору, виносити рішення. Позитивним аспектом такої моделі є економічність.

Однак у новелах, запроваджених процесуальним законодавством, існує ряд невирішених питань. Зокрема щодо фіксування приватних зустрічей між сторонами та суддею, ризиків зловживання процедурою з метою заміни судді у разі відсутності підстав для його відведення, незрозумілості процесуального завершення врегулювання тощо. При цьому рівень відповідальності судді під час реалізації процедури врегулювання та розгляду справи залишається сталим. Отже, аналізувати ефективність наведених законодавчих змін, які нещодавно набули чинності, не видається можливим. Її буде продемонстровано практикою.

Водночас слід зазначити, що «реалізатори» моделі позасудової медіації також «не втрачають позиції». Одразу кількома громадськими центрами паралельно ведеться робота щодо апробації функціонування професійної медіації (позасудової). Серед них, наприклад, Український центр медіації. Його основним завданням визначено «запровадження в Україні системи позасудових способів вирішення конфліктів, що ґрунтуються на добровільності, конфіденційності, неупередженості і незалежності медіаторів і характеризуються високим рівнем виконання досягнутих домовленостей».

Разом із тим, варто наголосити, що у випадку використання моделі судової медіації за участю суб'єкта – судді-медіатора, така діяльність за своєю правовою природою є державною: здійснюється державними (судовими) органами.

У свою чергу, використання в державно-правовій практиці «моделі» професійної медіації має інші особливості. Так, державні служби медіації, безперечно, можна було б у перспективі віднести до елементів системи органів судової влади. Натомість приватні або громадські служби медіації за своєю правовою природою є інститутами громадянського суспільства. Таку діяльність вбачається за доцільне позначати як «громадянський інститут урегулювання спорів», на кшталт «інституту третейського судочинства».

Отже, залежно від моделі медіації, повноважень та рівня відповідальності суб'єкта-носія медіаційних повноважень (очевидно, що у судді-медіатора та приватного медіатора вони відрізняються) учасники (сторони) медіації отримують відмінні результати. У першому випадку це урегулювання спору державним органом (судом) у спосіб медіації. У другому – врегулювання спору (конфлікту) за допомогою медіації як інституту громадянського суспільства.

З огляду на зазначене ще одним перспективним напрямом вбачається дослідження найбільш оптимальних «моделей» медіації та шляхів їх впровадження в конкретній демократичній, правовій державі. А найбільш актуальною видається питання щодо

співвідношення повноважень суб'єктів медіації, які беруть участь у реалізації функції здійснення правосуддя в межах різних «моделей» медіації.

Також у межах наукової теми «дослідження елементів (складових) та суб'єктів реалізації судової влади» набирає обертів тенденція, яка стосується наукових пошуків щодо впровадження сучасних форм та способів реалізації судової влади.

У цьому контексті чи не найбільш затребуваними є положення стосовно електронного судочинства.

Так, на теперішній час у вітчизняній науковій літературі опрацьовано питання щодо «електронного суду», «електронного правосуддя», «електронного судочинства» тощо. Однак основну увагу в таких дослідженнях приділено аспектам використання інформаційних технологій у системі органів судової влади, судовій системі. Тобто маються на увазі організаційно-технічні питання забезпечення, покращення судових сервісів тощо.

Як відомо, подібні організаційно-технічні системи більш високого рівня успішно використовуються в розвинених демократично-правових державах. У США функціонує електронна судова система з вільним доступом PACER. За допомогою цієї системи можна отримувати інформацію про судовий документ, ознайомлюватися з реєстром прийнятих заяв, вивчати перебіг розгляду справи та історію ухвалених рішень, а також переглядати календар призначених засідань.

У Канаді за заявою сторони процесу суд може ухвалити рішення про проведення електронного судочинства. При цьому самі сторони мають право визначати спосіб проведення засідання.

Серед країн із континентальною правовою системою взірцевими можна назвати організаційно-технічні системи в Німеччині. Зокрема, подання документів, їх оброблення та навіть «винесення» рішення відбуваються в електронному форматі. Крім того, за допомогою «особистого кабінету» є можливість у письмовій формі вступати в дискусії з опонентом і оспорювати надані ним документи.

В Україні наразі зарано говорити про функціонування електронного суду як комфортної для громадян форми судового процесу. Як слушно з цього приводу зазначив О. В. Бринцев, «недостатність наукових досліджень проблем електронного судочинства гальмує розвиток вітчизняного законодавства у відповідному напрямі».

Натомість в органах судової влади України вже досить успішно функціонують програми електронного документообігу. Для організації та забезпечення процесів електронного документообігу використовуються автоматизовані комп'ютерні програми. Окремими модулями цих програм забезпечуються автоматичний розподіл справ; надсилання учасникам судового процесу судових повісток та копій процесуальних документів у електронній формі; фіксація судового процесу технічними засобами; можливість участі особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції; судове діловодство та документообіг; ведення електронного архіву; судової статистики; узагальнення судової практики тощо.

Разом із тим, відкритим залишається питання про можливість розуміння електронного судочинства як нового способу здійснення правосуддя. Тобто вирішення окремих категорій справ (можливо, малозначних) саме електронною системою (програмою). Іншими словами – розуміння електронного суду як певної комп'ютерної системи (програми), що вирішує справи.

У випадку розвитку та практичного впровадження цих положень можна прогнозувати створення органів судової влади, які за своєю суттю забезпечуватимуть ефективне та належне функціонування конкретної електронної системи (програми). Загалом вони можуть складатися з модераторів та технічного персоналу суду (апарату).

У разі наукового обґрунтування зазначених положень та їх успішної практичної апробації держава прогнозовано отримає ряд переваг його використання. Це і скорочення витрат, і усунення «особистісного» чинника, і подолання корупційних ризиків, і забезпечення своєчасного й законного розгляду справи.

Водночас треба розуміти, що не всі категорії спорів можна вирішити електронним способом. Так, наразі в Україні ефективно впроваджується процесуальний інститут «зразкових справ». Їх розроблено за прикладом «пілотних рішень», які приймає Європейський суд з прав людини. Крім того, узагальнююче, систематизуюче, роз'яснювальне значення мають і постанови Пленуму Верховного Суду. Такі інструменти, безперечно, створені з метою забезпечення єдності практики застосування правових норм у вітчизняній судовій системі.

Однак почасти у справах, які розглядаються суддею (колегією суддів), перелік обставин є настільки унікальним, що застосувати уніфіковані підходи до вирішення справ подібної категорії не видається можливим.

З огляду на це у разі належного обґрунтування електронного судочинства як нового способу здійснення правосуддя, до його компетенції може бути віднесено певний перелік «однотипних» малозначних справ. Таке нововведення прогнозовано «розвантажить» суди і забезпечить ефективну реалізацію права на справедливий суд для кожного.

Разом із тим, у науковій доктрині не вирішена низка питань, яка стосується практики функціонування цього концепту. Серед них питання стосовно визначення «суб'єкта здійснення правосуддя» під час вирішення справи у спосіб електронного судочинства – програмою. Вочевидь, не можна вважати суб'єктом-носієм судової влади модератора (технічний персонал) відповідної програми. Тоді варто відповісти на запитання іншого характеру: чи може реалізація функції здійснення правосуддя в електронний спосіб не передбачати суб'єкта-носія судової влади взагалі? Вивчення цих питань надзвичайно важливе для подальшого розвитку доктрини та практики функціонування судової влади.

Переходячи до характеристики інших тенденцій дослідження в доктрині судової влади, слід відзначити наукову тему щодо доповнення системи функцій судової влади.

В якості окремого напрямку цієї теми варто виокремити положення щодо вивчення напрямів судової нормотворчості. Зазвичай в його межах вивчається співвідношення таких понять, як «нормотворчість», «правотворчість», «законотворчість», «тлумачення правових норм» тощо.

Як відомо, у країнах романо-германської системи права, зокрема в Україні, роль судової нормотворчості переважно зводиться до правозастосування. У радянський період розвитку юридичної науки єдиним джерелом права для правової системи було визначено закон. Водночас за останній період вітчизняну доктрину права було ґрунтовно розвинуто і сформовано положення щодо широкого розуміння законодавства, згідно з яким останнє включає акти не лише законодавчих органів, а й «конкретизуючі» акти органів управління.

Як зазначають науковці, протягом останніх років в Україні стрімко розвивається інститут судової нормотворчості. Деякі правники розуміють нормотворчість як діяльність у процесі прийняття будь-якого судового рішення, інші – тільки судових рішень вищої судової інстанції. У визначенні цього питання наразі можна відмітити плюралізм наукових підходів.

Крім того варто відмітити появу кількох комплексних монографічних досліджень відповідної тематики. Наприклад, дослідження С. В. Шевчука, присвячене питанням судової правотворчості як сучасного феномена, що має спільні риси в більшості правових систем сучасності. Науковець послідовно обґрунтував теоретичні основи судової правотворчості, зокрема поняття, історичне походження, аналіз цього явища з позицій різних правових шкіл та теорій, співвідношення з принципом поділу влади, її значення за умов конституційної демократії тощо. Водночас багато питань щодо практичного функціонування зазначених положень залишаються відкритими і потребують подальшого ґрунтовного дослідження.

У цьому контексті варто також звернути увагу на деякі конкретні питання судової нормотворчості, зокрема щодо загальнообов'язкового характеру рішень Конституційного Суду України та значення постанов Пленуму Верховного Суду.

Ще одним з однорідних напрямів цієї теми можна визначити питання стосовно доцільності визнання судового прецеденту джерелом права у правовій системі України.

Методологічними в цьому контексті є дослідження судового прецеденту в англо-американській системі права. Серед вітчизняних «наукових розвідок» можна відмітити дослідження Б. В. Малишева.

Однак уніфікований підхід щодо доцільності запровадження судового прецеденту як джерела права у правовій системі України донині відсутній.

Так, Н. М. Пархоменко в комплексному дослідженні стосовно джерел права зазначила, що на сучасному етапі розвитку нашої держави визнання судового прецеденту джерелом права може розбалансувати систему поділу влади і суперечитиме засадам функціонування демократичної, правової держави.

Деякі інші науковці зазначають, що ситуація, у якій судовий прецедент формально не визнається, а фактично існує і застосовується, є типовою для країн романо-германського права. На їх думку, судовий прецедент існує в таких країнах у «завуальованих» модифікаціях. Прихильники такого підходу відносять до них і Україну.

З огляду на зазначене питання практичного функціонування судового прецеденту у якості джерела права в правовій системі України залишаються надзвичайно актуальними для подальших досліджень.

Стосовно нових наукових тем, які нині формуються в доктрині судової влади, заслуговують на увагу дослідження щодо інтеграції національних систем судової влади у міжнародну систему.

У процесі вивчення цієї наукової теми слід відмітити, що основу для її опрацювання запропоновано в положеннях, розроблених М. В. Буроменським та іншими фахівцями у галузі міжнародного права.

Разом із тим, можна виокремити певні напрями досліджень, які стосуються теоретико-прикладних питань судової влади, зокрема:

- співвідношення національних систем судової влади з органами судової влади міждержавних утворень (регіональний рівень);
- координація діяльності національних систем судової влади з органами судової влади глобального (світового) значення.

Що стосується положень про співвідношення національних систем судової влади з органами судової влади міждержавних утворень, то одним із вдалих об'єктів дослідження є судові органи міждержавного утворення демократичних, правових держав – Європейського Союзу (ЄС).

Як відомо, у ЄС існує відповідна система органів судової влади. Вона включає Основний суд, Загальний суд, Трибунал у справах публічної служби.

Серед основних функцій судових органів ЄС – забезпечення однакового застосування і тлумачення європейського права, а також вирішення правових спорів між державами-членами, установами, підприємствами та приватними особами. З огляду на це кожна держава-член відповідного міждержавного утворення має вирішити питання щодо співвідношення національної системи органів судової влади з органами судової влади міждержавних утворень.

Основою для вирішення цього питання є загальний принцип наділення компетенцією. Згідно із статтею 5 Договору зазначений принцип спрямовано на регулювання меж компетенції ЄС.

Як зазначено в Договорі, назва цього принципу (англ. principle of conferral) покликана вказати на походження компетенції ЄС: вона має похідний характер, оскільки отримана від держав-членів, які за допомогою укладених ними Договорів передали у ведення ЄС частину своїх суверенних повноважень. У доктрині публічного права суб'єктами «наділеної компетенції» також вважаються адміністративно-територіальні утворення всередині держави, які користуються автономією на підставі загальнонаціональної конституції і законів країни. Також компетенцію, отриману згідно з

цим принципом, мають деякі федерації договірної типу, зокрема Сполучені Штати Америки (США). У Конституції США 1787 р. принцип «наділення компетенцією» сформульований як неприпустимість федеральної влади виходити за межі делегованих їм повноважень: «Повноваження, не надані Конституцією Сполученим Штатам і не заборонені для окремих штатів, зберігаються за штатами або за народом».

У цьому контексті надзвичайний науковий інтерес становлять принципи, які регулюють здійснення такої компетенції, зокрема субсидіарності і пропорційності.

Окремий інтерес представляють положення щодо співвідношення національних судових органів із так званими «спеціалізованими трибуналами». Згідно зі статтею 19 Договору про Європейський Союз (Договір) це судові органи, наділені спеціальною юрисдикцією (повноваженнями по розгляду певних категорій правових суперечок). До них відноситься Трибунал у справах публічної служби Європейського Союзу. Однак за рішенням Ради ЄС можуть бути засновані й інші трибунали.

Отже, напрями щодо співвідношення національних систем судової влади з органами судової влади міждержавних утворень є надзвичайно перспективними і потребують подальшого наукового вивчення.

Ще одним актуальним напрямом цієї наукової теми є координація діяльності національних систем судової влади з органами судової влади глобального (світового) значення.

Так, одним із прикладів діяльності органів судової влади на глобальному рівні є функціонування судових органів Організації Об'єднаних Націй (ООН). Як відомо, це глобальна міжнародна організація. При цьому Міжнародний суд ООН – головний судовий орган цієї організації. До його юрисдикції входить вирішення всіх питань, що передаються державами, і всіх питань, передбачених Статутом ООН, а також чинними договорами і конвенціями.

Варто відмітити, що Україна однією з перших підписала Статут ООН як Українська радянська соціалістична республіка. І відтоді дотримується його цілей і принципів. Загальновідомими серед справ, розглянутих Міжнародним судом ООН, є «Румунія проти України» (2009) та «Україна проти Російської Федерації» (2017).

Ще одним прикладом функціонування міжнародного судового органу є діяльність Міжнародного кримінального суду (МКС). Це перший постійно діючий міжнародний орган, до повноважень якого належить судове переслідування осіб, відповідальних за геноцид, воєнні злочини і злочини проти людяності.

Як відомо, МКС був заснований згідно з положеннями Римського статуту (Статут), прийнятого в 1998 році. Проте здійснювати судочинство цей судовий орган розпочав у липні 2002 року.

Суд здійснює два основні напрями діяльності: розгляд справ та надання консультативних висновків. При цьому МКС повноважний розглядати справу лише у випадках, коли держава визнала його юрисдикцію.

Так, статтею 1 Римського статуту встановлено, що МКС є постійним органом, уповноваженим здійснювати судочинство щодо осіб, відповідальних за найсерйозніші злочини, що викликають стурбованість міжнародного співтовариства, зазначені в цьому Статуті, і доповнює національні системи кримінального судочинства. Водночас юрисдикційні та функціональні питання щодо цього Суду регулюються положеннями Статуту.

При цьому варто відзначити, що МКС не входить до складу офіційних структур ООН, хоча має повноваження щодо відкриття проваджень у справах за поданнями Ради Безпеки ООН. З огляду на це питання ратифікації Римського статуту та визнання юрисдикції МКС по-різному вирішуються світовими державами.

Водночас одним із параграфів рекомендацій Венеційської комісії у 2013 році (Висновок № CDL-D(2013)034) щодо судової влади в Україні було визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду на конституційному рівні (параграф 23). Нині статтею

124 Конституції України передбачено визнання юрисдикції МКС на умовах, визначених Римським статутом, з 30 червня 2019 року.

Водночас надзвичайно цікавим для наукового опрацювання є напрям діяльності МКС щодо надання консультативних висновків. Так, право на звернення за консультативним висновком мають п'ять органів та 16 агентств ООН. При цьому Генеральна Асамблея та Рада Безпеки ООН можуть звертатись з «будь-якого юридичного питання». Тоді як інші органи та агентства, які були уповноважені шукати консультативних думок, можуть звернутись щодо «юридичних питань, які пов'язані з їх діяльністю».

У цьому контексті треба зазначити, що консультативні висновки МКС не є обов'язковими навіть для того органу чи агентства, який звертався з запитом їх надати. За час свого існування МКС надав близько двадцяти висновків за запитами Ради безпеки ООН, Генеральної Асамблеї ООН, Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) тощо. Вони, зокрема, стосувалися питань щодо статусу окремих територій, тлумачення договорів тощо.

Тема 4. Поняття і основні риси прокуратури України як інституту, суміжного із судовою владою

1. Місце і роль прокуратури України в системі державної влади
2. Правовий статус органів прокуратури
3. Особливості реалізації конституційних функцій прокуратури
4. Проблеми відносин прокуратури з органами судової влади

Основний зміст

1. Місце і роль прокуратури України в системі державної влади

Із розвитком України, як незалежної держави, змінювались доктринальні підходи та наукові погляди на місце прокуратури серед державних органів. Дослідження наукових джерел дає змогу сформулювати декілька різних точок зору на це питання. Відповідно до однієї точки зору, прокуратура повинна бути незалежним та самостійним органом, який не належить до жодних гілок влади.

Проте, деякі науковці стверджують про доцільність віднесення прокуратури до однієї з гілок влади, переважно, судової або виконавчої, оскільки в багатьох зарубіжних країнах прокуратура належить до однієї з гілок влади.

Дискусії про наближення місця прокуратури до судової гілки влади відновились після внесення змін до Конституції України у 2016 році, коли з неї було виключено розділ VII «Прокуратура», а натомість статтю 131-1, яка присвячена прокуратурі, було додано до розділу VIII «Правосуддя».

Підсумовуючи наукові погляди на місце прокуратури у механізмі держави, можна виділити такі основні позиції:

- 1) віднесення інституту прокуратури до судової гілки влади;
- 2) віднесення інституту прокуратури до виконавчої гілки влади;
- 3) віднесення інституту прокуратури до законодавчої гілки влади;
- 4) виділення окремої четвертої «контрольно-наглядової» гілки влади.
- 5) прокуратура – незалежний орган, що не відноситься до жодної гілки влади.

Для того, щоб визначити позицію законодавця на місце прокуратури у механізмі держави, слід звернутись до профільного закону. У ст. 1 Закону України «Про прокуратуру» закріплено роль прокуратури у державному механізмі, зокрема, зазначено, що прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому Законом України «Про прокуратуру», здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Для кращого розуміння місця прокуратури в системі державних органів України доцільно розглянути зарубіжний досвід з цього питання. Відомо, що в різних країнах історично склалися різні моделі прокуратури - від органу кримінального переслідування та підтримання обвинувачення в суді до тотального нагляду за додержанням та застосуванням законів.

Досвід зарубіжних країн також свідчить, що існують різні варіанти вирішення питання про місце прокуратури у державному механізмі за цією ознакою можна виділити п'ять груп країн в яких застосовуються такі основні концепції прокурорської діяльності:

1) країни де прокуратура діє у складі Міністерства юстиції хоча при цьому може належати до органів правосуддя і діяти при судах, прокурори можуть належати до суддівського корпусу магістратури – Польща, США, Франція, Бельгія, Нідерланди, Данія, Японія;

2) країни, де прокуратура входить до складу судової влади і перебуває при судах або використовується у межах судової влади адміністративною автономією – Албанія, Іспанія, Італія, Ірландія, Грузія, Латвія, Люксембург, Молдова, Уругвай;

3) країни, де прокуратура виділена в самостійну систему адміністративних органів і є підзвітною парламенту або главі держави – Бразилія, Португалія, Словаччина, Угорщина, Фінляндія;

4) країни, де прокуратура існує у вигляді органу, що підзвітний і підконтрольний вищим колегіальним державно-партійним органам країни - В'єтнам, КНР, КНДР, Куба;

5) країни, де прокуратура відноситься до складу законодавчої влади – Венесуела, Колумбія;

6) країни, де прокуратури як такої або її прямого аналогу взагалі немає – Ватикан, Катар, Кувейт.

Для того, щоб зрозуміти дуальне положення прокуратури в деяких країнах, слід звернутись до практичних прикладів. Яскравим прикладом є прокуратура Німеччини. Так, прокуратури Німеччини діють при судах: При Федеральному суді функції прокуратури виконуються Генеральним прокурором Федерації (der General-bundesanwalt) і підлеглими йому прокурорами, при Верховних судах земель – Генеральним прокурором землі й підлеглими йому прокурорами, при судах перших інстанцій (амтсгерихтах і ландгерихтах) – через Головного прокурора (der Oberstaatsanwalt) і підлеглих йому прокурорів (відповідно до §§ 141, 142 Закону про судоустрій Німеччини). Прокурор бере участь головним чином у судочинстві по кримінальних справах і частково у цивільних і сімейних справах. У Німеччині діють Федеральна прокуратура при Верховному Суді, 24 прокуратури при Вищих судах земель і близько 115 прокуратур при земельних судах. Цікаво, що організаційно прокуратура Німеччини традиційно була підпорядкована Міністерству юстиції, а не Міністерству внутрішніх справ, як в деяких інших країнах. Генеральний федеральний прокурор у Німеччині призначається на посаду президентом Німеччини за згодою Бундестагу та виконує свої повноваження під загальним керівництвом міністра юстиції Німеччини. Прокурори вищих судів земель, окружних судів підпорядковуються Міністерству юстиції кожної із земель. Оскільки прокуратура організаційно підпорядковується Мін'юсту, то й загальне керівництво прокуратурами земель здійснює саме міністр юстиції кожної із земель. Отже, у Німеччині прокуратура діє при судах, підпорядковується Мін'юсту, проте в організаційному плані всі прокуратури Німеччини розглядаються як самостійні органи.

У деяких країнах, зокрема, Великобританії та Ірландії такий орган, як прокуратура, відсутній, проте, існують органи, що виконують подібні до прокуратури функції - Відомство генерального атторнея, Королівська служба обвинувачення, Департамент (Офіс, Дирекція, Управління) публічних переслідувань, Державна соліситорська служба.

У Великобританії відсутня прокуратура у звичайному для нас розумінні, а функції прокуратури та відповідні повноваження здійснює генеральний атторней. Останній очолює британську адвокатуру, є юрисконсульту королеви та уряду, а також головним органом

звинувачення у справах державного значення. У 1879 для підтримання обвинувачення у справах, що торкаються інтересів Корони, була заснована посада директора публічного переслідування, яке призначалося міністром внутрішніх справ за згодою прем'єр-міністра та генерального атторнея. При ньому існує слідчий апарат, який розслідує справи про корупцію посадових осіб, про інші тяжкі злочини, справи, порушені на вимогу міністра внутрішніх справ та генерального атторнея або з власної ініціативи директора громадського переслідування.

З 1985 р. в Англії введено Королівську службу обвинувачів (Crown Prosecution Service), яку очолює директор публічних переслідувань. В організаційному плані Королівська служба обвинувачів поділена на служби у 14 географічних районах, причому кожна очолюється Головним королівським обвинувачем і складається з місцевих відділень загальним числом 96. Ці відділення являють собою ключові оперативні одиниці, очолювані королівськими обвинувачами відділень. Державні обвинувачі призначаються Директором публічних переслідувань.

В Ірландії служба обвинувачення має будову подібну до англійської моделі. Так само на нормативному рівні (правда на конституційному) передбачена посада Генерального атторнея, який є радником уряду з питань закону і правових оцінок. Сама служба поділена на дві частини - відділ з прийняття рішень, тобто Офіс Директора публічних переслідувань (створений у 1974 р.), і виконавчий відділ - Державна соліситорська служба. Головою Офісу Директора публічних переслідувань є директор, і весь штатний персонал від-повідальний перед ним як з питань праці, так і з дисциплінарних питань. Державна соліситорська служба підкорюється настановам Директора публічних переслідувань у кримінальних справах.

Таким чином, при вирішенні питання про місце прокуратури в системі державної влади, слід враховувати національні особливості та досвід зарубіжних країн, зокрема, можливо втілювати позитивний досвід інших держав при здійсненні реформ органів прокуратури в Україні.

Указом Президента України №231/2021 було затверджено Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 – 2023 роки, в якій серед основних проблем прокуратури було виділено незавершеність реформи органів прокуратури, неналежне законодавче врегулювання механізмів реалізації прокурорами їх конституційних повноважень а також низький рівень суспільної довіри до органів судової влади та прокуратури. З метою розвитку органів прокуратури в цій Стратегії зазначено про необхідність забезпечити невідворотність і сталий характер продовження реформи прокуратури, зокрема щодо завершення переатестації прокурорів; удосконалення реалізації прокурорами конституційних повноважень із підтримання публічного обвинувачення, організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням та представництва інтересів держави в суді, зокрема шляхом запровадження спеціалізації, уніфікації прокурорської і судової практики; ефективну координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та належне функціонування органів прокуратури в системі кримінальної юстиції; розроблення та впровадження комплексної та неупередженої системи оцінювання якості роботи прокурора за встановленими об'єктивними критеріями; удосконалення відповідно до європейських стандартів і кращих міжнародних практик дисциплінарного провадження, забезпечивши прозорість й об'єктивність розгляду дисциплінарної скарги про вчинення прокурором дисциплінарного проступку, невідворотність та пропорційність дисциплінарної відповідальності прокурора; удосконалення системи органів прокурорського самоврядування та забезпечення інституційної незалежності прокуратури.

Отже, при вирішенні питання про місце і роль органів прокуратури серед органів державної влади і напрямів реформування прокуратури слід звертати увагу на існуючі проблеми у системі прокуратури та позитивну практику провідних європейських країн для вирішення цих проблем.

2. Правовий статус органів прокуратури

Проблематика питання правового статусу прокуратури було і є предметом дослідження багатьох науковців та практиків. Найбільш суттєвий вклад у дослідження окресленого питання було зроблено такими науковцями, як В.В. Долежан, П.М. Каркач, М.В. Косюта, І.Є. Марочкін, О.Р. Михайленко, Ю.Є. Полянський, М.В. Руденко, В.В. Сухонос, П.В. Шумський та багато інших.

Грунтовно розглядаючи питання «правовий статус органів прокуратури», доцільно розпочати з етимології слова «статус». Сам термін «статус» походить від латинського «status» та етимологічно означає стан, становище кого-небудь або чого-небудь. Поняття «статус», «правовий статус» є доволі широким і може трактуватись по-різному, в цьому аспекті доцільно проаналізувати точки зору різних науковців на поняття «правовий статус». Так, М.В. Кравчук визначає його, як сукупність усіх належних суб'єктивних юридичних прав, свобод й обов'язків, що визначають правове становище в суспільстві, закріплене в чинному законодавстві та інших нормах права. Н.М. Оніщенко та О.В. Зайчук зазначають, що правовий статус – це система законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів і обов'язків суб'єкта суспільних правовідносин. На думку О.Ф. Скакун, правовий статус – це передбачена законодавством система взаємозалежних прав, законних інтересів і обов'язків суб'єкта.

Нерідко до структури правового статусу належать, крім прав, свобод, обов'язків, ще й, законні інтереси та гарантії та інші елементи. Цікавою є позиція В.М. Корельського, який визначає правовий статус, як багатоаспектну категорію, що, по-перше, має загальний, універсальний характер, включає статуси різних суб'єктів правовідносин: держави, суспільства, особи тощо; по-друге, відображає індивідуальні особливості суб'єктів і реальне положення їх у системі багатоманітних суспільних відносин; по-третє, правовий статус не може бути реалізований без обов'язків, що кореспондуються правам без юридичної відповідальності в необхідних випадках, без правових гарантій; по-четверте, категорія правовий статус визначає права і обов'язки суб'єктів у системному вигляді, що дає змогу здійснити порівняльний аналіз статусів різних суб'єктів для відкриття нових шляхів для їх вдосконалення. Узагальнюючи різні наукові підходи, правовий статус можна визначити як сукупність нормативно закріплених і гарантованих прав, свобод і обов'язків суб'єкта правовідносин, а також гарантії їх здійснення і відповідальність за неналежне виконання передбачених обов'язків. Традиційно у доктрині права існують два основні підходи до розуміння правового статусу: вузький і широкий. Вузький передбачає віднесення до нього лише основних елементів, тобто прав та обов'язків - до фізичних осіб і компетенцію - до юридичних осіб.

До поняття «правовий статус прокуратури», розглядаючи його у широкому розумінні, можна віднести такі елементи: 1) сукупність принципів організації та діяльності прокуратури, 2) мета і завдання прокуратури, 3) система та функцій прокуратури, 4) особливості взаємодії прокуратури з іншими органами влади, а також місце прокуратури у механізмі держави.

Принципи організації та діяльності прокуратури визначено у ст. 3 Закону України «Про прокуратуру», де зазначено, що діяльність прокуратури ґрунтується на засадах: 1) верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю; 2) законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності; 3) територіальності; 4) презумпції невинуватості; 5) незалежності прокурорів, що передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків; 6) політичної нейтральності прокуратури; 7) недопустимості незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади; 8) поваги до незалежності суддів, що передбачає заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом; 9) прозорості діяльності

прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання; 10) неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки.

Мета прокуратури полягає в утвердженні верховенства закону, зміцненні законності та правопорядку, захисті прав і свобод людини й громадянина, суспільних і державних інтересів. Указом Президента України від 26 травня 2020 року № 203/2020 була затверджена річна національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2020 рік, яка головною метою реформи органів прокуратури визначає удосконалення її організації та діяльності з метою імплементації європейських стандартів, підвищення ефективності демократичного цивільного контролю над діяльністю органів прокуратури, забезпечення відкритості та прозорості в їх роботі. В цьому документі визначено такі пріоритетні завдання прокуратури: досягнення незалежності добору та діяльності прокурорів; підвищення рівня їх підзвітності та доброчесності; підвищення рівня професійної компетентності; налагодження взаємодії з іншими державними органами; унормування за потреби питання міжнародно-правового співробітництва органів прокуратури з компетентними органами іноземних держав; створення системи оцінки ефективності роботи прокурорів тощо.

До поняття «система прокуратури» існують різні наукові підходи. Так, В.В. Сухонос, виходячи із нормативного визначення прокуратури України як єдиної системи та водночас при дослідженні її організаційної побудови звертав увагу на необхідність керування системним підходом, в основі якого лежить вивчення будь-якого об'єкта як складної цілісної системи. При цьому вчений пропонував враховувати такі принципи системного підходу: цілісність, що дає змогу розглядати одночасно систему як єдине ціле і як підсистему для вищестоящих рівнів; ієрархічність – наявність множинності (як мінімум, двох) елементів, побудованих на засадах підпорядкування елементів нижчого рівня елементам вищого рівня; структуризація – яка дає змогу аналізувати елементи системи та їх взаємозв'язки в рамках конкретної організаційної структури. Також акцентував увагу на тому, що, як правило, процес формування системи зумовлений не лише і не стільки властивостями її окремих елементів, скільки властивостями системи. Виходячи із цього, ним було зроблено висновок, що організація як система являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів, які утворюють цілісність, тобто внутрішню єдність, нерозривність, взаємний зв'язок; та водночас і те, що прокуратура являє собою відкриту систему, оскільки взаємодіє із зовнішнім середовищем та отримує з нього ресурси у вигляді кадрів, фінансів, інформації, обладнання тощо, які стають елементами вже її внутрішнього середовища.

С.В. Подкопаєв справедливо зазначає, що до прокуратури повністю відноситься встановлене наукою поняття системи та її основні характеристики. Виходячи з цілісного характеру систем, виокремлюються, зокрема, такі ознаки: (а) система становить собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів; (б) вона утворює особливу єдність із середовищем; (в) зазвичай будь-яка досліджувана система – це елемент системи вищого порядку; (г) елементи будь-якої досліджуваної системи, у свою чергу, зазвичай виступають системою нижчого порядку. Це дозволяє розглядати систему прокуратури як цілісне правове явище, що функціонує відповідно до певних законів і володіє ознаками і властивостями, які підкреслюють особливий статус серед інших державних інститутів. Як і будь-яка інша соціальна система, прокуратура характеризується певними внутрішніми зв'язками й відносинами між окремими її елементами, а також зовнішніми взаємовідносинами з іншими системами чи їх окремими елементами.

Згідно із ч. 1 ст. 7 Закону «Про прокуратуру», систему прокуратури України становлять: 1) Офіс Генерального прокурора; 2) обласні прокуратури; 3) окружні прокуратури. Крім того, відповідно до Закону № 198-VIII від 12.02.2015 року, в системі прокуратури України було створено Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, а

наказом Генерального прокурора № 99-шц від 21.12.2019 р. утворено Спеціалізовану прокуратуру у сфері нагляду за кримінальними провадженнями про військові злочини та у сфері оборонно-промислового комплексу (на правах департаменту у складі Офісу Генерального прокурора). Отже, на правах структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора на сьогодні діють дві спеціалізовані прокуратури: Спеціалізована антикорупційна прокуратура, та Спеціалізовану прокуратуру у сфері нагляду за кримінальними провадженнями про військові злочини та у сфері оборонно-промислового комплексу.

Функції прокуратури визначені у ст. 131-1 Конституції України та ст. 2 Закону України «Про прокуратуру». Детальніше функції прокуратури розглянемо у наступному питанні.

Під час реалізації своїх функцій прокуратура взаємодіє із різними державними та недержавними органами, службовими особами. В першу чергу, прокуратура взаємодіє із судами, Національною поліцією України, Державним бюро розслідувань, Національним антикорупційним бюро, Службою безпеки України, Бюро економічної безпеки України. Сутність такої взаємодії впливає із характеру завдань, що покладаються на прокуратуру.

3. Особливості реалізації конституційних функцій прокуратури

Функції прокуратури визначені у ст. 131-1 Конституції України: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

В той же час, відповідно до ч.1 ст. 2 закону України «Про прокуратуру» на прокуратуру покладаються такі функції: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України; 3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. У ч.2 цієї статті зазначено, що з метою реалізації своїх функцій прокуратура здійснює міжнародне співробітництво. В ч. 3 ст. 2 закону України «Про прокуратуру» підкреслюється що на прокуратуру не можуть покладатися функції, не передбачені Конституцією України.

Порівняльно-правовий аналіз цих статей дозволяє зазначити, що в законі України «Про прокуратуру» використовується термін «державне обвинувачення», а в Конституції України «публічне обвинувачення». Проте, ці терміни не є однаковими за своїм змістом. Поняття «публічне обвинувачення» є ширшим за поняття «державне обвинувачення», адже в такому випадку прокурор виступає у суді не тільки від імені держави, але і від усього суспільства і в його інтересах. Прокурор в такому випадку захищає інтереси суспільства в цілому і інтереси кожної людини, а не тільки державні інтереси. Слід підкреслити, що держава, в якій інтереси громадян не стоять вище за все, не може вважатись правовою, соціальною і демократичною, якою себе декларує Україна.

Крім того, у міжнародних актах зазвичай використовується термін «публічне обвинувачення», тому цілком логічним здається формулювання однієї із функцій прокуратури як «підтримання публічного обвинувачення», в тому вигляді, як це закріплено у Конституції України. Дана колізія має не тільки теоретичний, але й практичний характер. Аналізуючи обвинувальні акти прокурорів за 2020-2021 роки, було відмічено, що більшість використовує терміни «публічне обвинувачення» та «публічний обвинувач», проте деякі прокурори, підписуючи офіційні документи, зазначають свій статус як «державний обвинувач». Такі розбіжності негативно впливають на сприйняття прокуратури як єдиної

системи, як зазначено у ст. 1 закону України «Про прокуратуру». У Конституції України підтримання публічного обвинувачення в суді не випадково постановлено на перше місце серед інших функцій прокуратури, що певною мірою відображає підходи Європейського співтовариства до ролі прокурора, який передусім розглядається як публічний обвинувач у системі кримінального судочинства. Таким чином, необхідно внести зміни до п.1 ч.1 ст.2 закону України «Про прокуратуру» та змінити термін «державне обвинувачення» на «публічне обвинувачення».

Представницька функція прокуратури не тільки по-різному сформульована у законі України «Про прокуратуру» та Конституції України, але й має різний обсяг відповідно до норм цих законодавчих актів. Так, в Конституції України зазначено «представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом», а в законі України «Про прокуратуру» дана функція сформульована так: «представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України». Звіт про роботу прокурора за січень-грудень 2020 року містить інформацію про участь прокурора в представництві інтересів громадян, а саме: було задоволено 2 скарги, які було подано в порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності посадових осіб органів державної виконавчої служби. Загалом за 2020 рік було 37 справ в інтересах громадян, в яких було забезпечено участь прокурора. Таким чином, фактично звуження представницької функції лише до представництва інтересів держави, як це зроблено в Конституції України, не відповідає фактичному обсягу повноважень органів прокуратури. Науковці неодноразово висловлювали сумніви щодо своєчасності позбавлення прокуратури можливості представництва громадян, насамперед, неповнолітніх осіб, інвалідів та ін., оскільки її діяльність у цьому напрямку дозволяла посилити правозахисну роль держави та була самою метою діяльності прокуратури, проголошеної у ст. 1 Закону України «Про прокуратуру». З урахуванням вказаних аргументів, доцільно сформулювати дану функцію в законі України «Про прокуратуру» та Конституції України таким чином: «представництво інтересів громадянина або держави в суді та інших державних органах у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України» і внести відповідні зміни до п.2 ч.1 ст.2 закону України «Про прокуратуру».

Третьою у законі України «Про прокуратуру» вказана наглядова функція, яка сформульована наступним чином: нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. В той же час в Конституції України серед переліку функцій прокуратури наглядова функція відсутня. Найближчою за змістом до неї є функція процесуального керівництва, так у ст. 131-1 Конституції України зазначено, що на прокуратуру покладено організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку. Проте поняття та зміст нагляду за досудовим розслідуванням та процесуального керівництва не є тотожним. Наявність такої колізії не сприяє ефективному правозастосуванню у сфері кримінальної юстиції. Частиною 2 статті 36 КПК України передбачено, що прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням та одночасно визначено його повноваження, в тому числі підтримувати державне обвинувачення в суді, пред'являти цивільний позов в інтересах громадян. Ця норма базується на положеннях статті 121 Конституції України, що 30 вересня 2016 року втратила чинність, і є своєрідним компромісом між нормами Конституції України та закону України «Про прокуратуру».

Прокурори-процесуальні керівники мають широкі владно-розпорядчі повноваження кримінального процесуального характеру для виконання саме функції процесуального керівництва органами дізнання і досудового слідства. Такі функції повноваження перераховані у ч. 2 ст. 36 КПК України: доручати органу досудового розслідування

проведення розслідування конкретного кримінального правопорушення; доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій; давати вказівки щодо проведення таких дій; брати безпосередню участь в цих діях; скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих; ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав для його відводу або у випадках неефективного досудового розслідування; погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених КПК України, та інші. Крім того, прокурор як процесуальний керівник не лише погоджує клопотання слідчого про проведення процесуальних дій, а й бере участь у судових засіданнях під час їх розгляду слідчим суддею. Отже, виходячи із активної процесуальної ролі під час досудового розслідування можна зробити висновок, що прокурори саме здійснюють процесуальне керівництво, а не нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство.

Таким чином, проаналізувавши особливості реалізації конституційних функцій прокуратури, можна зробити висновок про необхідність уніфікації термінології у законодавстві, що регулює функції прокуратури, а також приведення норм закону України «Про прокуратуру» у відповідність до норм Конституції.

4. Проблеми відносин прокуратури з органами судової влади

Проблеми відносин прокуратури і судів випливають із природи цих органів, особливо слід звернути увагу на зміни, обумовлені новим вектором прокуратури та трансформаційними перетвореннями у системі судових та правоохоронних органів в Україні останніми роками.

Зміни до Конституції України у 2016 році, а саме, включення норм, які стосуються прокуратури, до розділу VIII «Правосуддя» Конституції України свідчить про наближення прокуратури до судової влади, хоча і не всі науковці погоджуються із цим положенням, проте в цілому розвиток правової доктрини вимагає існування іноді протилежних наукових підходів.

Науковці, зокрема, В.В. Лапкін, справедливо стверджують, що прокуратура пов'язана із судовою владою комплексом правовідносин, які впливають із функцій прокуратури.

Так, прокурор бере участь у реалізації основної функції судової влади, — здійсненні правосуддя, як одна із сторін – сторона обвинувачення. Підтримуючи публічне обвинувачення в судовому засіданні, прокурор фактично представляє позицію держави в обвинувальному ракурсі. Виступаючи самостійним суб'єктом кримінального провадження, обумовлюючи свою позицію в суді виключно на основі закону та внутрішнього переконання, прокурор, у той же час, зобов'язаний дотримуватись встановленого порядку судового засідання. Прокурор зобов'язаний з'явитись у суд у призначений час, оскільки, якщо причина неприбуття прокурора є неповажною, суд порушує питання про відповідальність прокурора. Прокурор у ході судового засідання зобов'язаний точно слідувати всім законним розпорядженням головуєчого. Слід зазначити, що згідно з ч. 2 ст. 330 КПК України прокурор може бути притягнутий до відповідальності за неповагу до суду.

Стосовно взаємодії прокуратури та суду на стадії досудового розслідування, де прокурор виступає процесуальним керівником, то необхідно зазначити, що тут судова влада в особі слідчого судді здійснює функцію судового контролю. Слідчий суддя надає дозвіл на проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій; здійснює судовий контроль за дотриманням прав та свобод учасників провадження; розглядає скарги на дії слідчого та прокурора під час досудового розслідування; а також здійснює інші

повноваження. Отже, проблема взаємовідносин суду та прокуратури загострюється при розгляді скарг на дії прокурора під час досудового розслідування. В даному випадку існує небезпека полягає в тому, що результат розгляду подібних скарг може слугувати засобом впливу судді на прокурора.

При реалізації третьої (представницької) функції прокуратури прокурор безпосередньо взаємодіє із судом. Прокурор, здійснюючи представництво інтересів держави в суді є стороною у процесі. В той же час, представництво прокурором інтересів держави у суді носить допоміжний характер, оскільки основну роль у цьому процесі мають відігравати органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, які повинні самостійно звертатись до суду. Проблема полягає у безпідставному, в деяких випадках, зверненні прокурорів до суду задля захисту інтересів держави. В цьому аспекті необхідно зазначити, що представництво прокуратурою державних інтересів здійснюється лише у випадках порушення або загрози порушення інтересів держави, і якщо: 1) захист інтересів держави не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, 2) відсутній компетентний орган. Я.О. Берназюк зазначає, що наявність підстав для представництва має бути обґрунтована прокурором у суді; прокурор здійснює представництво інтересів держави в суді виключно після підтвердження судом підстав для представництва; у разі підтвердження судом наявності підстав для представництва прокурор користується процесуальними повноваженнями відповідної сторони процесу; прокурор зобов'язаний попередньо, до звернення до суду, повідомити про це відповідного суб'єкта владних повноважень; наявність підстав для представництва може бути оскаржена суб'єктом владних повноважень.

Органи прокуратури та судова влада мають багато спільних завдань, зокрема, сприяти утвердженню верховенства права і здійснення захисту прав, законних інтересів людини і громадянина та інтересів держави, забезпечення законності, зміцнення правопорядку, притягнення правопорушників до відповідальності.

М.В. Косюта справедливо звертає увагу на вплив судів на діяльність прокуратури та, відповідно, зворотній вплив прокуратури на діяльність судів зі здійснення правосуддя. Зміст цих двох видів взаємовідносин ґрунтується на постулаті про те, що відносини судів і прокуратури мають формуватися на універсальній системі стримувань і противаг. Відтак немає вагомих підстав для твердження про абсолютну самостійність судів у відносинах з прокуратурою, і навпаки, оскільки будь-який взаємозв'язок неминуче зумовлює й взаємозалежність.

Слід зазначити, що включення нормативних положень щодо прокуратури до розділу Конституції України під назвою «Правосуддя», звичайно, аж ніяк не свідчить, що прокуратура України перетвориться на орган правосуддя – прокурори лише брали і надалі братимуть активну участь у кримінальному судочинстві, реалізуючи повноваження, закріплені за ними в кримінальному процесуальному законі та інших законодавчих актах.

Органи прокуратури, які не належать до системи правосуддя, цілком самостійно реалізують свої функції і повноваження за винятком здійснення судами контролю за рішеннями й діями прокурорів при реалізації ними цих функцій, якщо ці рішення або дії стосуються прав і свобод громадян.

Реалізуючи покладені на прокуратуру та суд функції, маючи відповідний рівень авторитету та поваги у суспільстві, кожен з цих органів самостійний та незалежний один від одного. Однак, в окремих випадках суд здійснює контроль за кримінальною процесуальною діяльністю прокуратури, розглядаючи скарги на дії та рішення її посадових осіб, приймаючи рішення про надання дозволу на провадження окремих процесуальних дій та ін.

Спільність завдань прокурорської і судової систем у питаннях забезпечення законності, захисту прав людини і громадянина та державних інтересів, підвищення рівня індивідуальної і суспільної правосвідомості дає змогу стверджувати, що кожна з них має

брати участь у реалізації державної політики щодо протидії злочинності, профілактики правопорушень. Це стосується не лише України, а й будь-якої іншої демократичної держави, зацікавленої у забезпеченні зміцнення правопорядку. Форми й особливості участі прокуратури і судів у вирішенні цих завдань, безперечно, обумовлюються специфікою їх правового статусу, характером функцій і повноважень. Проте зрозуміло, що судова влада не може успішно вирішувати ці завдання не лише без взаємодії із законодавчою і виконавчою гілками влади, а й без підтримання правоохоронної системи й особливо – прокуратури.

Тема 5. Основні напрямки реформування прокуратури України. Принципи її організації та діяльності

1. Порівняльна характеристика правового статусу прокуратури України та країн-членів Європейського Союзу.
2. Основні напрямки реформування прокуратури України з урахуванням досвіду функціонування органів прокуратури країн-членів ЄС.
3. Проблеми спеціалізації прокуратури в Україні на досвіді країн-членів Європейського союзу.

Основний зміст

1. Порівняльна характеристика правового статусу прокуратури України та країн-членів Європейського Союзу

Дослідження законодавства зарубіжних країн дає підстави стверджувати, що прокуратури зарубіжних країн розвивались із урахуванням національних традицій та особливостей. Функціональне наповнення діяльності прокуратури є дискусійним питанням, яке привертає увагу науковців та практиків.

Діяльність прокуратури України спрямована в першу чергу на захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. Захист прав і свобод людини і громадянина є конституційно-правовим та міжнародно-правовим обов'язком сучасної держави, який реалізується за допомогою системи принципів, інститутів, механізмів і процедурно-правових правил. Це пояснюється втіленням суспільства в державі, а тому додержання інтересів суспільного блага необхідно враховувати у процесі виправдовування основних прав і свобод людини.

Держава повинна захищати інтереси індивіда за умов гарантування достатнього захисту суспільних інтересів. У більшості демократичних держав основними механізмами захисту прав людини є суд (США, Канада), конституційна скарга (ФРН, Австрія, Іспанія), омбудсман (Швеція, Норвегія, Фінляндія) ті ін. Конституція України на рівні сучасних міжнародних стандартів закріпила права, свободи й обов'язки людини та громадянина в Україні. Конституційні права і свободи – це гарантовані державою можливості, які дають кожній людині та громадянину вільно і самостійно обирати вид і міру своєї поведінки, користуватися наданими йому соціальними благами як в особистих, так і в загальних інтересах. Закріплені в Основному Законі України права і свободи являють собою цілісну систему, яка забезпечує гідний конституційно-правовий статус особи. У зв'язку із цим у демократичній державі мають створюватися всі умови для покращання стану дотримання прав людини та удосконалення процедур захисту порушених прав, а також максимальне їх спрощення. Втілення в життя цих тез та реальний захист мають підкріплюватися наявністю в державі системи відповідних органів, до числа яких належить і прокуратура.

Міжнародне співтовариство приділяє правам людини велику увагу, для цього визначає міжнародно-правові стандарти у цій галузі, тобто в договірному порядку встановлює правові норми мінімально припустимого поведіння держав з індивідами, що перебувають на її території. Ці стандарти закріплено: Загальною декларацією прав людини (1948); Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права (1966);

Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979); Конвенцією про права дитини (1989) та багатьма іншими міжнародно-правовими документами. Права людини випливають із природного права, притаманного людині від народження, поширюються на всіх людей, що проживають у конкретній державі (громадян держави, громадян інших держав, осіб без громадянства).

Варто підтримати позицію українських науковців, зокрема О.В. Батанова, щодо того, що завдання мають вихідне значення стосовно функцій, є їх безпосередньою передумовою, зумовлюють наявність функцій територіальних громад, детермінують їх зміст та впливають на форми і методи їх здійснення. Отже, завдання прокуратури України мають бути безпосередньою передумовою функцій прокуратури, зумовлювати наявність функцій прокуратури, детермінувати їх зміст та впливати на форми і методи їх здійснення.

Враховуючи вищезазначене, прокуратура України також як і прокуратура окремих країн-членів ЄС, являє собою централізовану, цілісну систему, що містить: 1) Офіс Генерального прокурора; 2) обласні прокуратури; 3) окружні прокуратури; 4) Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, 5) Спеціалізовані прокуратури у військовій та оборонній сфері.

О.В. Хорсуненко, провівши порівняльний аналіз діяльності прокуратури України та інших країн, виокремив риси подібності й відмінності функціональної моделі прокуратури, як незалежного органу, на прикладі функцій прокуратури в Україні та країнах-членах ЄС. По-перше, спільною для прокуратур порівнюваних держав (крім прокуратури Швеції, а тепер уже і прокуратури в Україні) є виділена окремо функція захисту прав і свобод громадян, а також представництво їхніх інтересів та інтересів держави перед судом. Слід відмітити, що п. 1 Розділу XIII «Перехідні положення» Закону про прокуратуру було визначено, що прокуратура виконує функцію нагляду за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів із цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами виключно у формі представництва інтересів громадянина або держави в суді. Отже, видно, що на момент прийняття Закону про прокуратуру у 2014 році законодавець визначив порядок реалізації конституційної функції прокуратури України шляхом імплементації її в іншу функцію – функцію представництва. Хоча, із прийняттям змін до Конституції України від 2 червня 2016 р., законодавець взагалі позбавив прокурора здійснення представництва в суді інтересів людини або громадянина, обмеживши цю функцію лише представництвом інтересів держави у виключних випадках.

По-друге, спільною функцією для прокуратур зазначених держав є і функція кримінального переслідування. Разом із тим спостерігаються й особливості реалізації повноважень прокуратури в рамках здійснення функції кримінального переслідування. Наприклад, якщо говорити про безпосереднє здійснення досудового слідства прокуратурою у країнах-членах ЄС, то слід зазначити, що воно здійснюється за певних умов, по-перше, слідство здійснюється прокуратурою тільки щодо певної категорії справ (як правило, найбільш серйозної) (Угорщина, Португалія, Швеція), по-друге, слідство здійснюється спеціально створеними структурними підрозділами прокуратури (наприклад, у Португалії – Центральним Департаментом з розслідувань і кримінальних справ). У Словаччині, Литві прокурор може особисто проводити слідство щодо будь-якого злочину. В Україні відповідно до п. 9 Розділу XV «Перехідні положення» Конституції України «Прокуратура продовжувала виконувати відповідно до чинних законів функцію досудового розслідування до початку функціонування органів, яким законом було передані відповідні функції. Отже, чинним законодавством припинення здійснення прокуратурою досудового розслідування було із настанням однієї з двох умов: а) сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування, зокрема, Державного бюро розслідувань; б) сплив п'ятирічного строку з моменту вступу в дію КПК 2012 року. Доктринальний та нормативний аналіз діяльності прокуратур країн ЄС дозволяє зазначити, що прокуратура в указаних вище країнах-членах ЄС здійснює процесуальне керівництво

слідством. Прокуратура або керує кримінальним переслідуванням щодо справ, віднесених до компетенції прокуратури (Угорщина), або керує кримінальним розслідуванням, здійсненим будь-яким іншим органом (Литва, Португалія, Словаччина, Швеція). Що стосується прокуратури України, то пряме нормативне закріплення функції процесуального керівництва з'явилося лише після внесення змін до Конституції України Законом від 2 червня 2016 р., хоча така функція передбачається й КПК України 2012 р.

По-третє, прокуратуру наділено наглядовими функціями, пов'язаними з функцією кримінального переслідування, але, якщо в Угорщині, Словаччині, Португалії і Швеції передбачено нагляд за законністю попереднього (досудового) слідства, то в Литві – існує лише контроль за діяльністю органів дізнання. Прокуратура України, відповідно до статті 5 Закону України «Про прокуратуру» від 1991 р., мала право здійснювати нагляд за додержанням законів органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, проте в такій редакції ця функція поки що збережена в Законі про прокуратуру 2014 р. Функція нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень, а також при застосуванні інших заходів, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, слід сказати, що ця наглядова функція передбачена в усіх прокуратурах порівнюваних держав, крім прокуратури Швеції і прокуратури України (якщо виходити з переліку функцій, визначених у ст. 131-1 Конституції України). Водночас, відповідно до п. 9 Перехідних положень Конституції України в редакції Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» «прокуратура продовжує виконувати функцію нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, – до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій». Таким чином, указана наглядова функція поки що здійснюється прокуратурою, проте є віднесеною до тимчасових функцій.

По-четверте, за деякими прокуратурами країн-членів ЄС збережено функцію загального нагляду. Цікаво, що прокуратура Угорщини, Словаччини зберігає нагляд за точним і однаковим дотриманням і виконанням законів державними органами, органами правозастосування, іншими органами, крім судових органів, усіма громадськими організаціями, а також громадянами. В Україні ця функція зберігалася за прокуратурою тимчасово, до введення в дію законів, що мали б регулювати діяльність державних органів з контролю за дотриманням законів (п. 9 Перехідних положень Конституції України в ред. 1996 р.). У Латвії, Португалії та Швеції ця функція прокуратури є відсутньою. У Латвії схожою функцією наділено інститут державних контролерів Сейму (парламенту), що розглядає скарги громадян про зловживання або бюрократизм з боку державних посадових осіб (за винятком суддів) і посадових осіб органів самоврядування, які вправі вносити пропозиції до суду щодо звільнення винних посадових осіб від займаних посад (ст. 73 Конституції Латвійської Республіки 1992 р.). У Португалії аналогічну функцію фактично виконує «Охоронець справедливості», якому громадяни мають право подавати скарги на дії і бездіяльність представників влади, який розглядає їх без права виносити рішення обов'язкового характеру і направляє компетентним органам рекомендації, необхідні для запобігання неправомірних діянь і відновлення справедливості (п. 1 ст. 23 Конституції Португалії 1976 р.). У Швеції аналогічну функцію реалізовано через канцлера юстиції та омбудсменів, систему установ адміністративної юстиції.

По-п'яте, прокуратура зазначених держав бере участь у некримінальних видах судочинства (у цивільному судочинстві, при вирішенні спорів, пов'язаних із застосуванням норм трудового, адміністративного права, у процедурах щодо банкрутства та в усіх інших процедурах, які стосуються державних інтересів, тощо), а також координують діяльність по боротьбі із злочинністю спеціально уповноважених органів і здійснює акції щодо попередження злочинності. Порівнюючи правові основи служби в прокуратурі країн-членів Європейського Союзу і в прокуратурі України, слід зазначити, що, як і працівники прокуратури Угорщини, Литви, Словаччини, Швеції, Португалії, працівники прокуратури

України мають статус державних службовців, а не судових магістратів, вони при виконанні своїх функцій є незалежними і підкоряються тільки закону. Що стосується порядку призначення працівників прокуратури, то в Україні на вищу прокурорську посаду – Генерального прокурора призначає Президент України за згодою Верховної Ради (ч. 3 ст. 131-1 Конституції України), як і в Словаччині. Нарівні з таким порядком призначення існує й інший порядок, поширений в інших державах зазначеної групи. Так, в Угорщині призначення на вищі прокурорські посади здійснюється Державними зборами (Парламентом) за пропозицією Президента Республіки, або Президентом Республіки (Литва), але за пропозицією Уряду (Португалія). У Швеції Генеральний прокурор і Віце-Генеральний прокурор призначаються Урядом.

Відповідно до Закону України «Про прокуратуру» 2014 р., призначення керівників обласних та окружних прокуратур в Україні здійснює Генеральний прокурор за рекомендацією Ради прокурорів України. Аналогічною є на теперішній час процедура призначення на нижчестоящі посади Генеральним прокурором і в Литві, Португалії і Словаччині. В Угорщині для призначення на пости заступника Генерального прокурора, прокурора – керівника муніципальної прокуратури Генеральний прокурор повинен запитувати висновок відповідних рад (консультативних органів, що дають різні висновки). У Швеції уряд призначає керівників окружних прокуратур за поданням Генерального прокурора, а інші прокурори призначаються рішенням Генерального прокурора. Що стосується строку повноважень прокурорів, то в Україні Генеральний прокурор, як і відповідна посада в прокуратурі Угорщини, Литви, Словаччини, Португалії, призначається на певний строк, якщо у згаданих державах строком на сім або шість років, то Генеральний прокурор України – строком на шість років. Інші підпорядковані Генеральному прокуророві працівники прокуратури призначаються на невизначений строк, до досягнення пенсійного віку.

Порівняльний аналіз правового статусу прокуратури України та країн-членів Європейського Союзу дозволяє дійти висновку про наявність багатьох спільних рис між прокуратурою України та країн ЄС: 1) спільним є те, що діяльність прокуратур спрямована на захист прав і свобод громадян, а також представництво їхніх інтересів та інтересів держави перед судом; 2) наявність представницької функції, проте її обсяг в різних країнах відрізняється – прокуратура України наразі має повноваження представляти лише інтереси держави, в той час, як в багатьох країнах ЄС зберіглась функція представництва інтересів громадянина; 3) прокуратури багатьох країн ЄС здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням. Прокуратура або керує кримінальним переслідуванням щодо справ, віднесених до компетенції прокуратури (Угорщина), або керує кримінальним розслідуванням, здійсненим будь-яким іншим органом (Литва, Португалія, Словаччина, Швеція). В Україні з 2016 року за прокуратурою закріплено функцію процесуального керівництва досудовим розслідуванням; 4) спільними є наглядові функції, пов'язані з функцією кримінального переслідування, але, якщо в Угорщині, Словаччині, Португалії і Швеції передбачено нагляд за законністю попереднього (досудового) слідства, то в Литві – існує лише контроль за діяльністю органів дізнання. Прокуратура України відповідно до статті 5 Закону України «Про прокуратуру» від 1991 р. мала право здійснювати нагляд за додержанням законів органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, проте в такій редакції ця функція поки що збережена в Законі про прокуратуру 2014 р. Відмінні риси прокуратури України та деяких країн ЄС проявляються першу чергу в тому, що в Україні прокуратура не має слідчих повноважень, на відміну від таких країн, як Словаччина, Литва, Угорщина, Португалія, Швеція тощо. Крім того, прокуратура в Україні позбавлена функції загального нагляду, яка властива країнам Пострадянського простору а також деяким країнам ЄС, зокрема, Угорщині Словаччині.

2. Основні напрямки реформування прокуратури України з урахуванням досвіду функціонування органів прокуратури країн-членів ЄС

Питання реформування прокуратури України має як теоретичний, так і практичний інтерес. Від вибору вектору реформування прокуратури залежить ефективність роботи прокуратури та правоохоронних органів в цілому, крім того, реформи прокуратури тісно пов'язані із реформами у содовій гілці влади. Із вибором курсу України на євроінтеграцію цілком зрозуміло, що при виборі реформаційних кроків стосовно системи прокуратури слід в першу чергу враховувати досвід країн ЄС. Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) у своїх резолюціях та рекомендаціях постійно нагадувала українській владі про зобов'язання перед Радою Європи «змінити роль та функції прокуратури» відповідно до зазначених положень Рекомендацій 1604 (2003).

Реформування прокуратури України має відбуватися з урахуванням особливостей правової системи та існуючих в Україні правових реалій.

С.В. Подкопаєв обґрунтовує необхідність модернізації прокуратури, розуміючи під цим поняттям запланований, цілеспрямований та динамічний процес системних, комплексних змін прокуратури, зумовлених реальною необхідністю в підвищенні результативності та ефективності функціонування, суспільної довіри до прокуратури, які проводяться відповідно до сучасних умов і вимог з метою удосконалення її організації та діяльності.

Науковці, зокрема, Е. Карпова зазначають, що потребою сьогодення є створення цілком нової прокуратури: з новими підходами у роботі та кадрами, які стануть рушійною силою реформування усієї системи органів прокуратури. Серед пріоритетних напрямів реформування прокуратури були виокремлено такі: звільнення прокуратури від зайвих функцій, оптимізування та дебюрократизування існуючих систем та процедур, впровадження сучасних систем автоматизації відповідно до європейських стандартів, створення нової організаційної структури, яка базуватиметься на професійних кадрах.

Розвиваючи дану позицію, І.М. Козьяков, зазначає, що у процесі реформування органів прокуратури України, наближення їх діяльності до європейських стандартів постає потреба покращання ефективності та результативності діяльності прокурорів. Із цим також пов'язана необхідність формування висококваліфікованого кадрового складу та належної організації його роботи, побудованої на сучасних правових принципах і процедурах, із запозиченням кращих європейських практик менеджменту в органах прокуратури. Успішність реформи безпосередньо залежить від наповнення ефективної системи управління її організаційним розвитком – комплексом заходів у царині організації та управління, яких спрямовано на здійснення масштабних перетворень у прокурорській системі та супроводжуються створенням нових і удосконалюванням існуючих процесів організаційного управління та прийняття рішень стратегічного характеру (щодо функцій, компетенцій, структури, кадрового складу тощо).

У науковій літературі робиться спроба класифікувати напрями реформування прокуратури. Так, В.М. Кравчук, використовуючи системний підхід а також метод аналізу, виокремлює три основні шляхи удосконалення прокуратури України 1) інституціональний, 2) функціональний, 3) змістовний. Перший – це процес поступової зміни правового становища прокуратури у механізмові держави, пошуку оптимального варіанту організації та діяльності органів прокуратури. Функціональний варіант удосконалення прокуратури полягає в окресленні чіткого призначення інституту прокуратури у механізмові держави, чіткому законодавчому закріпленні функцій його діяльності. А змістовний напрям удосконалення прокуратури полягає у підвищенні ефективності діяльності прокуратури, якісній реалізації покладених на неї функцій. Змістовний напрям реформування прокуратури також містить удосконалення гарантій незалежності прокурорів, порядку призначення, переміщення, звільнення, притягнення до відповідальності, подальшу розбудову прокурорського самоврядування.

Прийняття чинного закону України «Про прокуратуру» та змін до Конституції України було зроблено з урахуванням функціональних моделей прокуратур європейських країн. Так, скасовано функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів, обмежено функцію нагляду за додержанням прав і свобод людини і громадянина межами представницької діяльності прокуратури (на теперішній час судово представницька діяльність уже здійснюється виключно з метою представництва інтересів держави, проте і це представництво є можливим лише у виключних випадках), функції досудового слідства прокуратура з 2017 року вже не виконує, оскільки на даний час створено необхідну кількість правоохоронних органів, на які покладено ці повноваження. В той же час, прокуратура здійснює координаційну діяльність з метою нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство (нині у Конституції України її сформульовано як «організація процесуального керівництва досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження,гляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку» – п. 2 ч. 1 ст. 131-1 Основного Закону). Однозначно, такі зміни багато в чому відповідають рекомендаціям Ради Європи і служитимуть наближенню прокуратури України до міжнародних стандартів функціонування цього органу.

Беручи до уваги те, що всі законодавчі та інституційні зміни правоохоронних органів повинні відповідати стандартам Ради Європи, резолюціям ПАРЄ і висновкам Венеціанської комісії, реформа прокуратури в цілому, визначення її місця в системі органів державної влади, зокрема, повинні не тільки відповідати принципам верховенства права і рекомендаціям ПАРЄ, але й ґрунтуватися, відповідно до висновку Моніторингового комітету Парламентської асамблеї Ради Європи від 14 березня 2008 р. на трьох складових: внесення змін до Конституції; перегляд законодавчо визначеної системи прокуратури, тобто перегляд закону про прокуратуру; реформування кримінально-процесуального законодавства.

Важливим для здійснення реформ є вирішення питання щодо місця прокуратури у системі органів влади. Детально це питання було розглянуто у минулій темі, проте слід зауважити, що прокуратура в Україні є незалежним органом, який не належить до жодної з гілок влади, хоча спостерігаються тенденції наближення прокуратури до судової гілки влади. Функції прокуратури безпосередньо пов'язані зі здійсненням правосуддя, а професії судді та прокурора за своїм характером є спорідненими. Комплексний аналіз конституційних норм дає підстави стверджувати, що віднесення прокуратури до судової влади жодним чином не означає посягання на особливий статус, повноваження і незалежність суддів. Жодна із функцій прокуратури, зазначених у ст. 131-1 Основного Закону, не посягає на здійснення судової влади, тобто на виключну компетенцію судів. Насамперед це пов'язано із тим, що прокурори позбавлені права видавати акти прокурорського реагування, відомі радянській системі (наприклад, припис), а за сучасних умов дії та рішення прокурора при здійсненні конституційних функцій можуть бути оскаржені в суді. Таким шляхом пішла більшість країн-членів ЄС (Болгарія, Бельгія, Греція, Італія, Іспанія, Латвія, Литва, Нідерланди, Португалія, Румунія Франція, Фінляндія та ін.). Зокрема, у Фінляндії (1997) та Польщі (2016) було проведено реформу, внаслідок якої прокуратуру виведено із структури системи органів виконавчої влади (міністерства юстиції) та започатковано її діяльність як самостійного органу при судовій владі (хоча, наприклад, у Польщі посаду Генерального прокурора займає Міністр юстиції).

Основні напрями реформування прокуратури пов'язані, в першу чергу, з функціями прокуратури та кадровим складом прокуратури. Важливим є питання удосконалення законодавства, яке регулює організацію та діяльність прокуратури, а саме, приведення у відповідність норм закону України «Про прокуратуру» до норм Конституції України, в першу чергу, щодо кількості на назв функцій прокуратури. Статтею 131-1 Конституції України закріплено такі функції: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно

до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Крім того, пунктом 9 Перехідних положень Конституції передбачається, що прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію досудового розслідування до початку функціонування органів, яким законом будуть передані відповідні функції, а також функцію нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, – до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій. Втім, у профільному законі залишився попередній перелік функцій прокуратури: підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України; нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Залишається незрозумілою позиція законодавця, який, вносячи зміни до Конституції, не продублював ті самі положення у профільному законі, тим більше, що частиною 2 статті 131-1 Конституції передбачається, що організація та порядок діяльності прокуратури визначаються законом. Закон «Про прокуратуру» покликаний конкретизувати і доповнювати положення Конституції, але на сучасному етапі він суперечить положенням Основного Закону. Перевантаження інституту прокуратури надмірною кількістю функцій також не видається доцільним, оскільки неминуче вестиме до зниження ефективності роботи органу.

Як справедливо зазначає А. Лапкін, припинення здійснення функції досудового розслідування є позитивною зміною у діяльності прокуратури, оскільки це суттєво зменшує навантаження органу і надає можливість з більшою ефективністю здійснювати інші, більш притаманні органам прокуратури функції. Тим не менше, оскільки досі не створена подвійна система регулярних пенітенціарних інспекцій, за прокуратурою натепер залишається функція нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Доцільність здійснення такої функції викликає дискусії. Одні правники вважають, що прокуратура повинна здійснювати нагляд за всім, що відбувається у місцях позбавлення волі, за законністю утримання осіб тощо. Проте опоненти стверджують, що в такій тезі закладений внутрішній конфлікт, оскільки виходить, що прокуратура, яка забезпечила перебування людини в місцях позбавлення волі, потім наглядає за дотриманням її прав протягом відбування покарання. Слід погодитись з думкою І. Б. Каліушко, що «існують ефективніші механізми нагляду за додержанням прав ув'язнених, наприклад розмежування адміністрації та охорони в пенітенціарних закладах, підпорядкування охорони органам внутрішніх справ».

Недоліки правового регулювання впливають на ефективність реалізації завдань та функцій прокуратури. Необхідно чітко окреслити мету, завдання і функції прокуратури. Про розробці змін до закону України «Про прокуратуру» або розробці нового закону, який буде регулювати організацію та діяльність прокуратури, доцільно взяти за зразок профільні закони, які регулюють діяльність різних правоохоронних органів – Закони України «Про Державне бюро розслідувань», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Службу безпеки України», «Про Бюро економічної безпеки України», в яких чітко окреслені завдання цих органів.

Актуальним залишається питання кадрового забезпечення прокуратури. Близько 7700 прокурорів успішно пройшли атестацію та підтвердили свою відповідність вимогам професійної компетентності, професійної етики та доброчесності. Проведення

переатестації прокурорів протягом 2019-2021 років, добір нових кадрів з числа колишніх адвокатів, суддів, науковців, працівників правоохоронних органів суттєво збагатив кадровий склад прокуратури, але в той же час багато досвідчених прокурорів не пройшли переатестацію з різних причин, в тому числі через суб'єктивний фактор. Тому з метою мінімізації негативного впливу суб'єктивного фактору на процедуру зайняття посади прокурора, необхідно чітко визначити межі дискреційних повноважень осіб, що беруть участь у доборі кандидатів.

Дослідники, зокрема, О.І. Скибенко, позитивно розцінює те, що в Законі України «Про прокуратуру» визначено виключно конкурсну процедуру відбору претендентів на зайняття вакантних посад прокурорів. У зв'язку із цим виникає необхідність уведення посад помічників процесуальних керівників (процесуального асистента) – прокурорів, які не будуть мати виключних процесуальних повноважень. Дослідник пропонує такий варіант: тривалість процедури зайняття посади процесуального асистента визначалася б керівником прокуратури, а після зарахування до резерву – ще впродовж 2 – 6 місяців буде проводитись спеціальна підготовка майбутніх прокурорів у Тренінговому центрі прокурорів України. Логічно було б законодавцю передбачити спрощений порядок заміщення вакантних посад прокурорів суддями і адвокатами, а також навпаки, що в свою чергу сприяло б консолідації судової влади та полегшило б інтеграцію прокуратури до неї. Варто також звернути увагу на міжнародний досвід, зокрема німецький, який передбачає планову періодичну процедуру ротації (трансферу) посад суддів на посади в органах прокуратури, що з одного боку сприяло б подоланню кадрового дефіциту в судовій гілці влади, а з іншого – підвищенню професіоналізму серед прокурорів.

Окремої уваги у контексті реформування заслуговують питання дисциплінарної відповідальності прокурорів. Наприклад, С. К. Костенко запропонував новий підхід до виокремлення стадій дисциплінарного процесу щодо прокурора: 1) відкриття дисциплінарного провадження; 2) проведення перевірки дисциплінарної скарги; 3) розгляд висновку про наявність чи відсутність дисциплінарного проступку прокурора; 4) оскарження рішення, прийнятого за результатами дисциплінарного провадження; 5) застосування до прокурора дисциплінарного стягнення. Дослідником також запропоновано створення у складі дисциплінарного органу прокурів служби інспекторів з повноваженнями проведення перевірок дисциплінарних скарг.

Сам процес реформування прокуратури України носить структурний і комплексний характер, тому його необхідно розглядати в нерозривному зв'язку всіх складників, які становлять систему прокуратури.

3. Проблеми спеціалізації прокуратури в Україні на досвіді країн-членів Європейського союзу

Система прокуратури України в умовах її реформування – це цілісний комплекс взаємозалежних її органів, що функціонують на засадах верховенства права, законності, територіальності відповідно до адміністративно-територіального устрою країни і включають Офіс Генерального прокурора, обласні прокуратури, окружні прокуратури, Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру та спеціалізовані прокуратури у військовій та оборонній сфері. Дослідження генезису системи прокуратури в Україні дає підстави стверджувати, що існування спеціалізованих прокуратур в Україні не є новацією останніх років, оскільки в різні періоди часу, починаючи з 1991 р. в Україні функціонували транспортні, військові, природоохоронні прокуратури, Дніпровська екологічна прокуратура, прокуратури з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах.

Варто відмітити слушне зауваження М. Руденка про те, що особливістю спеціалізованих прокуратур була більша автономність від будь-якого місцевого впливу. Разом з цим, спеціалізовані прокуратури, що активно утворювалися за законом України «Про прокуратуру» від 5.11.1991 р., були ліквідовані, в той же час на думку деяких

дослідників така ліквідація була передчасна. На думку інших науковців – навпаки, система прокуратури не повинна мати спеціалізованих прокуратур. В цьому аспекті актуальним є дослідження досвіду країн-членів Європейського союзу, особливо тих, де успішно функціонують спеціалізовані прокуратури. Загалом, спеціалізація як явище є характерним далеко не тільки для прокуратури, судової системи, правоохоронних органів та інших державних або муніципальних органів, але й для багатьох інших соціально-економічних структур (систем) людської організації.

Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє стверджувати про велику кількість спеціалізованих прокуратур у країнах ЄС. Зокрема, в Австрії функціонує Центральна прокуратура з розслідування економічних злочинів та корупції; у Великій Британії як окремий орган виділяється Служба з питань боротьби з фінансовими махінаціями в особливо великих розмірах (перебуває під керівництвом Генерального Атторнея); в Іспанії – спеціальні прокуратури у справах боротьби з наркотиками та у боротьбі з корупцією й організованою злочинністю; в Словаччині функціонує спеціалізована прокуратура щодо боротьби з корупцією, яку очолює заступник Генерального прокурора; у Польщі існує Інститут національної пам'яті – Комісія з розслідування злочинів проти польського народу.

В Україні з 2016 року існує Спеціалізована антикорупційна прокуратура. О.В. Хорсуненко стверджує, що запровадження функціонування в Україні САП зумовлено високим рівнем корупції в Україні та досвідом існування подібних прокуратур у країнах-членах Європейського союзу (Іспанія, Румунія та ін.). Актуальність та необхідність таких нововведень в Україні підтверджується результатами соціологічних досліджень, наприклад, згідно з дослідженням Global Corruption Barometer, здійсненого міжнародною організацією Transparency International 2013 року, 36% українців готові були вийти на вулицю, протестуючи проти корупції. За результатами дослідження громадської думки, проведеного Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) наприкінці 2013 року, корупція уже належала до переліку найбільших проблем і викликала особливе занепокоєння у 47% громадян. За даними досліджень Індексу сприйняття корупції, також проведеному Transparency International, українці вважають свою державу однією з найкорумпованіших у світі: 2012-му і 2013-му рр. Україна посідала 144 - те місце із 176 країн, 2014-му згідно з глобальною порівняльною таблицею CPI Україна дещо поліпшила свої позиції (142-те місце), опинившись між Угандою та Бангладеш. Для порівняння - за результатами 2020 року показники Індексу сприйняття корупції в Україні покращилися — зросли до 33 балів зі 100 можливих. Це на 3 бали більше, ніж у попередньому році, втім, лише на 1 бал більше, ніж у 2018-му. У 2020 році у рейтингу країн світу Україна посіла 117 місце зі 180.

Спеціалізована антикорупційна прокуратура є самостійним структурним підрозділом Офісу генерального прокурора України, який утворено 22 вересня 2015 р. наказом Генерального прокурора України. До її функцій віднесено: здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України; виконання вимог закону під час приймання, реєстрації, розгляду та вирішення заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, своєчасне внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування Національним антикорупційним бюро України кримінальних правопорушень та оскарження незаконних судових рішень на стадії досудового розслідування і судового розгляду; підтримання державного обвинувачення в суді у кримінальних провадженнях, розслідуваних Національним антикорупційним бюро України; забезпечення у межах компетенції відшкодування збитків, завданих кримінальними правопорушеннями; забезпечення застосування належної правової процедури до кожного учасника кримінального провадження; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених Законом України «Про прокуратуру» і пов'язаних із корупційними

або пов'язаними з корупцією правопорушеннями; здійснення у межах реалізації функцій Спеціалізованої антикорупційної прокуратури міжнародного співробітництва.

Наказом Генерального прокурора № 99-шц від 21.12.2019 р. утворено Спеціалізовану прокуратуру у сфері нагляду за кримінальними провадженнями про військові злочини та у сфері оборонно-промислового комплексу (на правах департаменту у складі Офісу Генерального прокурора). До спеціалізованих прокуратур належать Спеціалізована прокуратура у військовій та оборонній сфері (на правах структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора), Спеціалізована прокуратура у військовій та оборонній сфері Південного регіону, Спеціалізована прокуратура у військовій та оборонній сфері Центрального регіону, Спеціалізована прокуратура у військовій та оборонній сфері Західного регіону, Спеціалізована прокуратура у військовій та оборонній сфері об'єднаних сил (на правах обласних), військові прокуратури гарнізонів (на правах окружних). Ці прокуратури здійснюють функції прокуратури щодо підтримання публічного обвинувачення в суді, організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляду за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку, представництва інтересів держави в суді у визначеному законом порядку, нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, запобігання та протидію військовим адміністративним правопорушенням, а також правопорушенням, пов'язаним з корупцією.

Цікаво розглянути досвід країн ЄС стосовно функціонування інших спеціалізованих прокуратур, подібних до САП. Так, у Данії існує спеціальна прокуратура по переслідуванню міжнародних злочинів, бюро по серйозних шахрайствах, очолюване спеціальним прокурором; у Словенії – у структурі Генеральної прокуратури створено особливу групу державних прокурорів, які спеціалізуються на боротьбі з окремими видами злочинності (організована злочинність, відмивання грошей тощо); в Італії – у Верховному Касаційному суді при Генеральному прокуророві і при всіх прокуратурах трибуналів, місцем перебування яких є головні міста округів, створене Національне управління по боротьбі з мафією (Direzione Nazionale Antimafia) і відповідні його управління, на яких покладено координацію слідством у сфері організованої злочинності; у Румунії – Національна антикорупційна прокуратура, що діє під наглядом Генерального прокурора; в Іспанії – спеціальна прокуратура з попередження і припинення незаконної торгівлі наркотиками, спеціальна окружна прокуратура з припинення економічних злочинів, пов'язаних з корупцією; у Швеції – Шведське Національне Бюро по економічних злочинах, до якого крім прокурорів входять слідчі по економічних справах і співробітники поліції). Створення таких спеціалізованих прокуратур зумовлено об'єктивною необхідністю здійснення наглядової діяльності у певних сферах, що мають особливу важливість для суспільства і держави і що характеризуються такою специфікою, яка не може бути повною мірою освоєна територіальними органами прокуратури. Найбільш показовим є іспанський досвід інституціонування спеціалізованої антикорупційної прокурорської служби. Відповідно до ст.12 органічного Закону Іспанії «Про Службу державного обвинувачення» від 1981 р. закріплено вичерпний перелік органів Служби державного обвинувачення, що включає спеціалізовані служби прокурорів, Службу державного обвинувачення з протидії незаконному обігу наркотиків та Службу державного обвинувачення з протидії корупції та організованій злочинності. Законом передбачено значну автономію антикорупційної прокурорської служби у межах прокурорського відомства. Керівником Служби державного обвинувачення з протидії корупції та організованій злочинності є головний прокурор, який призначається урядом за поданням Генерального прокурора після узгодження з Радою Генерального прокурора. Спеціальні прокурори призначаються за аналогічною процедурою.

Наступний вид спеціалізованих прокуратур, які необхідно дослідити – це прокуратури у військовій сфері. Питання існування спеціалізованих прокуратур у

військовій сфері є актуальним та дискусійним. Указом Президента України від 25 березня 2021 року №121/2021 введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» (далі-Стратегія). Стратегією передбачені цілі, пріоритети та завдання реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва, серед яких виділяють ряд пріоритетів, зокрема – пріоритет розвитку інституційних спроможностей Міністерства оборони України та інших органів управління складових сил оборони, котрий реалізовуватиметься шляхом виконання ряду основних завдань. Серед яких: реалізація ефективних антикорупційних програм і запровадження нетерпимості до корупції та проявів корупційних явищ, виявлення та припинення кримінальних та інших правопорушень, підвищення рівня доброчесності в силах оборони.

Як зазначає В. Вдовитченко, для ефективного досягнення мети визначених завдань на рівні держави – повинен існувати дієвий механізм, за допомогою якого їх буде виконано. На сьогоднішній день ефективної системи військової юстиції, належне функціонування якої – і є тим самим механізмом, за допомогою якого досягатиметься виконання зазначеного вище завдання, передбаченого Стратегією, – в Україні не створено. В якості прикладу наводиться досвід Польщі, в якій функціонує повноцінна трьох ланкова система військової юстиції, яка складається із: військових судів, військової прокуратури та військової поліції. На даний час функціонують: Військовий окружний суд у Варшаві із військовими судами гарнізонів – у Варшаві, Любліні та Ольштині, а також Військовий окружний суд у Познані із військовими судами гарнізонів – у Познані, Гдині, Щецині та Вроцлаві. Поряд із військовими судами у Республіці Польща створено систему спеціалізованих підрозділів прокуратури у військовій сфері – організаційні підрозділи з військових справ (*komórki organizacyjne do spraw wojskowych*). Так, відповідно до Закону Республіки Польща «Про прокуратуру» від 28 січня 2016, одним із заступників Генерального прокурора є заступник Генерального прокурора з військових справ. Кандидат на посаду заступника Генерального прокурора з військових справ погоджується Генеральним прокурором з Міністром національної оборони. Клопотання про звільнення заступника Генерального прокурора з військових справ погоджується Генеральним прокурором з Міністром національної оборони. У справах, що підпадають під юрисдикцію військових судів, завдання, покладені на прокуратуру, виконують прокурори загальних організаційних підрозділів прокуратури, що діють у департаменті з військових справ Генеральної прокуратури, в управліннях окружних прокуратур та відділах районних прокуратур з військових справ. Військові прокурори також виконують завдання у справах, що не входять до компетенції військових судів. Прокурори з військових справ, які є професійними військовослужбовцями, виконують службові завдання у разі використання або перебування Збройних Сил Республіки Польща за межами держави, у випадку мобілізації, воєнного стану та під час війни. У окружній прокуратурі, де створено управління з військових справ, прокурором, який відповідає за це управління, є заступник окружного прокурора з військових справ, який призначається на посаду та звільняється з посади Генеральним прокурором за пропозицією заступника Генерального прокурора з військових справ – після консультації з Міністром національної оборони. Наразі у системі органів прокуратури республіки Польща здійснюють свою діяльність чотири управління з військових справ у окружних прокуратурах та дванадцять відділів з військових справ у районних прокуратурах. Створення, розташування та територія, на яку поширюється юрисдикція цих підрозділів, визначається розпорядженням Міністра юстиції «Про утворення у окружних та районних прокуратурах організаційних підрозділів з військових справ та встановлення їх місць розташування та районів юрисдикції» від 22 березня 2016 року. Слід зазначити, що, хоча підрозділи прокуратур з військових справ формально інтегровані до територіальних органів прокуратури, але діють за екстериторіальним принципом та фактично є – самостійною структурою зі своєю ієрархією. Юрисдикція управління з військових справ окружної прокуратури виходить за межі юрисдикції цієї

окружної прокуратури та йому підконтрольні відділи з військових справ районних прокуратур, які діють в складі інших окружних прокуратур, де немає управлінь з військових справ. Отже, в Польщі існує цілісна система військової юстиції, яка включає в себе військові суди, військові прокуратури, військову поліцію.

В Україні ж, на відміну від Польщі, Спеціалізовані прокуратури у військовій та оборонній сфері існують без цілісної системи військової юстиції, оскільки військові суди було ліквідовано ще у 2010 році. Органи військової прокуратури, після прийняття відповідних змін до Закону України «Про прокуратуру» у 2019 році, реформовані у спеціалізовані прокуратури у військовій та оборонній сфері, працівники яких не мають статусу військовослужбовців. Проблема є те, що звільнення військових прокурорів із військової служби призвело до значного відтоку кваліфікованих кадрів, суттєво ускладнило виконання прокурорами своїх обов'язків, зокрема, у зоні проведення операції Об'єднаних сил, та призводитиме у подальшому до комплектування цієї інституції кадрами, які не матимуть жодного досвіду військової служби чи військової підготовки, що суттєво відобразиться на якості виконання своїх повноважень органами прокуратури у сфері оборони.

Військові прокуратури або подібні до них інституції існують у багатьох країнах. Наприклад, у Данії кримінальне провадження стосовно військовослужбовців, якими порушено Військовий кримінальний кодекс, займається військова прокуратура, що підпорядкована Міністерству оборони. У Чехії за надзвичайної ситуації, передбачено створення «військових» прокуратур вищого і нижчого рівнів (higher and lower martial public prosecutor's offices). У Румунії також функціонує військова прокуратура. У Болгарії військова прокуратура є військовою установою відповідно до Закону про загальну військову службу в Республіці Болгарія. При здійсненні своїх обов'язків військові прокурори є незалежними від військових начальників. Глава Військової прокуратури є Прокурором Збройних сил і водночас заступником Головного прокурора. У Греції при військових судах діють військові прокурори. Прокуратура Угорщини включає Головну військову прокуратуру, територіальні військові прокуратури і прокуратури окремих військових об'єднань. Словацька Республіка має вищу військову прокуратуру, що є частиною Генеральної прокуратури, та три окружні військові прокуратури є частиною прокуратури Словацької Республіки. Як видно з досвіду Європейських країн, функціонування військових прокуратур є досить звичним явищем, обумовленим умовами функціонування тих чи інших держав, насамперед чисельністю збройних сил в державах.

Загалом, створення прокуратур відповідної спеціалізації дозволяє сконцентрувати зусилля у конкретній, особливо нестабільній сфері, забезпечити спеціалізацію працівників на особливо складних справах, що сприяє уникненню процесуальних помилок при здійсненні кримінального переслідування, які дозволили б у подальшому уникнути винуватій особі притягнення до кримінальної відповідальності.

Тема 6. Сучасні тенденції реформування правоохоронних органів України: національний та зарубіжний аспект

1. Правоохоронні органи: поняття та характерні ознаки.
2. Характеристика правового статусу окремих правоохоронних органів України.
3. Системні проблеми реформи правоохоронних органів України: сучасні виклики та шляхи їх подолання.
4. Проблеми вдосконалення окремих сфер діяльності правоохоронних органів України.

Основний зміст

1. Правоохоронні органи: поняття та характерні ознаки.

Однією із визначальних проблем розуміння правоохоронної діяльності та функціонування відповідних органів є суперечливе нормативно-правове регулювання вказаної сфери.

Стан закріплення статусу правоохоронних органів в Конституції України позначає проблему, за якої одна з важливіших сфер діяльності держави, її визначальна функція практично не регламентується нормами конституційного права.

Заслужують на увагу погляди вчених щодо розуміння правоохоронних органів в Україні.

В.В. Молдован визначає правоохоронні органи як важливу ланку в системі органів Української держави, мета, завдання та функції якої – забезпечення законності та правопорядку в усіх сферах життєдіяльності нашої країни

О. Бандурка вважає, що правоохоронними органами варто вважати функціонуючі у суспільстві та державі установи й організації, основним завданням яких є забезпечення законності, боротьба зі злочинністю та іншими правопорушеннями. А тому відносить до таких органів в Україні: органи прокуратури. Міністерство юстиції. МВС, Службу безпеки.

Д.П. Фіолевський визначає правоохоронний орган як передбачений Конституцією та створений у встановленому законом порядку спеціальний орган, установа, організація чи підрозділ, на які покладено правоохоронну діяльність у державі.

На думку Ю.С. Шемшученка, автора юридичного словника-довідника, правоохоронні органи – це органи, які наділені державою компетенцією щодо охорони громадських відносин, урегульованих правом

У підручнику за редакцією В. Маляренка під правоохоронним органом розуміють державну установу (або державну юридичну особу), яка діє в системі органів влади й виконує на основі закону державні функції (владні, організаційно-розпорядчі, контрольно-перевірочні тощо) в різних сферах внутрішньої та зовнішньої діяльності Української держави.

С. Лихова зазначає, що правоохоронні органи варто розуміти як систему органів, які уповноважені державою здійснювати нагляд і контроль за точним і неухильним дотриманням законів усіма громадянами, посадовими особами, підприємствами, установами та організаціями, забезпечувати правопорядок, застосовувати засоби державного примусу до правопорушників.

Натомість інша група вчених, до якої належать зокрема М. В. Косюта, М. І. Мельник та М. І. Хавронюк, вважають, що правоохоронними органами є виключно державні органи. Натомість точне розуміння які ж органи є правоохоронним серед цієї групи вчених немає.

В. П. Бож'єв вважає, що правоохоронні органи утворюють певним чином відособлену за ознакою професійної діяльності самостійну групу органів держави, які мають свої чітко визначені завдання. Тобто критерієм виділення правоохоронних органів із загальної маси органів держави в цьому випадку є коло завдань, яке й визначає сукупність державних органів, покликаних ці завдання виконувати.

На сьогодні наукова доктрина не містить єдиного підходу до визначення поняття «правоохоронні органи» та їх правового статусу. Немає узгодженості у позиціях вчених в інших суміжних поняттях, таких як «правоохоронна функція», «правоохоронна діяльність», «правоохоронна система» та ін. Переважну більшість наукових поглядів можна звести до двох підходів визначення поняття «правоохоронні органи».

В широкому розумінні правоохоронними органами вважаються усі органи державної влади (а в деяких випадках й представники громадянського суспільства), пріоритетним завданням чи ціллю яких є реалізація правоохоронної функції. Зважаючи на те, що правоохоронна функція передбачає вжиття заходів із забезпечення прав і свобод людини і громадянина, то, виходячи із норм Конституції, які передбачають превалювання цих заходів над усіма іншими, правоохоронними органами фактично можна вважати усіх суб'єктів публічної влади в Україні. Це є суттєвим недоліком такого підходу, адже таке визначення є методологічно невірним та ускладнює ідентифікацію правоохоронного органу

серед інших органів державної влади. Натомість, за вузьким підходом, правоохоронними вважаються лише ті органи державної влади, які нормативно визначені як правоохоронні. В такому розумінні, не можуть вважатись правоохоронними органами муніципальні органи охорони правопорядку, які створені відповідними органами місцевого самоврядування, чи громадські організації, які реалізують правоохоронні функції.

Причинами відсутності узгодження та єдиного розуміння поняття правоохоронного органу можна вважати: відсутність закріплення в законодавстві України повноцінного поняття правоохоронного органу; постійний процес реформування правоохоронної системи за відсутності його концептуального бачення зі сторони як науковців, так і законотворців; відсутність єдиного узгодженого бачення, які саме функції є правоохоронними, та які з них мають здійснювати органи правоохоронної сфери тощо.

Найбільш повний перелік правоохоронних органів закріплений у Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів».

Однак, він є недосконалим, зважаючи на те, що окрім власне переліку органів державної влади, Закон до правоохоронних органів відносить інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. Натомість визначення цих понять чинне законодавство не містить, що призводить до суперечностей у правозастосуванні цієї правової норми.

В межах конституційної реформи щодо правосуддя (2016 рік) в Конституцію України було внесено зміни, якими закріплено новий термін, який стосується групи органів державної влади, що реалізують правоохоронні функції – орган правопорядку.

Чинне законодавство не містить визначення цього поняття та його відмінності від поняття правоохоронні органи. Таким чином, введення нового поняття в текст Основного Закону не тільки не вирішило численні протиріччя в правоохоронній сфері, а навпаки посилило непорозуміння та неузгодженість.

Аналіз норми Конституції України, в якій вжито термін орган правопорядку дає можливість припустити, що орган правопорядку – це орган державної влади, який законом наділяється повноваженнями здійснювати негласні та інші слідчі і розшукові дії та щодо яких прокуратура здійснює процесуальне керівництво та нагляд.

Незважаючи на суперечливе сприйняття науковою спільнотою термінологічного нововведення «орган правопорядку», його запровадження, очевидно, відповідає міжнародній практиці розуміння ролі, статусу та повноважень органів, які відповідальні за правоохоронну функцію держави. А тому, використання цього терміну законодавцем, особливо на конституційному рівні, в певній мірі, узгоджується із прагненням України реформувати правоохоронні інституції в органи забезпечення (охорони) правопорядку, пріоритетними завданнями яких є створення умов реального гарантування прав і свобод людини і громадянина, охорони населення від протиправних посягань, забезпечення правового порядку та національної безпеки, дотримання конституційних принципів та утвердження України як правової та демократичної держави. Таким чином, у світлі закріплення терміну «органи правопорядку» у Конституції України є необхідність приведення у відповідність решти законодавства до положень Основного Закону з метою однакового розуміння та використання цього поняття.

2. Характеристика правового статусу окремих правоохоронних органів України

Формування інститутів громадянського суспільства та розбудова правової держави вимагають окремої уваги до питань організації та функціонування системи правоохоронних органів України. Діяльність правоохоронних органів щодо захисту основ конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина, реалізації правоохоронної функції держави відбувається незалежно від доктринальної невизначеності поняття правоохоронного органу, його статусу та місця серед інших органів державної влади.

Прокуратура України розпочала свою діяльність як інститут, що перейняв радянські правоохоронні традиції у формі здійснення «загального нагляду та контролю» за діяльністю як органів державної влади, так і громадян. Конституційний процес у 1996 році не змінив підходів законодавця до розуміння ролі та місця органів прокуратури в державному механізмі, наслідком чого стало закріплення в Основному Законі повноважень, які окрім іншого містили можливість вживати органами прокуратури контрольно-наглядових заходів. Конституційна реформа 2004 року лише частково змістила акцент у роботі органів прокуратури у бік правового захисту населення, залишивши їх контрольні повноваження. Натомість, конституційною реформою 2016 року здійснено ґрунтовні перетворення органу державної влади з правоохоронними та контрольно-наглядовими функціями у правоохоронний та правозахисний інститут, остаточно скасувавши повноваження у сфері загального нагляду та контролю. Відтак, прийняття рішення про остаточне позбавлення органів прокуратури повноважень щодо загального нагляду та контролю, в українських реаліях було складним та довготривалим.

Конституційна реформа закріпила зміщення пріоритетів в роботі органів прокуратури з контрольно-наглядових функцій в сферу кримінальної юстиції, а також захисту і представництва інтересів держави в судових органах. Відтак, Прокуратура України позбулась залишків організаційно-правових надбань радянської епохи, як орган, що був частиною карально-репресивного апарату держави.

Конституція України та чинне законодавство не містить положень щодо віднесення прокуратури України до певної «гілки влади». Крім того, конституційною реформою статтю 131-1 Конституції України, яка визначає конституційно-правовий статус органів прокуратури, закріплено в розділі «Правосуддя».

Віднесення законодавцем норм про діяльність прокуратури, а також адвокатури та Вищої ради правосуддя у розділ «Правосуддя» Конституції України не є тотожним із включенням цих інститутів до судової влади.

Натомість, таке розташування лише підкреслює важливу роль цих інститутів у забезпеченні та підтриманні правосуддя, їх виключній ролі у забезпеченні та гарантуванні дотримання прав, свобод та інтересів людини і громадянина як в процесі розгляду судових справ, так і в інших сферах правовідносин.

За своїм конституційно-правовим статусом прокуратура в Україні не належить до жодної з гілок влади і, таким чином, посідає особливе місце в державному механізмі України як орган державної влади, який виконує тільки їй притаманні функції та повноваження, покладені на нього Конституцією та законами України.

Закон України «Про прокуратуру» розширює повноваження прокуратури від норм Конституції України, що означає його неконституційність в частині тих повноважень, які не передбачені нормами Основного Закону. Необхідним є усунення неточностей шляхом внесення змін до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру».

Чинне законодавство передбачає єдність системи прокуратури України через закріплення однакових засад організації та діяльності прокуратури, єдиний статус прокурорів, єдиний порядок організаційного забезпечення діяльності прокурорів; фінансування прокуратури виключно з Державного бюджету України та можливості вирішення питань внутрішньої діяльності прокуратури органами прокурорського самоврядування.

Єдність системи органів прокуратури забезпечується не тільки особливістю її побудови, а також засадами діяльності безпосередньо кожного прокурора, його статусу в системі та компетенцій, якими він має володіти.

Очевидними позитивними моментами в організації прокуратури є відносно відокремлення прокуратур у військовій та оборонній сферах та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Ефективна боротьба із корупцією є запорукою утвердження верховенства права та забезпечення верховенства Конституції України, Спеціалізована антикорупційна

прокуратура України в складі Офісу Генерального прокурора є важливим конституційним інститутом у антикорупційній системі, що започаткована за результатами антикорупційної реформи 2014-2015 років. Цей підрозділ прокуратури наділений важливими повноваженнями, що дозволяють йому ефективно взаємодіяти із іншими антикорупційними органами публічної влади для здійснення заходів протидії корупції в Україні, а відтак забезпечувати захист прав і свобод людини і громадянина.

Спеціалізована антикорупційна прокуратура Україна покликана, зокрема, реалізовувати повноваження прокуратури щодо процесуального керівництва та перевірки додержання законодавства у процесі досудового розслідування у справах пов'язаних із корупційними правопорушеннями й представляти інтереси державі у цій категорії справ в суді.

Національна поліція як центральний орган виконавчої влади та елемент державного механізму зобов'язана здійснювати діяльність спрямовану на утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Норми Конституції України визначають вектор діяльності поліції, закріплюючи його у руслі створення таких умов, які б гарантували можливість ефективної охорони, захисту та гарантування прав і свобод людини і громадянина.

Національна поліція повинна чітко дотримуватися законодавчих норм, у тому числі норм конституційного і міжнародного права в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина.

В механізмі сучасної держави, будучи невід'ємним елементом правоохоронної системи, поліція реалізує виконання охоронної функції держави і складових її підфункцій, зокрема: охорона конституційного (державного) ладу; охорона прав і свобод людини та громадянина; охорона власності; гарантування громадського порядку і громадської безпеки; охорона природних ресурсів і навколишнього природного середовища та протидія правопорушенням.

Оновлення законодавства та перетворення Національної поліції у важливий правоохоронний та правозахисний інститут є важливим кроком, який засвідчує рух державотворення до утвердження прав і свобод людини і громадянина, створення умов для їх реального гарантування та забезпечення на основі правових принципів, закріплених в Конституції України. Разом з тим, проведена конституційна реформа щодо правосуддя та реформа поліції потребує подальшого законодавчого вдосконалення, зокрема внесення змін до законодавства щодо приведення його у відповідність до Конституції України з приводу застосування терміну «органи правопорядку». Потребує узгодження використання термінології з приведенням її до однакового відображення у текстах нормативно-правових актів, що регламентують роботу поліції, а також ряд інших змін.

Положення профільного Закону доводять, що Національна поліція як інститут держави здійснює як правоохоронні, так і правозахисні функції, що створює додаткові умови для ефективного забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Зазначення «захисту прав» серед основних завдань поліції, а також у самому визначенні цього органу прямо не вплине на якість роботи поліцейських, однак дозволить розширити розуміння як суспільством, так і працівниками цих структур важливості орієнтації роботи на забезпечення, в широкому розумінні, прав і свобод людини та орієнтації на утвердження правових принципів, закріплених в Конституції України. Позитивний ефект означені зміни матимуть і на імідж Національної поліції, яка буде сприйматись і як правозахисний інститут.

Національне антикорупційне бюро України є новоствореним вітчизняним правоохоронним органом, на який покладено завдання забезпечувати виконання антикорупційної політики шляхом попередження, розслідування та розкриття корупційних правопорушень. Основними функціями Національного антикорупційного бюро України визначають правоохоронну, оперативно-розшукову, функцію досудового слідства та превентивну функцію, а також допоміжні функції, серед яких є функція зв'язків із громадськістю, функція управління персоналом, функції матеріального забезпечення та

здійснення юридичних дій. НАБУ нині є провідною інституційною гарантією забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції в Україні, а боротьба з корупцією в Україні є важливим напрямом здійснення державної політики, що водночас підтверджується еволюцією національного законодавства та міжнародного співробітництва у цій сфері. Формування нових антикорупційних органів в Україні, зокрема Національного антикорупційного бюро України як інституційної гарантії забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції, є важливим кроком до якісного покращення стану забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції в Україні.

Усі означені наукові сентенції характеризують головне призначення цієї інституції в механізмі запобігання та протидії корупційній злочинності. Ці ж характеристики закріплені в Законі «Про Національне антикорупційне бюро України», ст. 1 якого передбачає, що Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який покладаються попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, належних до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та становлять загрозу національній безпеці.

Правовий статус Національного антикорупційного бюро України визначають як частину загального правового статусу спеціального органу правопорядку, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, належних до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових, який характеризує його права, обов'язки, відповідальність як учасника відносин публічного управління, визначає його місце у правоохоронній системі держави, а також характеризує засади його внутрішньої організації та управління.

Національне антикорупційне бюро є першим в історії незалежної України національним антикорупційним правоохоронним органом, що має широкі повноваження з попередження, виявлення припинення розслідування та розкриття корупційних правопорушень, належних до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Особливістю правового статусу Національного антикорупційного бюро України є те, що цей правоохоронний орган не входить до жодної з гілок влади, має основним завданням протидію кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та становлять загрозу національній безпеці. З метою досягнень цілей і завдань створення правоохоронного органу його наділено відповідними владними повноваженнями, які умовно поділяються на інформаційно-аналітичні, забезпечувальні, представницькі та контрольні.

Утворення Національного антикорупційного бюро України як спеціалізованого правоохоронного органу протидії корупції є важливими та позитивним кроком у процесі державотворення України на сучасному етапі розвитку.

Державне бюро розслідувань України – це новий державний правоохоронний орган, на який покладено завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції. Закон України «Про Державне бюро України» являється основним спеціальним законодавчим актом, який визначає правові основи організації та діяльності ДБР. Вказаним законом врегульовані також питання правового статусу службовців ДБР, їх захисту та передбаченої законодавством відповідальності, порядок взаємовідносин між ДБР та іншими органами державної влади і організація контролю за діяльністю новоствореного органу. Таким чином, положення спеціального закону спрямовані на нормативне забезпечення ефективності здійснення повноважень ДБР як незалежного спеціалізованого органу у сфері правоохоронної діяльності.

У юридичній літературі окреслювалися два основних шляхи удосконалення законодавчо закріпленої моделі статусу ДБР - ліберальний та радикальний: ліберальний передбачав залишення ДБР у системі центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, а радикальний - виведення ДБР із системи органів виконавчої влади і надання йому особливого статусу. Перший підхід ґрунтується на відсутності конституційних підстав для виведення ДБР із системи органів виконавчої влади: згідно з пунктами 7, 9-1 ст. 116 Конституції України, Кабінет Міністрів України здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю та на виконання своїх конституційних повноважень утворює, реорганізовує та ліквідовує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади. В основу другого підходу про виведення ДБР із системи органів виконавчої влади і надання йому особливого статусу покладається специфічна сфера повноважень ДБР. Таку позицію займав, зокрема, Ю.Є. Полянський і саме цим шляхом на сучасному етапі рухається законодавець.

Водночас кардинальна зміна законодавчого підходу до визначення статусу ДБР не вирішила проблему, адже питання та суперечливі положення залишилися, у тому числі й щодо того, чи є ДБР органом зі спеціальним статусом. Зокрема, п. 1 ч.1 ст. 4 даного Закону незалежність ДБР від незаконного втручання у його діяльність гарантується й спеціальним статусом ДБР.

Н.М. Бакаянова, досліджуючи питання правового статусу ДБР, слушно зазначила, що місце ДБР в механізмі органів державної влади можна встановити, виходячи, по-перше, з того, що ДБР не має особливого статусу, визначеного Конституцією України; по-друге, виходячи з повноважень ДБР (ст. 6 Закону «Про Державне бюро розслідувань»), немає жодних підстав віднесення ДБР до законодавчої або судової гілок влади. У питанні можливості розгляду ДБР як частини виконавчої гілки державної влади слід звернутися до Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03. 2011 р. № 3166-VI, згідно зі ст. 1 якого, систему центральних органів виконавчої влади складають міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади, які утворюються, реорганізуються та ліквіднуються Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України (ч. 1 ст. 5), з урахуванням завдань Кабінету Міністрів України та необхідності забезпечення здійснення повноважень органів виконавчої влади і недопущення дублювання повноважень (ч. 3 ст. 5). Проте порядок утворення, реорганізації та ліквідації ДБР сьогодні є іншим, внесення подання Прем'єр-міністра України взагалі не передбачається. Окрім того, відповідно до ч. 3 ст. 23 вказаного Закону, накази центрального органу виконавчої влади можуть бути скасовані Кабінетом Міністрів України повністю чи в окремій частині. Водночас відсутні подібні повноваження Кабінету Міністрів України щодо наказів, виданих в межах діяльності ДБР. Отже, зважаючи на перелік завдань, передбачений ст. 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», ДБР є державним правоохоронним органом. Повноваження ДБР (ст. 6 Закону України «Про Державне бюро розслідувань») також узгоджуються із доктринальними підходами до визначення правоохоронної діяльності та правоохоронних органів.

Призначення та мета діяльності ДБР розкривається у повноваженнях щодо виявлення, розкриття, припинення та розслідування наступних видів злочинів: 1) злочинів, пов'язаних з діяльністю організованих груп і злочинних організацій; 2) торгуні та інших злочинів, пов'язаних з жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність поведінням або покаранням, які були вчинені працівниками правоохоронних органів; 3) особливо тяжкі насильницькі злочини, за вчинення яких КК України передбачає покарання у виді довічного позбавлення волі; 4) військові злочини(за винятком злочинів, передбачених ст.422 КК України).

ДБР є правоохоронним органом, якому держава доручила виконання важливих завдань. Його діяльність має стати успішним засобом подолання організованої злочинності, зменшення рівня корупції та утвердження прав людини і громадянина, забезпечення поваги до цих прав, що в загальному підсумку сприятиме розбудові правової держави в Україні. Безумовно, утвердження правових і демократичних засад у суспільстві залежить від того, на скільки ефективною та успішною буде діяльність ДБР, а неодмінною основою функціонування має бути прогресивне законодавство.

Однією з найважливіших умов належного функціонування ДБР є ефективна кадрова політика. На думку Н.М. Бакаянної, для ефективної кадрової політики ДБР необхідні: 1) осмислення потреб суспільства у реалізації Державним бюро розслідувань покладених на нього завдань; 2) формулювання принципів кадрової політики у відповідності до мети, цінностей, стратегії розвитку ДБР; 3) визначення системи кадрових технологій - заходів та процедур, які забезпечують втілення принципів кадрової політики; 4) систематична перевірка ефективності кадрових технологій - моніторинг кадрової ситуації у ДБР; оцінка використання знань, вмінь, навичок працівників ДБР; притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників ДБР у випадках, встановлених законом; 5) проведення заходів, спрямованих на професійний розвиток працівників ДБР, підвищення їх мотивації та стимулювання до виконання професійних обов'язків, соціальний захист працівників ДБР та членів їх сімей. Запровадження надійного механізму управління кадровими процесами у ДБР дозволить своєчасно реагувати на негативні зміни кадрової ситуації, отримувати реальні показники діяльності працівників ДБР, визначити оптимальні критерії оцінки їх професіоналізму, забезпечити обґрунтовану ротацію кадрів, дотримуватися балансу між збереженням кадрів та оновленням кадрового складу ДБР у межах встановленої чисельності.

3. Системні проблеми реформи правоохоронних органів України: сучасні виклики та шляхи їх подолання

Досягнення мети діяльності держави відбувається через виконання нею ряду функцій, серед яких виділяють й правоохоронну, яка безпосередньо пов'язана із забезпеченням, захистом та охороною прав і свобод людини і громадянина. Сучасний етап державотворення в Україні передбачає реалізацію політики активного реформування державних інститутів, які стосуються безпосереднього виконання правоохоронної функції держави. Конституційна реформа у сфері правосуддя, реформа Міністерства внутрішніх справ, органів поліції, формування нових інститутів протидії корупції та досудового розслідування, оновлення правової бази сфери забезпечення національної безпеки держави – усі ці заходи, більшою чи меншою мірою, стосуються органів державної влади, які реалізують правоохоронну функцію – правоохоронних органів.

Одним з методів оцінки успішності проведених реформ є статистичний аналіз громадської думки та довіри населення до певних органів державної влади чи державних інститутів. Невідкладним завданням, що потребує своєчасного вирішення Українською державою в сучасних умовах, залишається успішне завершення реформи правоохоронної системи та низки інших.

Перш за все, у найближчій перспективі потребує вирішення питання, яке стало наріжним каменем серед дослідників правоохоронних органів і яке залишається невирішеним на законодавчому рівні. Йдеться про визначення поняття «правоохоронні органи», «правоохоронна діяльність», а з тим й «правоохоронна функція держави». Невизначеність з цими фундаментальними поняттями не дозволяє як на науковому, так і на нормативному й інституційному рівнях визначити вже похідні від цих понять питання – класифікації правоохоронних органів, їх функції, статус, місце в системі органів державної влади тощо.

У зв'язку із проведеною конституційною реформою щодо правосуддя, текст Конституції України доповнено зокрема й статтею 131-1, яка визначає статус прокуратури

і в якій використано поняття, що теж потребує наукового осмислення та нормативного визначення - «органи правопорядку».

Однією із проблем наукової невизначеності та надмірного плюралізму думок довкола поняття «правоохоронні органи» видається намагання охопити одним поняттям значний обсяг різних за функціоналом органів державної влади, що фактично нівелювало виокремлення їх у певне поняття.

Одним з найбільш ґрунтовних напрацювань варіантів вирішення проблеми реформування правоохоронних органів було здійснено відповідною комісією при Конституційній Асамблеї за головуванням Тація В.

Комісія звернула увагу в першу чергу на корінь проблеми – визначення правоохоронної діяльності та правоохоронного органу. Ситуація, що склалася на рівні закону із визначенням понятійного апарату системи правоохоронних органів та їх функціонального призначення, не сприяє їх ефективній та узгодженій діяльності. Таким чином, пропонувалось, що поняття «правоохоронні органи» має право на існування тільки як науково-узагальнююче.

Комісія пропонувала розподілити правоохоронні органи на окремі групи залежно від обсягу виконання ними правоохоронних функцій, а саме на органи охорони правопорядку, контрольні (юрисдикційні) органи виконавчої влади та органи охорони Конституції та державного контролю. Основною групою серед цих трьох мали б стати органи охорони правопорядку, для яких правоохоронна функція є визначальною у їх діяльності. На жаль, ця концепція так і залишилась теоретичним напрацюванням.

Інший підхід пропонував Ю. Полянський, згідно якого передбачалось розділення правоохоронної системи на органи охорони правопорядку та правоохоронні органи із відповідним внесенням змін до Конституції України.

Проблемою діяльності правоохоронної сфери в Україні є несистемний характер здійснення її реформування, який відбувається подекуди без стратегічного бачення кінцевої мети таких перетворень.

Поширеними є випадки реформування окремих інституцій у правоохоронній системі, результатами яких подекуди стають компетенційні неузгодженості між різними правоохоронними органами, дублювання повноваження, конфлікт інтересів та інші негативні обставини, що деструктивним чином впливають на ефективну діяльність як органу державної влади, що реформується, так і на діяльності системи загалом. До того ж, зважаючи на державно-правову практику, можна констатувати очевидну недостатність затвердження відповідної концепції, у тому числі Концепції розвитку системи правоохоронних органів України, практичне втілення якої неодмінно потребує встановлення чітко регламентованого алгоритму заходів щодо її реалізації із визначенням відповідальних суб'єктів і обсягів державного фінансування, як обов'язкової умови реальності реформування системи правоохоронних органів України. Відтак, належним постає ухвалення і виконання спеціальної Державної цільової програми як комплексу взаємопов'язаних завдань і заходів, спрямованих на реорганізацію і побудову системи правоохоронних органів України, здійснюваних з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджених за строками виконання, складом виконавців і ресурсним забезпеченням.

Забезпечення належної реалізації правоохоронної діяльності, її механізму, впровадження в Україні відповідних європейських стандартів і позитивного зарубіжного досвіду мають відбуватися з урахуванням специфіки національної правової системи, рівня розвитку суспільства і першочергових потреб, інтересів народу України. Ключовими незмінними ідеями у процесі подальших реформ мають залишатись політична нейтральність, децентралізація, дебюрократизація правоохоронної діяльності, боротьба з корупцією, підвищення культури службової діяльності правоохоронців. Триваючий процес вступу України до ЄС, активне співробітництво з Радою Європи, ОБСЄ та іншими міжнародними організаціями, виконання взятих міжнародно-правових зобов'язань,

змушують остаточно відійти від хибної практики попередніх авторитарних режимів. Це сприятиме розбудові в Україні своєрідної національної моделі правоохоронної діяльності, включно з поліцейською діяльністю, яка відповідала б загальновизнаним демократичним цінностям, європейським стандартам, служила б суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Сучасні виклики і загрози, насамперед гібридні, зумовлені впливом комплексу соціально-демографічних, економічних, політичних, правових, психологічних і технологічних факторів, вимагають системного реагування, адекватної трансформації сектору національної безпеки, зокрема органів системи МВС.

Ще однією системною проблемою правоохоронних органів держави, яка частково співвідноситься із попередньою є відсутність нормативно-правового акту, який би зафіксував основи правоохоронної системи. Про потребу його прийняття зазначено в значній кількості наукових публікацій.

Необхідність реформування правоохоронних органів (як базового елементу правоохоронної системи) впливає з міжнародних конвенцій та угод, до яких приєдналася Україна, і з міжнародних зобов'язань України в рамках членства в Раді Європи. Здійснивши європейський вибір, наша країна взяла на себе зобов'язання — змінити роль та функції правоохоронних органів, які б відповідали принципам Ради Європи згідно із відповідним Висновком Парламентської Асамблеї РЄ № 190 від 26.09.1995 р.

Відсутність системного аналізу недоліків чинного законодавства, яке суттєво стримує реформування і розвиток правоохоронної системи та її складових, у тому числі конституційних положень про правоохоронну діяльність та правоохоронні органи держави, унеможливує ефективно і на системному рівні впроваджувати нові законодавчі ініціативи, системно впроваджувати реформи

Розвиток системи та діяльності правоохоронних органів потребує не тільки належного наукового обґрунтування й узгодженого правового регулювання, але також і достатніх фінансових і матеріально-технічних ресурсів, акумулювання яких виступає однією з обов'язкових умов реалізованості загалом будь-яких змін в організації та діяльності як усієї системи, так і окремих правоохоронних органів України.

Реформування системи та діяльності правоохоронних органів є необхідним кроком розбудови демократичної соціальної правової держави, євроінтеграції України, а головне — забезпечення реальності й захищеності прав громадян. Розвиток системи правоохоронних органів повинен мати планомірний і послідовний характер, а також вимагає адекватного наукового, правового, фінансового і матеріально-технічного забезпечення.

4. Проблеми вдосконалення окремих сфер діяльності правоохоронних органів України

Окрім системних проблем реформування діяльності правоохоронних органів в Україні, потребують уваги та наукового розроблення також і питання вдосконалення як окремих сфер правоохоронної діяльності, так і безпосередньо конкретних правоохоронних органів. Суттєвих змін у процесі конституційної реформи щодо правосуддя зазнав інститут прокуратури. Згідно Закону України «Про прокуратуру» у новій редакції, прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. В науковій літературі висловлюють пропозиції вдосконалення діяльності цього правоохоронного інституту.

В науковій літературі висловлювались думки, що в рамках реформування прокуратури варто зберегти наглядову функцію, однак в межах забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Катеринчук І.П. аналізуючи організаційно-правові засади співробітництва України та Європейського Союзу в правоохоронній сфері зазначає пріоритетні напрямки співробітництва України та ЄС у правоохоронній сфері: боротьба з незаконною міграцією,

прикордонне співробітництво, реформування органів пенітенціарної системи, співробітництво з правоохоронними органами ЄС.

Угодою про Асоціацію передбачено певні засади співпраці у правоохоронній сфері:

- а) боротьба з тероризмом - сторони домовились співробітничати на двосторонньому, регіональному та міжнародному рівнях з метою запобігання та боротьби з тероризмом відповідно до міжнародного права, міжнародних норм у сфері прав людини, а також відповідно до гуманітарного права та норм права, що регулюють статус біженців;
- б) боротьба з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму – сторони співробітничать з метою запобігання та боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму. Із цією метою Сторони посилюють двостороннє та міжнародне співробітництво у цій сфері, зокрема співробітництво на оперативному рівні. Сторони забезпечують імплементацію відповідних міжнародних стандартів, зокрема стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (FATF) та стандартів, рівнозначних тим, які були прийняті Союзом;
- в) співробітництво у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, прекурсорів та психотропних речовин - сторони співробітничать у питаннях, що стосуються боротьби з незаконним обігом наркотиків, ґрунтуючись на спільно погоджених принципах, що відповідають міжнародним конвенціям у цій сфері, при цьому беручи до уваги Політичну декларацію та Декларацію про керівні принципи скорочення попиту на наркотики, прийняті на двадцятій спеціальній сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй з боротьби з наркотиками у червні 1998 року;
- г) боротьба зі злочинністю та корупцією - сторони співробітничать у боротьбі з кримінальною та незаконною організованою чи іншою діяльністю, а також з метою її попередження. Таке співробітництво спрямовується на вирішення таких проблем: 1) незаконне переправлення через державний кордон нелегальних мігрантів, торгівля людьми і вогнепальною зброєю та незаконний обіг наркотиків; 2) контрабанда товарів; 3) економічні злочини, зокрема злочини у сфері оподаткування; 4) корупція як у приватному, так і в державному секторі; 5) підробка документів; 6) кіберзлочинність та інші засади.

Важливим аспектом ефективної діяльності як окремих правоохоронних органів так і цілої сфери є протидія корупції. Заходи вдосконалення антикорупційної системи затверджені в декількох програмних документах.

Основною метою антикорупційної реформи є суттєве зменшення корупції в Україні, зменшення втрат державного бюджету та бізнесу через корупційну діяльність, а також підвищення позицій України у міжнародних рейтингах, що оцінюють рівень корупції.

Це буде досягнуто завдяки належній реалізації нової Антикорупційної стратегії та успішному впровадженню нових антикорупційних механізмів. Серед них - декларування майнового стану публічних службовців, запобігання та врегулювання конфліктів інтересів, перевірка доброчесності службовців та моніторинг їхнього способу життя.

Подолання політичної корупції вимагає докорінної реформи системи політичного фінансування. Важливим є використання новітніх технологій, зокрема для забезпечення державою доступу до інформації у формі «відкритих даних».

Окремої уваги потребують питання відновлення довіри суспільства до усіх правоохоронних органів, що передбачає вжиття комплексу заходів, серед яких одна й найважливіших є посилення контролю громадянського суспільства за діяльністю цієї сфери. Крім того, вважаємо, що довіра суспільства до правоохоронної системи є визначальним фактором її ефективності, оскільки саме цей фактор відображає стан захищеності як суспільства, так і кожного індивіда.

Правоохоронні органи як будь-які інші соціальні організації не можуть функціонувати у вакуумі. Відтак вони постійно перебувають у взаємодії із зовнішнім середовищем. Комунікація з населенням є одним з безумовних пріоритетів діяльності будь-якого суб'єкта правоохоронної діяльності, що зумовлено реалізацією соціально акцептованих повноважень у сфері протидії злочинності, а також націленістю на надання

громадянам якісних правоохоронних послуг у контексті реалізації суспільного замовлення на безпеку. Однією з основних форм зворотного зв'язку між правоохоронним співтовариством та соціумом є громадська думка як стан масової свідомості, що відображає ставлення до соціальних подій та діяльності органів публічної влади, окремих спільнот або індивідуумів.

Ефективна діяльність правоохоронних органів, незважаючи на спеціалізацію, яка відповідає правовим засадам, утвердженням Конституцією України є потужним інструментом забезпечення прав і свобод людини і громадянина, обмеження свавілля державної влади. Створення нормативних засад взаємодії правоохоронних органів із елементами громадянського суспільства у напрямі реалізації правоохоронної та правозахисної функції підвищує довіру суспільства до інститутів влади, що у свою чергу є умовою ефективного розвитку обох. Оскільки зусилля як держави, так і суспільства спрямовуються у русло розбудови правової та демократичної держави, а не на протидію один одному.

Тема 7. Тенденції розвитку адвокатури України

1. Проблеми правового забезпечення діяльності інституту адвокатури.
2. Професійна етика та юридична відповідальність адвокатів. Актуальні проблеми адвокатської практики.
3. Перспективи розвитку системи безоплатної правничої допомоги в Україні.
4. Адаптація законодавства, що регулює діяльність адвокатури України, до європейських стандартів.

Основний зміст

1. Проблеми правового забезпечення діяльності інституту адвокатури.

Розвиток інституту адвокатури вимагає належного правового забезпечення. Оскільки адвокатура є недержавним, самоврядним інститутом, то наділена певною свободою при окресленні напрямку свого розвитку.

Н.М. Бакаянова визначає поняття розвиток адвокатури як закономірні, незворотні і спрямовані зміни, які призводять до її якісно нового стану.

Розвиток адвокатури України окреслюється, як правило, у стратегічних документах. Так, Стратегія розвитку НААУ на 2021-2025 роки, яку затверджено рішенням Ради адвокатів України від 02.07.2021 р. №38, є значно деталізованою за змістом, складається з чотирьох основних етапів: планування (включаючи розробку стратегії), реалізація, оцінка результатів і наслідків (аналіз причин досягнення чи недовідання результатів) та уточнення стратегії з метою підтримки її актуальності, а також містить 26 пунктів, в яких окреслені основні завдання, цілі та пріоритетні напрямки діяльності. Водночас з п. 1 Стратегії розвитку НААУ вбачається, що стратегія розуміється як карта, якою рухається НААУ та ототожнюється з поняттям стратегічне планування (абз.4). Виходячи з наукових підходів у цій сфері, визначених у працях І. Ансоффа, Г. Мінцберга та інших дослідників, стратегічне планування - це, по суті, комплекс дій, який повинен постійно коригуватися залежно від зовнішніх обставин та вибраної стратегії. У свою чергу, поняття стратегії не обмежується комплексом дій, адже стратегія - це загальний вектор руху, генеральний, недеталізований план, реалізація якого забезпечується стратегічним плануванням, яке є частиною такої стратегії. Таким чином, поняття стратегії та стратегічного планування ототожнювати недоцільно.

Основними нормативними документами, які регулюють організацію та діяльність інституту адвокатури в Україні, є Конституція України, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Закон України «Про безоплатну правову допомогу», Правила адвокатської етики, Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства від 01.10.1988 р., Основні принципи, що стосуються ролі юристів ООН,

Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів, Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів, рішення з'їзду адвокатів України, Ради адвокатів України тощо.

Вчені, зокрема, Т.Б. Вільчик, зазначає, що адвокатура є комплексним проявом як державного, так і суспільного інтересу, оскільки саме через адвокатуру і завдяки їй правова держава реалізує можливість забезпечення своїм громадянам їхніх прав і свобод. Діяльність адвокатів, з одного боку, має конституційно зумовлений державно значущий характер, а з другого, – адвокати повинні бути максимально незалежні від держави, щоб ефективно захищати громадян і юридичних осіб від адміністративного свавілля. Адвокатура – унікальне юридичне явище, єдина організація, яка виконує державну (публічно-правову) функцію і при цьому не є державним органом, а, навпаки, є незалежним самоврядним інститутом, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання своєї організації і діяльності у діяльність адвокатури та держави спрямована на досягнення єдино значимої мети – захист прав і свобод людини, а отже, не може бути протиставлена одна одній, оскільки держава і адвокатура здійснюють свою діяльність на основі Конституції України, відповідно до якої вищою конституційною цінністю є проголошені права і свободи людини, а їх захист – обов'язок держави. Отже, відносини адвокатури та державної влади в суспільстві повинні мати рівноправний характер. Держава, яка називає себе правовою, має бути зацікавлена в тому, щоб адвокатура виступала високопрофесійним інститутом. Відносини між державою та адвокатурою повинні розвиватися лише як партнерські, що передбачає відсутність підпорядкованості один одному, наявність кореспондуючих прав і обов'язків, взаємної відповідальності за порушення умов партнерської взаємодії. Держава має всіма способами сприяти адвокатурі, але в жодному разі не контролювати її. Держава не може не потребувати такого правозахисного інституту, як адвокатура, бо саме вона регулює діяльність останньої, видаючи закони і встановлюючи правила, за якими діє адвокат. До того ж держава встановила таку систему правосуддя, в якій важливе місце відводиться адвокатурі. Вчена також вважає, що адвокатура як правозахисний інститут здатна ефективно реалізувати функцію професійно-правового незалежного контролю за відправленням правосуддя, діяльністю виконавчої влади у сфері забезпечення конституційних прав і свобод та участі у законотворчій діяльності.

Органи адвокатського самоврядування наділені широким колом повноважень. Позитивним є те, що більшість питань внутрішньої організації та діяльності адвокати вирішують самостійно, шляхом прийняття нормативних актів, зокрема, Рішень, Положень, Порядків тощо, серед яких: Статут Національної асоціації адвокатів України, Правила адвокатської етики, Положення про Раду адвокатів України, Положення про Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури, Положення про Вищу ревізійну комісію адвокатури, Положення про порядок прийняття та розгляду скарг щодо неналежної поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність, Порядок допуску до складення кваліфікаційного іспиту, порядок складення кваліфікаційного іспиту та методика оцінювання результатів складення кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні тощо.

В той же час, прийняття основного для адвокатів нормативно-правового акту – закону України «Про адвокатуру та адвокатуру та адвокатську діяльність», як і інших законів, здійснює Верховна Рада України.

В період з 2018 року до Верховної Ради України було подано низку законопроектів: Проект Закону про адвокатуру та адвокатську діяльність № 9055 від 06.09.2018 р., Проект Закону про адвокатуру та адвокатську діяльність № 9055-1 від 14.09.2018 р., Проект Закону про адвокатуру та адвокатську діяльність № 9055-2 від 20.09.2018 р., жоден із яких не було прийнято, а також було подано безліч законопроектів про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», які часто не відповідають інтересам адвокатури. Зокрема, законопроект №1013 щодо скасування адвокатської

монополії критикується адвокатською спільнотою. НААУ неодноразово наголошувала, що запропоновані цим законопроектом зміни суперечать Конституції України та грубо порушують права людини, адже у статті 131-2 зазначено, що реалізація права громадянина здійснюється за рахунок представництва його інтересів в суді професійним правозахисником – адвокатом. Законами України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05 липня 2012 року № 5076-VI та «Про безоплатну правову допомогу» від 02 червня 2011 року № 3460-VI прописані механізми й інструментарії забезпечення цього права. Крім того, законопроект №1013 ставить під загрозу виконання Україною міжнародних зобов'язань, які вона взяла на себе, ухваливши статтю 131-2 Конституції України. Внесення змін до Основного Закону у 2016 році стосовно виключного права адвокатів на представництво в судах було здійснено у повній відповідності до європейських демократичних практик. Зокрема, текст статті отримав схвальну оцінку експертів Венеціанської Комісії, що засвідчено висновком, в якому зазначається, що «остання версія змін до Конституції України, підготовлена Робочою групою Конституційної Комісії з питань правосуддя, є дуже позитивною і добре підготовленою та заслуговує повної підтримки».

Отже, при прийнятті змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» а також інших законів, які прямо стосуються адвокатів, законодавець повинен в першу чергу спиратись на думку адвокатів в особі Національної асоціації адвокатів України.

Розглядаючи питання про проблеми правового забезпечення діяльності інституту адвокатури, слід звернути увагу, що вектор реформування інституту адвокатури повинен йти «в унісон» із реформуванням судової влади. Указом Президента України №231/2021 було затверджено Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 – 2023 роки. У цій Стратегії звертається увага на такі проблеми адвокатури та адвокатської діяльності: 1) функціональна недосконалість системи адвокатури, 2) складність порядку доступу до адвокатської діяльності, 3) недостатня ефективність механізмів захисту прав адвокатів. В цій Стратегії визначено, що з метою запровадження системного підходу до удосконалення інституту адвокатури в Україні необхідно забезпечити: 1) посилення гарантій адвокатської діяльності, її видів і професійних прав адвокатів, удосконалення самоврядності адвокатури; 2) розширення можливостей доступу до державних реєстрів та баз даних при здійсненні адвокатської діяльності; 3) конкретизацію підстав, процедур притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності та порядку оскарження рішення про притягнення до такої відповідальності; запровадження інституту спрощеного дисциплінарного провадження; 4) удосконалення порядку розгляду скарг на дії адвоката; перегляд вимог щодо набуття права на зайняття адвокатською діяльністю, запровадження прозорості процедури проведення єдиного кваліфікаційного іспиту, стажування кандидатів, порядку ведення Єдиного реєстру адвокатів України; 5) удосконалення: організаційно-правових форм здійснення адвокатської діяльності та засад діяльності органів адвокатського самоврядування, удосконалення професійних стандартів діяльності адвоката; порядку та умов залучення адвокатів до надання безоплатної правової допомоги; статусу помічника адвоката; порядку захисту прав адвоката під час здійснення професійної діяльності.

Н.М. Бакаянова пропонує застосовувати у подальших стратегіях дещо інший підхід, зокрема, вказуючи, що доцільно відійти від проголошення загального покращення (удосконалення) до формулювання конкретного, бажаного стану певного інституту (наприклад, інституту стажування), визначення стандартів певної процедури (наприклад, дисциплінарного провадження).

З метою створення передумов для посилення гарантій здійснення адвокатської діяльності необхідно посилювати незалежність адвокатів, в тому числі на законодавчому рівні. Статтею 23 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» прямо заборонено втручання у правову позицію адвоката. Держава, наділивши адвокатуру

статусом незалежної інституції, в той же час сама, в особі органів правопорядку, судових органів, прокуратури втручається у діяльність адвокатів та здійснює на них тиск, частіше за все, або з метою змусити адвоката змінити чи взагалі відмовитися від правової позиції, яка сформована ним у конкретному процесі, або для створення умов, коли участь адвоката у процесі взагалі не є можливою. Оскільки в законодавстві не визначено конкретного переліку дій, які можна вважати саме втручанням в адвокатську діяльність, тому кожен тлумачить їх на свій розсуд.

Адвокати та науковці, зокрема, А. Яремчук, пропонують вважати втручанням в адвокатську діяльність наступні дії: пряме чи опосередковане запитання, чому обрана конкретна правова позиція; критика дій адвоката щодо обраної позиції, дискредитація адвоката в очах клієнта, надання про адвоката оціночних суджень. Наприклад, що клієнту «не пощастило з адвокатом», «адвокат вам нічим не допоможе» тощо; не видача судових рішень у визначений законом строк; погрози або попередження щодо звернення до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії, якщо адвокат буде надалі підтримувати обрану правову позицію; власне безпідставні звернення слідчих, прокурорів, суддів до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії, зокрема, щодо обраної правової позиції захисту; обмеження адвоката у часі для побачення із підзахисним, ознайомлення з матеріалами справи; недопускання до побачення з клієнтом за відсутності постанови слідчого про залучення адвоката. Такі випадки трапляються часто в ізоляторах тимчасового тримання; підбурювання підзахисного до відмови від адвоката, що нібито так буде «швидше, простіше і краще для всіх». Як правило, це відбувається без відома адвоката, тому адвокату слід завжди переконуватися в дійсності добровільного наміру підзахисного відмови від захисника; порушення принципу конфіденційності побачення адвоката з клієнтом, яке натомість відбувається у присутності працівників конвою, секретаря судового засідання чи інших осіб, у залі судового засідання обладнаному засобами звукозапису тощо. Отже, доцільно нормативно закріпити перелік дій, які можуть вважатись втручанням в діяльність адвоката, це, у свою чергу, посилить незалежність адвокатів.

Вирішуючи питання про удосконалення законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність, не можна допускати скорочення прав адвокатів та скасовувати адвокатську монополію. Внесення змін до Конституції України у 2016 році стосовно виключного права адвокатів на представництво в судах було здійснено у повній відповідності до європейських демократичних практик. Зокрема, представництво виключно адвокатами інтересів громадян у суді забезпечує якість правової професійної допомоги, яку, відповідно до Конституції, надає адвокатура.

2. Професійна етика та юридична відповідальність адвокатів. Актуальні проблеми адвокатської практики.

Кожний адвокат у своїй діяльності повинен дотримуватись етичних норм та стандартів поведінки. Професія адвоката передбачає високі стандарти щодо особи адвоката, яка має характеризуватися безсумнівною моральною силою, відповідальним ставленням до виконання професійних обов'язків, відданістю справі. Суспільство пред'являє до адвоката особливі вимоги, адже кожна людина бажає бачити захисника своїх прав незалежним, принциповим, компетентним, чесним та порядним, таким, що виявляє загальний високий рівень освіти та культури.

Знання чинного законодавства, опанування усього арсеналу юридичних засобів досягнення бажаного результату, не завжди є достатнім для здобуття високого фахового рівня юриста. Досить часто виникають ситуації, коли тільки моральна складова (культура, принципи, внутрішнє переконання) стає наріжним каменем у конфліктних ситуаціях. Дотримання адвокатами особливих деонтологічних вимог і правил розглядається світовою адвокатською спільнотою як необхідна передумова повноцінного функціонування адвокатури, виконання нею її важливої соціальної ролі в демократичному суспільстві.

Міжнародними актами у сфері адвокатської етики є: Основні положення про роль адвокатів, прийняті Восьмим Конгресом ООН по запобіганню злочинам (1990 р.), Основні принципи, що стосуються ролі юристів, прийняті Восьмим Конгресом ООН по запобіганню злочинності та поводження із правопорушниками (1990 р.), Загальний Кодекс для адвокатів країн Європейського співтовариства, прийнятий делегацією країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі (1988 р.), Хартія основних принципів європейської адвокатської професії (2006 р.), Рекомендації R(2000)21 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи про свободу професійної діяльності адвокатів (2000 р.) та інші. На національному рівні до нормативно-правових актів, що регулюють етичні аспекти діяльності адвоката можна виділити Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правила адвокатської етики 2017 р., нормативні акти, видані органами адвокатського самоврядування.

Правила адвокатської етики – це своєрідний орієнтир кожного адвоката. У розділі 2 Правил адвокатської етики у розділі II закріплено такі основні принципи адвокатської етики: 1) незалежність та свобода адвоката у здійсненні професійної діяльності; 2) дотримання законності; 3) пріоритет інтересів клієнтів; 4) неприпустимості конфлікту інтересів; 5) конфіденційності; 6) компетентності та добросовісності; 7) повага до адвокатської професії; 8) чесність та добропорядна репутація; 9) вимоги до рекламування адвокатської діяльності.

Розвиток інституту адвокатури неможливий без розвитку професійного рівня кожного адвоката. Адвокат повинен слідувати Правилам адвокатської етики як під час здійснення професійної діяльності – під час спілкування з клієнтом, у суді, під час взаємодії з іншими адвокатами тощо, так і у позаробочий час.

Робота адвоката передбачає взаємодію адвоката з учасниками судового процесу та органами державної влади. Так, представляючи інтереси клієнта або виконуючи функцію захисника в суді, адвокат зобов'язаний дотримуватися вимог чинного процесуального законодавства, законодавства про адвокатуру та про судоустрій і статус суддів, іншого законодавства, що регламентує поведінку учасників судового процесу, а також вимог Правил адвокатської етики, не виявляти неповаги до суду (суддів), поводитися гідно і коректно. Адвокат не повинен пред'являти позовних вимог, клопотань та інших процесуальних документів, що свідомо для нього не ґрунтуються на чинному законодавстві, крім випадків, коли нормативний акт, що регулює спірні відносини, сам видається незаконним або неконституційним і підлягає оскарженню у передбаченому законом порядку. Наприклад, прийнявши доручення Центру для здійснення захисту особи від кримінального обвинувачення (тобто на стадії розгляду справи судом), адвокат має без зволікань приступити до виконання доручення. Вступаючи в кримінальну справу на стадії досудового розслідування, адвокат має належним чином підтвердити свої повноваження.

Як наголошується у Висновку № 16 (2013) Консультативної ради європейських суддів «Про відносини між суддями та адвокатами»: «судді і адвокати відіграють різні ролі в судовому процесі, проте внесок представників обох професій є необхідним для досягнення справедливого та ефективного рішення в усіх судових процесах – відповідно до закону». Крім того, дотримання правових принципів і етичних стандартів всіма учасниками судового процесу дозволить досягнути основної мети правосуддя – винесення справедливого та обґрунтованого судового рішення.

Учасники судового розгляду, у тому числі адвокат, мають право вільно висловлювати свою думку, звісно, в рамках закону. Важливо відмітити, що адвокат, критикуючи дії чи бездіяльність судді, повинен діяти в межах своїх повноважень та не допускати критики особистості судді. У цьому аспекті необхідно проаналізувати рішення Європейського суду прав людини (далі – ЄСПЛ). ЄСПЛ у своєму рішенні від 13 грудня 2007 року у справі «Фолла проти Швейцарії» встановив, що право адвокатів на свободу вираження поглядів охоплює не тільки зміст ідей і висловлювань, а й форму, в якій вони передають цей зміст. Таким чином, адвокати мають право справедливо коментувати дії

суду, але за умови, що їх критика відбувається в обумовлених законом межах. Характеризуючи допустимі межі поведінки адвокатів, Європейський суд з прав людини у своїй практиці посиляється, крім іншого, на принципи, розроблені в Раді адвокатських та правничих товариств Європи. Європейський суд з прав людини зазначив, що «право адвоката на свободу вираження поглядів безпосередньо в залі суду впливає на справедливість судового розгляду щодо клієнта». Отже, принцип справедливості судового розгляду передбачає «відкритий і, можливо, різкий обмін репліками між сторонами процесу». В той же час вбачається, що адвокат не повинен допускати впливу емоцій на характер своїх висловлювань, форма доведення правової позиції адвокатом повинна відповідати етичним вимогам. В іншому своєму рішенні Європейський суд з прав людини, у справі «Езелін проти Франції» зазначив, що необхідно враховувати статус особи, на яку спрямована критика адвоката. Наприклад, прокурор, який є учасником процесу, повинен «прийняти серйозну критику з боку сторони захисту щодо дій у конкретній справі, враховуючи, однак, що ці висловлювання не повинні стосуватися загально професійних чи інших особистих якостей прокурора». Отже, адвокат в установленому законом порядку може реагувати на незаконні, неетичні дії судді та інших учасників процесу, зокрема, заявляти відвід судді та прокурору, подавати дисциплінарні скарги на їх дії до органів, які здійснюють дисциплінарні провадження щодо цих осіб.

У судовому процесі необхідним є дотримання адвокатом принципу незалежності та пріоритетності інтересів клієнта, неприпустимість компромісу, що суперечить охоронюваним законом інтересам клієнта. Дотримуючись принципу законності, адвокат водночас має: бути наполегливим і принциповим у відстоюванні інтересів клієнта в суді, не поступатися своєю незалежністю у захисті й представництві прав та інтересів клієнта з метою не погіршити стосунків з суддями; у випадку вчинення судом тиску на адвоката – не йти на компроміси, що суперечать охоронюваним законом інтересам клієнта; послідовно дотримуватися принципу пріоритетності інтересів клієнта перед всіма іншими інтересами й міркуваннями, що пов'язані з відносинами адвоката з судом. Адвокат не повинен залишати без уваги порушення закону, нетактовне і зневажливе ставлення суду та інших учасників процесу до свого клієнта, його самого, або адвокатури в цілому і повинен реагувати на відповідні дії у формах, передбачених чинним законодавством та/або актами РАУ, НААУ. Перебуваючи у судовому засіданні, суддя, прокурор і адвокат мають бути стриманими один до одного та не демонструвати перед присутніми свої емоції або негативне ставлення. Також вказані учасники процесу не повинні допускати образливих реплік, утримуватися від поведінки або будь-яких дій чи висловлювань, що можуть призвести до виникнення конфліктних ситуацій під час розгляду справи, а навпаки – поводитися гідно і коректно, тим самим не проявляючи неповагу до суду. Кодекси суддівської і прокурорської етики та Правила адвокатської етики зобов'язують суддів, прокурорів і адвокатів у судовому процесі дотримуватися взаємоповаги, усвідомлюючи важливість спільних завдань щодо утвердження в суспільстві верховенства права та законності. У взаємовідносинах між собою та іншими учасниками судового процесу дотримуватися ділового стилю спілкування, бути стриманими, коректними, тактовними. Реагувати на неправильні дії або вислови осіб, які беруть участь в судовому засіданні, лише у формах, передбачених законом (заяв, клопотань, скарг тощо). Крім того, неприпустимо для судді, прокурора та адвоката йти у судові засідання без належної підготовки, попереднього вивчення матеріалів справи, вміння правильно орієнтуватися у проблемних ситуаціях, які виникають під час її розгляду. Ще більш неприпустимими є випадки ігнорування учасниками процесу судових засідань шляхом їх відкладення з надуманих причин, незважаючи на те, що як наслідок це може негативно вплинути на процесуальні строки розгляду справи, тривалого перебування під вартою обвинуваченого, несвоєчасного поновлення порушених інтересів держави або громадянина.

Надання правової допомоги неможливо без забезпечення належного контролю за адвокатською діяльністю. В світлі принципу незалежності такий контроль здійснюється

самими адвокатами через органи адвокатського самоврядування. Притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є результатом такого контролю. Таким чином, дисциплінарна відповідальність є важливим правовим механізмом, що забезпечує професійність і цілісність адвокатури.

Аналіз дисциплінарної практики дозволяє дійти висновку, що найбільш розповсюдженими порушеннями законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність є такі проступки адвоката неявка у судові засідання та на слідчі дії без поважних причин, недотримання строку подачі процесуальних та інших документів правового характеру в інтересах клієнта, відсутність договору про надання правової допомоги, який є підставою здійснення адвокатської діяльності, невиконання рішень органів адвокатського самоврядування, участь у справі при наявності конфлікту інтересів, відмова від повернення клієнту частини гонорару при достроковому розірванні договору та інші. В усіх випадках порушення пов'язані із нехтуванням адвокатом вимог Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правил адвокатської етики.

За дисциплінарний проступок на адвоката може бути накладене одне з таких стягнень відповідно до ч.1 ст.35 Закону: 1) попередження; 2) зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; 3) позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав - виключення з Єдиного реєстру адвокатів України. Як свідчить практика дисциплінарних палат, попередження як вид дисциплінарного стягнення застосовується за незначне одноразове порушення правил адвокатської етики. Дисциплінарне стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю передбачено у випадках систематичного або грубого одноразового порушення правил адвокатської етики (п.3 ч.2 ст.31 Закону). За систематичне або грубе одноразове порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України накладається дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю (п.4 ч.2 ст.32 Закону).

Аналізуючи узагальнення дисциплінарної практики ВКДКА, цікаво звернути увагу на скарги, які подані адвокатами на неетичні дії інших адвокатів. В одній справі, під час перебігу судового засідання в ході дебатів адвокат застосував щодо свого процесуального опонента такі висловлювання: «зганьбив адвокатську спільноту», «ганебно брехав», «брехня відверта». Оскільки нетактовні висловлювання щодо колеги були підтверджені записом судового засідання, КДКА ухвалила правильне рішення про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності та застосування дисциплінарного стягнення у вигляді попередження, а ВКДКА це рішення залишила без змін (рішення № VIII-002/2018). В іншій справі адвокат, процесуальний опонент у кількох провадженнях, після звернення до ради адвокатів регіону подав до КДКА скаргу на іншого адвоката. Серед інших порушень ПАЕ, які адвокат бачив у діях колеги, зокрема зазначалося і те, що той звернувся до прокуратури із заявою про вчинення злочину (де фігурантом була сама скаржниця), не попередивши про це раду адвокатів регіонів. Оцінивши надані докази, у сукупності з іншими обставинами справи, ДП порушила дисциплінарну справу. Переглядаючи таке рішення, ВКДКА зауважила, що положення ст.ст. 51, 53 Правил адвокатської етики не позбавляють адвоката права, у разі виявлення ознак злочину у діях іншого адвоката, звернутись до правоохоронних органів із відповідним повідомленням. При цьому, попереднє звернення до відповідної ради адвокатів регіону не є обов'язковим (рішення № II-010/2018).

Розглядаючи актуальні проблеми, які існують у сфері адвокатської етики, слід звернути увагу на такі проблемні питання. По-перше, визначення меж допустимої поведінки у приватному житті адвоката та взагалі, окреслення поняття «приватне життя». Поняття приватного життя, на думку ЄСПЛ, не обмежується «ближнім колом», всередині якого особа може жити на власний вибір своїм особистим життям і виключати зовнішній світ. Повага до приватного життя має певною мірою включати право встановлювати і розвивати стосунки з іншими людьми (Von Hannover проти Німеччини § 95; Niemietz проти

Німеччини, § 29; Botta проти Італії, § 32), а також професійну діяльність (Fernández Martínez проти Іспанії § 110 ; Bărbulescu проти Румунії § 71; Antović i Mirković проти Чорногорії, § 42) або комерційну діяльність (Satakunnan Markkinapörssi Oy i Satamedia Oy проти Фінляндії § 130). В цьому аспекті цікавим є рішення про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за образливе повідомлення жінки-адвоката в вайбер-групі батьківського чату, в якому присутні батьки дітей-однокласників її дитини. Так, скаржниця, яка звернулась до КДКА (одна із батьків) вказувала на те, що висловлювання адвоката у Вайбер-групі батьківського чату носили образливий та агресивний характер, а інколи відверті погрози розправи завдяки своїм зв'язкам у кримінальному колі. У свою чергу, жінка-адвокат зазначила, що публікуючи повідомлення у Вайбер-групі батьківського чату діяла як мати своєї дитини та в жодному разі не як адвокат. Проте, відповідно до висновків КДКА образливі повідомлення у мережі Інтернет, в соціальних мережах та месенджерах, завдають шкоди авторитету адвокатів та адвокатури в цілому, отже, жінку-адвоката було справедливо притягнуто до дисциплінарної відповідальності.

Практика свідчить, що є випадки втручання в приватне життя адвоката через здійснення ним представництва інтересів клієнта або захисту у резонансних справах. Національна асоціація адвокатів України неодноразово зверталась до Офісу генерального прокурора, МВС, Нацполіцію, СБУ, НАБУ, ДБР, а також НАЗК, Ради суддів України, Верховного суду, Вищий антикорупційного суду з питань щодо неприпустимості порушень прав адвокатів, зокрема, ігнорування заборони ототожнювати адвокатів з клієнтами. Про окремі випадки ототожнення адвокатів з клієнтом в Україні неодноразово згадувалося у доповідях Управління Верховного комісара ООН з прав людини про ситуацію в Україні. цій темі було присвячено дискусію під час конференції, організованої Національною асоціацією адвокатів України за участю уповноваженого представника управління спеціальних процедур офісу Верховного Комісара ООН з прав людини у 2018 році. Слід зазначити, що зростання тиску на адвокатуру загрожує погіршенням стану дотримання прав людини в Україні.

Актуальним для дослідження є питання участі адвоката у політичній діяльності, у публіцистичній діяльності, при виступах у ЗМІ та публікації повідомлень у мережі Інтернет. У час швидкого розвитку інформаційних технологій адвокати ведуть блоги, роблять твіти та створюють публікації на різних сайтах, форумах та соціальних мережах, в яких висвітлюють окремі аспекти як особистого, так і професійного життя. Адвокати при використанні соціальних мереж, Інтернет-форумів та інших форм спілкування в мережі Інтернет повинні дотримуватись високих стандартів чесності та пам'ятати про наслідки їх невиконання для їх професійної репутації та авторитету адвокатури в цілому. Висловлювання адвоката в соціальних мережах, Інтернет-форумах та інших формах спілкування в мережі Інтернет не повинні мати притаманний правовий нігілізм, будь-який вид агресії, ворожнечі і нетерпимості. Адвокат зобов'язаний вести себе шанобливо і не допускати образливої поведінки. Будь-які заяви, коментарі адвоката в соціальних мережах, Інтернет-форумах та інших формах спілкування в мережі Інтернет, в тому числі під час обговорення і роз'яснення правових норм, особливостей судочинства, дій його учасників, повинні бути відповідальними, достовірними і не вводити в оману.

Адвокату не слід здійснювати заяв в соціальних мережах, Інтернет-форумах та інших формах спілкування в мережі Інтернет від імені адвокатської спільноти і видавати свою думку за її спільну думку, а також враховувати чи відповідають його дії в соціальних мережах іміджу та статусу адвоката. Адвокат зобов'язаний створити умови і вжити всіх можливих заходів для максимального захисту будь-якої інформації, яка отримується та передається ним через соціальні мережі, Інтернет-форуми та інші форми спілкування в мережі Інтернет, в тому числі листування, передачі документів та будь-якої іншої інформації, що становить предмет адвокатської таємниці. Розміщення інформації, пов'язаної із здійсненням адвокатської діяльності, в публічному доступі в соціальних мережах Інтернет-форумах та інших формах спілкування в мережі Інтернет без попередньої

письмової згоди клієнта не допускається. Важливо підкреслити, що при встановленні адвокатом контактів та спілкування у соціальних мережах, Інтернет-форумах та інших формах спілкування в мережі Інтернет з клієнтами, колегами, суддями, процесуальними опонентами та іншими особами та їх об'єднаннями, він зобов'язаний виключити можливість виникнення конфлікту інтересів.

Слід згадати наступний приклад з дисциплінарної практики. Адвоката притягнули до відповідальності та застосували дисциплінарне стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю строком на три місяці за розміщення на особистій сторінці у Фейсбуці статті, яка виявилася образливою для іншого адвоката. Переглядаючи таке рішення, у ВКДКА зазначили, що не з'ясованим з боку дисциплінарної палати залишилося авторство цитат, наведених в скарзі. Сам адвокат, на якого було подано скаргу, в ході надання пояснень на засіданні ВКДКА не підтвердив, що саме він є автором цих цитат. З урахуванням наведеного рішення КДКА було скасоване, а матеріали дисциплінарної справи направлено на новий розгляд на стадію розгляду дисциплінарної справи (рішення № VI-002/2019).

Можна зробити висновок, що професійна етика відіграє важливу роль у житті кожного адвоката, кожний адвокат зобов'язаний дотримуватись етичних норм як під час здійснення професійної діяльності, так і у приватному житті.

3. Перспективи розвитку системи безоплатної правничої допомоги в Україні.

Однією із сфер діяльності адвокатури, яка потребує свого удосконалення, є реформування системи безоплатної правничої допомоги для того, щоб вона відповідала цілям захисту конституційних прав громадян та забезпечувала вільний вибір захисника, як це зазначено у Розділі 14 Стратегії НААУ.

2 червня 2011 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про безоплатну правову допомогу», що стало стартом розвитку системи безоплатної правничої допомоги. 6 червня 2012 року Урядом утворено Координаційний центр з надання правової допомоги – першу установу системи безоплатної правничої допомоги. З 1 січня 2013 року розпочали працювати регіональні центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, на які покладено функцію надання безоплатної вторинної правничої допомоги підозрюваним та обвинуваченим у кримінальному провадженні, затриманим, заарештованим та засудженим. З 1 липня 2015 року 100 місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги розпочали роботу у всіх регіонах України і завершується інституційний розвиток системи безоплатної правничої допомоги створенням понад 400 бюро правової допомоги у районних центрах та малих містах з 1 вересня 2016 року. Безоплатну вторинну правничу правову допомогу надають виключно адвокати, тому необхідно окреслити напрями удосконалення такої допомоги.

Науковці та адвокати, зокрема, Н.М. Бакаянова та І.О. Билиця, зазначають, що положення чинного законодавства, що регулюють право особи на правову допомогу, потребують свого подальшого вдосконалення. Так, центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги можуть призначати адвоката, який надає безоплатну вторинну правову допомогу, подавати клопотання про виключення адвоката з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, з підстав, до яких, зокрема, віднесено неналежне виконання зобов'язань за умовами договору. Доручення від центру та звітність перед центром обмежує процесуальну незалежність адвоката, порушує принцип конфіденційності адвокатської діяльності. Центри не є суб'єктом надання безоплатної правової допомоги в розумінні ст. 25 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (права суб'єктів), центри самостійно, як юридичні особи, не надають правову допомогу, а виконують адміністративно-організаційну функцію, що впливає з Закону: «центр організує, центр забезпечує». Інакше, центр як юридична особа повинен нести відповідальність за ненадання або неякісне надання правової допомоги.

Серед перспективних заходів для удосконалення системи безоплатної правничої допомоги, науковцями, зокрема, М.М. Стефанчук, зазначається про аналіз, пошук і створення потенційних інституційних можливостей НААУ адміністрування системи безоплатної правничої допомоги, вплив на забезпечення належного фінансування системи надання безоплатної правничої допомоги як з державного бюджету, так і з інших джерел, а також посилення механізму оцінки якості, ефективності та своєчасності надання адвокатами безоплатної правничої допомоги комісіями, утвореними для цієї мети радами адвокатів регіону. У цьому контексті привертає увагу правова позиція Конституційного Суду України (далі – КСУ), сформована ним у Висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Так, у цьому документі КСУ зауважив, що з аналізу ч. 1 ст. 131-2 Конституції України у системному зв'язку з її ст. 59 випливає позитивний обов'язок держави, який полягає в гарантуванні участі адвоката у наданні професійної правничої допомоги особі лише за рахунок коштів держави у випадках, передбачених законом.

Наразі предметом активного експертного обговорення є положення проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги та підвищення якості її надання», який розроблено, у тому числі з метою вдосконалення процедури забезпечення якості безоплатної правової допомоги. У Пояснювальній записці до цього законопроекту, зокрема, зазначено про те, що існуючий механізм моніторингу дотримання адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, стандартів якості її надання потребує вдосконалення, про що свідчать, зокрема, висновки та рекомендації звіту Ради Європи за результатами «Оцінювання системи безоплатної правової допомоги в Україні у світлі стандартів та передового досвіду Ради Європи». У цьому звіті, серед іншого йдеться про те, що ефективний моніторинг якості роботи адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, і дотримання ними стандартів якості надання такої допомоги вимагає фахової оцінки матеріалів справи клієнта додатково до наявних способів оцінювання якості, таких як спостереження в суді та інтерв'ю з клієнтами, які проводять працівники центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги. На цій підставі автори законопроекту дійшли до висновку про необхідність у запровадженні нового інструмента забезпечення якості безоплатної правничої допомоги шляхом упровадження механізму незалежного оцінювання якості наданої адвокатами безоплатної вторинної правової допомоги з використанням інструмента рецензування («peer review»).

На противагу цим пропозиціям Рада адвокатів України представила правову позицію адвокатської спільноти з цього приводу, яка зводиться до того, що запровадження інструменту рецензування («peer review») для адвокатів не узгоджується з основними гарантіями адвокатської діяльності в частині професійної незалежності та захисту адвокатської таємниці, а також створює велику загрозу знищення гарантованого Конституцією України права на захист і порушує вимоги Кримінального процесуального кодексу України щодо недопустимості розголошення відомостей досудового розслідування та Закону України «Про захист персональних даних». Таким чином, впровадження інструменту рецензування («peer review») у запропонованій моделі для адвокатів призведе, у тому числі, до економічного послаблення інституту адвокатури через знецінення результатів інтелектуальної праці адвокатів. На думку РАУ запровадження механізму рецензування («peer review») можливе у моделі, коли професійні адвокати комісій з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правничої допомоги при радах адвокатів регіонів будуть рецензувати юристів центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, а рецензування професійних адвокатів буде здійснюватися рівнозначними адвокатами-членами комісії з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правничої допомоги, що діють при радах адвокатів регіонів.

Т.Б. Вільчик справедливо підкреслює, що проблемою є відсутність згоди між ключовими суб'єктами механізму реалізації права на безоплатну професійну правничу допомогу, з огляду на критику моделі оновлення системи безоплатної правничої допомоги, яку пропонує Міністерство юстиції України, з боку професійної адвокатської спільноти. Відсутня єдність щодо цього питання й у науковій літературі, у якій, з одного боку, обґрунтовується варіант, за яким адміністрування системи безоплатної правничої допомоги повинно здійснюватися органами адвокатського самоврядування, відповідно керівниками центрів з надання безоплатної правничої допомоги повинні бути адвокати (у випадку, якщо система безоплатної правничої допомоги не буде передана до управління органам адвокатського самоврядування), а затверджувати Стандарти якості надання безоплатної правничої допомоги повинні органи адвокатського самоврядування. З іншого боку – застерігається про те, що при наданні адвокатами безоплатної правничої допомоги вже утворюється своєрідна «державна» адвокатура, яка звикає отримувати клієнтів від Центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, а останні перетворюються на паралельну державному устрою структуру, яка витрачає державні кошти на її утримання. С.Я. Фурса, розвиваючи цю позицію, зазначає, що серед адвокатів не отримує прихильності ідея передачі коштів на безоплатну правничу допомогу з державного бюджету безпосередньо НААУ, оскільки в такому випадку не тільки окрема частина адвокатів стане державними, а й фактично вся адвокатура набуде статусу державної адвокатури, що утримується, хоча й частково, але з державного бюджету.

Забезпечення раннього доступу до адвоката є пріоритетом для системи БПД в Україні, на що, зокрема, вказується у Стандартах якості надання вторинної правової допомоги у кримінальному процесі від 25 лютого 2014 р. Проте деякі дослідження та опитування підтверджують факт того, що своєчасний доступ до правничої допомоги адвокатів усе ще не впроваджено на системному рівні. На це звернув увагу й Європейський комітет з питань запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність поведінню чи покаранню, під час візиту своїх представників в Україну у 2014 р. Зокрема, на практиці спостерігаються випадки, коли органи, які здійснюють затримання, не сповіщають Центри з надання правничої допомоги та використовують різні прийоми для уникнення обов'язкового залучення адвоката; свідчення, надані без доступу до правничої допомоги адвоката, іноді використовуються для подальшого засудження особи; призначений державою адвокат надає правничу допомогу, а адвокат, який має здійснити захист за угодою з клієнтом або його рідними, не допускається до затриманої особи. Т.Б. Вільчик зазначає, що проблема своєчасного надання правничої допомоги затриманій особі в Україні загострюється й у зв'язку з тим, що майже у 23 % випадків час фактичного затримання не збігається з часом, зазначеним у протоколі затримання. Більш того, існує тенденція до збільшення порушень права доступу до правничої допомоги адвоката на ранніх стадіях кримінального провадження. Так, кількість випадків, коли час фактичного затримання не збігається з часом, указаним у протоколі про затримання, за останній рік зросла на 20 %, а кількість порушень прав сторони захисту на конфіденційну зустріч з клієнтом збільшилася на 17 %.

Наступний момент, на який слід звернути увагу, це те, що наказом Міністерства юстиції України від 31.08.2021 року №3058/5 запроваджено Пілотний щодо особливостей прийняття і оброблення повідомлень про випадки затримання осіб, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, опрацювання постанов/ухвал про залучення захисника відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії регіональними центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Відповідно до цього проекту, починаючи з 01.02.2022, уповноважені особи Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги в Чернівецькій області продовжують приймати і обробляти повідомлення про затримання осіб у Закарпатській, Івано-

Франківській, Одеській та Рівненській областях, а також опрацьовують постанови/ухвали про залучення захисника відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії, що надходять із зазначених областей у позаробочий та нічний час, вихідні та святкові дні. Аналогічно, уповноважені особи Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Тернопільській області приймають і обробляють повідомлення про затримання осіб у Хмельницькій, Вінницькій, Житомирській та Волинській областях, а також опрацьовують постанови/ухвали про залучення захисника відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії, що надходять із зазначених областей у позаробочий та нічний час, вихідні та святкові дні.

Таким чином, вирішуючи питання про перспективи розвитку системи безоплатної правничої допомоги в Україні необхідно в першу чергу створити ефективні механізми взаємодії адвокатури, центрами з надання безоплатної правничої допомоги та Міністерством юстиції України.

4. Адаптація законодавства, що регулює діяльність адвокатури України, до європейських стандартів.

Втілення ключових європейських стандартів незалежності адвокатури і самоврядності до чинного законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність відкриває перед українською адвокатурою шлях до інтеграції в європейську професійну спільноту. Імплементация досвіду провідних країн Європи з питань організації та діяльності адвокатури дозволить суттєво покращити якість надання правової допомоги в Україні.

Л.П. Ізовітова зазначає, що НААУ з моменту заснування розпочала взаємодію з адвокатурами Німеччини, Іспанії, Франції, Італії, Великої Британії, Литви, Грузії, Казахстану, Білорусі. НААУ стала спостерігачем у найбільшій організації адвокатів в Європі – ССВЕ – яка представляє понад мільйон адвокатів з усього континенту та є стороною меморандуму ССВЕ про взаємне визнання підвищення кваліфікації в Європі, що дає можливість для адвокатів брати участь у єдиному європейському просторі професійної освіти, який сформований цим меморандумом і поширюється на понад 45 країн. НААУ підтримує системні контакти з ІВА – Міжнародною асоціацією юристів, яка працює з 1947 року і наразі об'єднує понад 200 асоціацій юристів по всьому світу та понад 80 000 індивідуальних членів, а ця організація має спеціальний консультативний статус у Генеральній Асамблеї ООН та Економічній і соціальній раді ООН.

Ефективне налагодження співпраці між НААУ та адвокатурами країн Європи забезпечує обмін досвідом на надання взаємодопомоги у різних справах. Обмін досвідом з іноземними колегами, участь у міжнародних професійних форумах і конференціях, ознайомчі візити до асоціацій адвокатів різних країн збагатили українську адвокатуру багатьма ідеями щодо організації, консолідації професії.

Як зазначає Н.М. Бакаянова, питання реформування адвокатури залишаються актуальними, важливими і вжитими, особливо, з огляду на те, що неодноразові організаційно-правові заходи його здійснення, передбачені Концепцією судово-правової реформи в Україні (1992), Концепцією удосконалення судівництва для утворення справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів (2006), Стратегією реформування судустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. (2015), Національною стратегією у сфері прав людини (2015), Стратегією розвитку реформування системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр., до цих пір залишаються нереалізованими, або ж такими, що не повною мірою відповідають тим реаліям, які є характерними для сучасної правової системи України.

Отже, необхідно дослідити декілька можливих напрямів реформування адвокатури на шляху до адаптації національного законодавства та законодавства країн ЄС.

Одним із можливих напрямів наближення адвокатури України та країн ЄС є введення спеціалізації адвокатів. Як зазначає С.О. Іваницький, при всьому різноманітті форм спеціалізації адвокатської діяльності в сучасному світі вона зводиться, в основному, до трьох різновидів – спеціалізація сферою правовідносин, клієнтурою або їх поєднанням у різних пропорціях. У глобальному масштабі адвокати, які працюють у фінансових центрах світу (Лондон, Нью-Йорк, Франкфурт-на-Майні, Сингапур тощо) часто мають унікальні й вузькі спеціалізації, що нерозвинуті в багатьох національних юрисдикціях. На відміну від України, де кожен адвокат може довільно проголосити будь-яку кількість спеціалізацій, у багатьох зарубіжних країнах питання ідентифікації адвоката як спеціалізованого має сувору й ретельну регламентацію. Використання найменування спеціалізованого адвоката справедливо розглядається як достовірне підтвердження наявності особливих знань, досвіду чи компетентності у певній галузі, засіб покращання видимості для клієнтів, а отже заслужена конкурентна перевага. Своєрідна «гарантія якості».

Так, у Німеччині детальний порядок використання найменування спеціалізованого адвоката регламентується окремим законом (*Fachanwaltsordnung* – далі FAO). Його може бути надано у сфері адміністративного, податкового, соціального, трудового, медичного, транспортного, сімейного та деяких інших галузей права. Дозвіл на використання найменування спеціалізованого адвоката надається комісією, члени якої для кожної зі спеціальностей призначаються правлінням палати адвокатів. Призначені адвокати можуть бути членами кількох комісій, при цьому кілька палат адвокатів можуть утворювати спільні комісії (§ 17 FAO, § 43сBRAO). Претендент на отримання найменування спеціалізованого адвоката, яке видається не більше ніж із трьох галузей права, повинен продемонструвати наявність особливих теоретичних знань і практичного досвіду. Особливі теоретичні знання підтверджуються проходженням спеціального курсу навчання (§ 4 FAO), тривалість якого відрізняється залежно від напрямку спеціалізації. Практичний досвід полягає в особистому супроводженні адвокатом протягом останніх трьох років певної кількості правових випадків визначеної категорії. Наприклад, у галузі адміністративного права адвокат має провести 80 випадків, із яких мінімум 30 судових процесів; 120 випадків слід супроводити у сфері сімейного права, із яких мінімум 60 судових процесів (для всіх напрямів спеціалізації зазвичай встановлено додаткові кількісні вимоги належності наданої правової допомоги до різних підгалузей і інститутів відповідної галузі права) тощо. Після отримання найменування спеціалізованого адвоката він повинен протягом визначеної кількості годин щорічно підвищувати кваліфікацію у своїй галузі. У випадку невиконання цього обов'язку – дозвіл може бути відкликано.

У Франції адвокат, який має не менше чотирьох років професійної практики, може звернутися до регіонального центру професійної підготовки для отримання сертифіката спеціалізації. Рішення про його видачу приймає журі, до складу якого входять чотири члени – суддя; два адвокати, які мають сертифікати відповідної спеціалізації; професор чи викладач, які відповідальні за юридичну освіту в галузі спеціалізації. Встановлено 26 різновидів спеціалізації (спортивне, страхове, публічне, аграрне, екологічне право тощо). Адвокат може порушити клопотання перед комісією про зазначення в сертифікаті спеціалізації вказівки на більш вузький напрям спеціалізації. Близько 2/3 французьких адвокатів спеціалізуються в галузях права, що пов'язані із наданням порад компаніям. Найбільш затребуваною є спеціалізація з права соціального забезпечення (17,3%), податкового права (14,4 %), права компаній (13 %). Прослідковується сильна географічна концентрація: десять колегій адвокатів об'єднують половину спеціалізованих адвокатів; у Парижі – 2 349 (21 %). У дев'яти колегіях вони відсутні.

Більш ліберальний режим функціонує в Люксембурзі. Рада колегії адвокатів Люксембургу веде перелік переважних видів діяльності (*liste des activités préférentielles*), що дозволяє громадськості зорієнтуватися й обрати адвоката, який спеціалізується з надання правової допомоги певних видів. Занесення до цього переліку відбувається за добровільним волевиявленням адвоката й не є предметом контролю знань із боку Ради колегії.

Допускається зазначення не більше п'яти переважних видів діяльності, при цьому Рада колегії може відмовити або скасувати запис переважної діяльності у випадку, якщо в адвоката вочевидь відсутні підстави для цього в частині теоретичної підготовки чи професійного досвіду. Як бачимо, люксембурзький підхід більшою мірою орієнтується на добросовісність адвоката, залишаючи професійній асоціації право відхилення кандидатур тих, хто «зловживає довірою».

При введенні спеціалізації адвокатів в Україні трансформації зазнаватиме вся система в цілому: від програми складання кваліфікаційного іспиту до спеціалізованого підвищення кваліфікації. Окрім того, потребуватимуться й інституційні зміни як, приміром, у Німеччині, досвід спеціалізації якої доцільно впроваджувати в Україні з врахуванням національних освітніх традицій.

Ще одним можливим кроком адаптації законодавства України про адвокатуру до законодавства країн ЄС є посилення прав та гарантій адвокатської діяльності. Т.Б. Вільчик зазначає, що в Україні існують значні розбіжності між законодавством і практикою стосовно забезпечення гарантій адвокатської діяльності: адвокати постійно стикаються з численними перешкодами під час надання правової допомоги своїм клієнтам. Серед найтиповіших порушень прав і гарантій адвокатів виділяють, зокрема: 1) ненадання адвокатам доступу до своїх клієнтів; 2) порушення права на конфіденційне спілкування клієнта з адвокатом; 3) ненадання чи невчасне надання адвокату доступу до інформації, матеріалів справи (по суті, перешкоджання підготовці захисту); 4) проведення неправомірних обшуків в офісах адвокатів і вилучення документів, що становлять адвокатську таємницю; 5) зловживання притягненням до дисциплінарної відповідальності адвокатів та порушенням кримінальних справ проти адвокатів; 6) застосування «позасудових» заходів впливу на адвоката (у тому числі залякування, погроз, словесних образ, знищення майна, фізичних нападів, вбивства) тощо. У цьому контексті уявляється доцільним розглянути досвід Європейських країн, у тому числі тих, що є молодими членами ЄС, так і країн, що мають тривалий досвід перебування в ньому.

Аналіз законодавства Румунії дозволяє дійти висновку про наявність дворівневої системи професійних прав адвоката-захисника і при цьому про існування деякої фрагментарності в регламентації цих прав: у ст. 6 Закону «Про адвокатуру» передбачено, що будь-який адвокат має право укласти угоди про співробітництво з експертами та іншими фахівцями. Відповідно до ст. 33 Закону з метою забезпечення таємниці актів і професійного характеру діяльності адвокатів житло або робоче приміщення адвокатів вважається недоторканим. Обшук у будинку або офісі адвоката не може бути проведений без отриманого прокурором спеціально для цієї мети ордеру окружного суду. У ч. 2 ст. 33 вказується, що не можуть бути прослухані і зафіксовані за допомогою технічних засобів телефонні розмови адвоката, пов'язані з його професійною діяльністю, а ст. 34 Закону закріплює, що контакти між адвокатом і його клієнтом не можуть бути заборонені або прямо чи опосередковано контролюватися державними органами. У ст. 37 Закону Румунії «Про адвокатуру» наголошується, що адвокат перебуває під захистом закону і не може піддаватися образам, наклепу або погрозам у зв'язку з виконанням професійних обов'язків. Вказані діяння караються позбавленням волі на строк від трьох місяців до двох років або штрафом. Вчинення насильства щодо адвокатів карається позбавленням волі на строк від шести місяців до трьох років. Кримінальні справи за вищевказаними фактами порушуються тільки за скаргою потерпілих. Разом з тим аналіз профільного Закону Румунії, присвяченого адвокатській діяльності, призводить до висновку, що професійні права адвоката-захисника в повному обсязі не закріплюються. Крім того, як впливає з аналізу тексту КПК Румунії, вони і в його нормах роботи лише в загальному вигляді. Так, відповідно до ст. 32 КПК, адвокат-захисник має ті ж права, що і підозрюваний (обвинувачений), за винятком прав, наданих особисто йому. Згідно зі ст. 81 КПК, підозрюваний або обвинувачений, а також і адвокат-захисник має право брати участь у доведенні, пропонувати, досліджувати докази,

робити висновки за результатом дослідження доказів, знайомитися з матеріалами справ, реалізовувати інші права, передбачені законом.

Значну увагу питанням правової регламентації професійних прав адвоката в тексті спеціального нормативно-правового акту приділив законодавець Болгарії, який фактично зрівняв адвокатську діяльність з діяльністю суддів і до того ж надав адвокатам право завіряти копії документів і право ініціювати дисциплінарне переслідування порушників його професійних прав. Так, відповідно до Закону Болгарії «Про юридичну допомогу» 2004 р. адвокат користується рівною повагою із суддями, і з ним здійснюється така ж взаємодія, як між суддею і юрисдикційними, адміністративними та іншими органами країни (ч. 1 ст. 10). Якщо адвокату не виявлена необхідна повага, і він не отримав співпраці в процесі виконання своїх обов'язків, Рада адвокатів за своєю ініціативою або за запитом цього адвоката повинна уповноважити одного зі своїх членів розслідувати відповідний випадок разом із представником судового чи адміністративного органу, призначеним відповідальною особою останнього. У ст. 11 Закону закріплено, що якщо Рада адвокатів за результатами розслідування встановлює, що мала місце неправомірне поведінка по відношенню до адвоката, то вона дає рекомендацію для ініціювання дисциплінарного провадження щодо судді, прокурора або про накладення дисциплінарного покарання на державного службовця відповідного адміністративного органу. Згідно з ч. 2 ст. 11 Закону накладення дисциплінарної санкції не перешкоджає адвокату вимагати компенсації в ході встановленої процедури судочинства. Таким чином, у Болгарії передбачається процедура дисциплінарного переслідування посадових осіб, які порушують професійні права адвокатів, а також спеціальний судовий порядок захисту їхніх професійних прав.

Відповідно до польського законодавства у випадках, які не вимагають обов'язкового тримання особи під вартою, поліція не зобов'язана інформувати підозрюваних про їхнє право на юридичну допомогу і роз'яснення цього права не входить до письмового листа прав, який надається підозрюваному. Тому поліція, як правило, не забезпечує ніякої допомоги та не здійснює роз'яснень про те, як можна її отримати. Прокурор також не зобов'язаний у всіх випадках інформувати людину про її право на отримання правової допомоги. Навіть якщо прокурор просить суд призначити адвоката на ранній стадії процесу, призначення відбувається тільки після першого засідання суду, який приймає рішення про попереднє ув'язнення. Це відбувається протягом 72 годин після арешту. Як наслідок, більшість людей, які заарештовані або затримані, залишаються без правової допомоги адвоката в цьому вирішальному етапі кримінального судочинства. Відсутність реалізації права на юридичну допомогу під час стадії розслідування і допитів у поліції піддавалася критиці з боку Комітету з попередження тортур (ЄКПТ). Крім того, законодавством Польщі не гарантується конфіденційність стосунків між адвокатами та клієнтами, оскільки arresting officer в особливих обставинах може залишити за собою право бути присутнім при консультаціях з адвокатом. У деяких «обґрунтованих випадках» прокурори можуть контролювати консультації адвоката з клієнтом без судового розгляду цього рішення.

Т.Б. Вільчик, досліджуючи напрями адаптації законодавства, що регулює надання безоплатної правничої допомоги в Україні до Європейських стандартів, визначає такі напрями подальшого вдосконалення системи безоплатної правничої допомоги в Україні: 1) більш широке використання можливостей інформування громадян, які мають право на безоплатну правничу допомогу, про можливості отримання допомоги та порядок звернення за нею. Зокрема, Центри можуть укладати угоди про сприяння у поширенні інформації про безоплатної правничої допомоги з судами, прокуратурою, поліцією, органами влади, службами соціального захисту, медичними установами; 2) спрямування узгоджених зусиль всіх суб'єктів кримінальної юстиції для забезпечення дієвого раннього доступу до адвоката будь-якому підозрюваному чи обвинуваченому; 3) введення системи страхування ризику при наданні безоплатної правничої допомоги.

Діяльність інституту адвокатури на даному етапі потребує особливої уваги з боку держави та прискореного реформування з приведенням інституту адвокатури у

відповідність до європейських стандартів. Адже для ефективної реалізації покладених на адвокатуру обов'язків необхідно побудувати таку систему адвокатури, що відповідала б новим суспільно-політичним та економічним реаліям, посилила правозахисну діяльність адвокатури, забезпечила її організаційне зміцнення, надала беззаперечних гарантій адвокатам при здійсненні ними професійної діяльності, створивши тим самим інституту адвокатури репутацію надійного гаранта забезпечення прав і свобод людей та розвитку верховенства права в державі, що є чи не найголовнішим критерієм набуття Україною членства в ЄС.

Тема 8. Підвищення гарантій адвокатської діяльності у світлі реформування

1. Загальна характеристика гарантій у професійній діяльності адвоката.
2. Актуальні питання забезпечення безпеки адвокатів в контексті реалізації гарантій адвокатської діяльності.
3. Проблеми реалізації гарантій адвокатської діяльності під час захисту прав людини.
4. Перспективні напрямки удосконалення гарантій адвокатської діяльності.

Основний зміст

1. Загальна характеристика гарантій у професійній діяльності адвоката.

Одним з основних, необхідних елементів правового статусу адвоката є гарантії його професійної діяльності. Сутність гарантій адвокатської діяльності полягає у тому, що вони не є особистими привілеями адвоката, а служать засобом захисту публічних інтересів щодо отримання кваліфікованої юридичної допомоги, реальність та повноцінність надання якої можлива лише в умовах гарантованості адвокатської діяльності. Такі гарантії повинні мати на меті насамперед захист адвоката від свавільного втручання і перешкод з боку держави, будь-яких державних та недержавних органів та/або третіх осіб, враховуючи специфіку адвокатської діяльності, особливо у такій формі як захист у кримінальному судочинстві, де фактично неминучими є конфлікти з іншими учасниками змагального процесу.

Гарантії адвокатської діяльності не тільки повинні захищати адвоката, зокрема, і від свавілля з боку держави, а потрібно врахувати те, що саме на неї покладається обов'язок забезпечувати дотримання гарантій адвокатської діяльності (ч. 2 ст. 5 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Держава покликана не контролювати і наглядати за діяльністю адвокатури, як це було в радянські часи, а забезпечувати гарантії її незалежності, вона є основним суб'єктом реалізації таких гарантій.

Під гарантіями адвокатської діяльності слід розуміти один із елементів структури правового статусу адвоката, який являє собою сукупність умов, способів та засобів, передбачених законодавством про адвокатуру, що спрямовані на забезпечення належної реалізації всіх інших елементів такого статусу задля створення відповідних умов надання професійної правничої допомоги.

У ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не передбачено будь-яких критеріїв класифікації таких гарантій та не виділено жодних груп.

Однією з основних гарантій адвокатської діяльності є заборона вимагати від адвоката надання відомостей, що є адвокатською таємницею (п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону). У ч. 1 ст. 10 ПАЕ збереження конфіденційності будь-якої інформації, що визначена як предмет адвокатської таємниці, розглядається і як право адвоката у відносинах з усіма суб'єктами права, які можуть вимагати розголошення такої інформації, і як обов'язок щодо клієнта і тих осіб, кого ця інформація стосується. Така норма відповідає, зокрема, положенням п. 2.3.1 Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства.

Гарантія заборони вимагати від адвоката надання відомостей, які становлять адвокатську таємницю, кореспондується як з його правом, так і з обов'язком щодо збереження конфіденційності таких відомостей, а також з відповідальністю адвоката, зокрема, у разі їх розголошення, що свідчить про взаємозв'язок та взаємозумовленість усіх структурних елементів правового статусу адвоката

Однією із гарантій адвокатської діяльності є заборона будь-яких втручань і перешкод в її здійснення (п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону). Розкриття сутності вказаної гарантії адвокатської діяльності насамперед здійснюється через іншу гарантію, а саме – заборону втручатися у приватне спілкування адвоката з клієнтом (п. 9 ч. 1 ст. 23 Закону). Така заборона є основоположною умовою збереження адвокатської таємниці та розглядається як один з основних стандартів незалежності юридичної професії (п. 13 Стандартів незалежності юридичної професії МАЮ).

Також гарантією професійної діяльності адвоката є заборона залучати його до конфіденційного співробітництва під час проведення оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, якщо таке співробітництво буде пов'язане або може призвести до розкриття адвокатської таємниці (п. 8 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), яка отримала своє відтворення і в ч. 2 ст. 275 КПК України.

Однією із гарантій професійної діяльності адвоката є особливий порядок повідомлення йому про підозру (п. 13 ч. 1 ст. 23 Закону), який повинен бути дотриманий незалежно від того, чи пов'язаний злочин з його адвокатською діяльністю. Особливий порядок кримінального провадження стосовно адвоката полягає і в обов'язку органів або посадових осіб, які затримали адвоката або застосували до нього запобіжний захід, негайно повідомити про це відповідну РАР (п. 12 ч. 1 ст. 23 Закону). Гарантією адвокатської діяльності є й положення п. 14 ч. 1 ст. 23 Закону, яке вказує на наявність свого роду імунітету щодо притягнення його до відповідальності у зв'язку із здійсненням ним своєї професійної діяльності, який в літературі отримав ще назву «індемнітет». Гарантією забезпечення незалежності адвокатської діяльності є й встановлення особливого порядку здійснення дисциплінарного провадження стосовно адвоката (п. 17 ч. 1 ст. 23 Закону).

Наявна в Україні система гарантій адвокатської діяльності загалом відповідає міжнародним стандартам адвокатської професії, проте існування суттєвих неточностей та прогалин, відсутність чітких механізмів забезпечення їх реалізації, неузгодженість в ряді випадків між положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та інших нормативних актів (зокрема, КПК України), вказує на необхідність значного підвищення рівня гарантування професійної діяльності адвоката, задля створення належних умов реалізації насамперед таких фундаментальних принципів як незалежність та конфіденційність.

2. Актуальні питання забезпечення безпеки адвокатів в контексті реалізації гарантій адвокатської діяльності.

Адвокати, так само як і судді й прокурори, відіграють важливу роль у підтриманні верховенства права та забезпеченні гарантій дотримання прав людини. Міжнародним правом і стандартами щодо ролі адвокатів визнано, що адвокати є ключовими учасниками системи правосуддя та захисту прав людини як невід'ємні учасники адміністрування правосуддя», які повинні «завжди дотримуватися честі та гідності своєї професії. Принципами визначено, що інституційна незалежність та самоврядування адвокатури в цілому має гарантуватися.

Відповідно до Основних принципів ООН щодо ролі адвокатів, на рівні окремої особи, держава повинна вжити заходів, щоб забезпечити, що адвокати є спроможними виконувати усі свої професійні обов'язки без примусу, перешкоджання, залякування та неналежного втручання. Ці заходи захисту є надзвичайно важливими для спроможності адвокатів надавати клієнтам дієву правову допомогу. Держава має обов'язок забезпечити,

щоб адвокатів не ототожнювали з клієнтами або з мотивами дій їхніх клієнтів в результаті виконання ними професійних обов'язків.

Рекомендацією № R(2000)21 Комітету Міністрів Ради Європи встановлено обов'язки держав-членів вживати усіх необхідних заходів «... для поваги, захисту та просування свободи заняття адвокатською діяльністю без дискримінації та без неналежного втручання з боку влади або громадськості, особливо у світлі відповідних положень Європейської Конвенції з прав людини».

За міжнародним правом прав людини, адвокати повинні бути захищеними проти нападів, що витікає як із прав людини їхніх клієнтів так і прав людини самих адвокатів. Залякування адвокатів може призвести до порушень прав їхніх клієнтів, в тому числі, серед іншого, права на справедливий суд (МПГПП, стаття 14; ЄКПЛ, стаття 6), права на свободу (МПГПП, стаття 9; ЄКПЛ, стаття 5), або свободу від тортур або інших видів жорстокого поводження (МПГПП, стаття 7; ЄКПЛ, стаття 3).

Проблематика порушення прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності є актуальною, та водночас не простою, з огляду на події, що відбуваються у суспільстві. Є нагальною потреба якнайшвидше реагувати на виклики сьогодення як на законодавчому рівні, так і в практичній площині.

Все частіше українські адвокати через всі допустимі засоби зв'язку, в тому числі через Інтернет, розміщують інформацію про перешкоджання та втручання в їх діяльність, звертаються за допомогою та закликають до належного реагування всіх, хто причетний до захисту прав адвокатів. У такий спосіб вони сподіваються на своєчасну підтримку не тільки з боку колег по професії, а й тих, хто у передбаченому законом порядку має охороняти та захищати їх права і реалізовувати гарантії адвокатської діяльності. Проте ситуація в цій сфері залишається критичною, про що свідчать не тільки щорічні статистичні данні, наведені у Звітах «Про порушення прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні», а й офіційні заяви комітету захисту прав адвокатів про бездіяльність правоохоронних органів у відстоюванні гарантій адвокатської діяльності²³. Такий стан речей спонукав НААУ звернутися до міжнародних правозахисних організацій, які мають необхідні інструменти для змін на державну політику в цій сфері, а саме до уповноваженого представника управління спеціальних процедур офісу Верховного Комісара ООН з прав людини.

Сьогодні ніхто не застрахований від необхідності «спілкуватися» із представниками правоохоронних органів чи інших органів державної влади. Часом таке спілкування не можна уявити без участі захисника чи представника. Щорічне зростання кількості звернень до ЄСПЛ громадян України із заявами про порушення їх прав та свобод, права на недоторканність житла та іншого володіння, права на доступ до правосуддя, права на правову допомогу в окремих випадках напряду пов'язано із порушенням процесуальних гарантій адвоката. Статистика звернень підтверджує зростання серед заявників осіб, які здійснюють адвокатську діяльність, і підставами такого звернення до суду є порушення їхніх прав та гарантій не тільки в процесі здійснення ними адвокатської діяльності, а й через недосконалу процедуру допуску до професії, притягнення адвокатів до відповідальності. Прикро усвідомлювати, що втручання та перешкоди здійсненню адвокатської діяльності, в тому числі при виконанні ними функцій захисника, інші порушення щодо адвокатів ініціюють та вчиняють, як правило, представники виконавчої та судової влади, які за Конституцією України мають разом із адвокатами сприяти утвердженню верховенства права й правопорядку в державі.

Зміст нормативно-правових актів, у яких містяться положення про гарантії адвокатської діяльності, відповідають загальноєвропейським стандартам у цій сфері та вимогам міжнародних документів. Проблема порушення прав адвокатів лежить в площині відсутності дієвих механізмів реалізації гарантій адвокатської діяльності. Неузгодженість між нормами процесуального законодавства і відповідними положеннями Закону щодо гарантій адвокатської діяльності створює підстави для їх ігнорування. У зв'язку з цим

особливого значення набуває діяльність адміністративних та судових органів, які мають і повинні на основі закону створити прогресивну практику встановлення порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності та відповідного реагування, у тому числі шляхом притягнення до відповідальності винних осіб

Особливу роль у визначенні гарантій адвокатської діяльності відіграють міжнародні документи, які проголошують стандарти у цій сфері та є основою для розвитку законодавства різних країн. Водночас чинні міжнародні документи мають лише рекомендаційний характер. Так, наприклад, стандарти, викладені у Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R (2000) 21 державам-членам про свободу здійснення професії адвоката, не будучи обов'язковими, були призначені сформувати принципи, що впливають із юридично зобов'язувальних положень, зокрема положень Європейської конвенції про права людини, та забезпечити застосування цих принципів на практиці.

Парламентська асамблея Ради Європи неодноразово намагалася посилити юридичну силу актів, які стосуються захисту прав адвокатів. Зокрема, з питання про необхідність розробки та прийняття Конвенції про захист професійних прав адвокатів йдеться у низці офіційних рішень ПАРЄ: це Рекомендація №2121 (2018) від 24 січня 2018 р. "До питання щодо розробки Європейської конвенції про професію адвоката", Резолюція №2348 (2020) про конфіденційність відносин адвоката із підзахисним, Рекомендація №2188 (2020) від 23 жовтня 2020 р. "Про принципи та гарантії адвокатської діяльності".

На думку Н.М. Бакаянкової, тенденція підвищення юридичного статусу рекомендацій та резолюцій у сфері захисту професійних прав адвокатів шляхом трансформування цих положень у конвенцію є, на мій погляд, абсолютно обґрунтованою та зрозумілою, оскільки прийняття конвенції значно посилить ефективність положень, покликаних захистити адвокатів. Такий підхід вбачається більш дієвим, як з точки зору контролю, так і з позиції формування стандартів, що юридично зобов'язують держави, які приєднуються до конвенції, у тому числі й ті, які не є державами-членами Ради Європи, при наданні їм такого права.

3. Проблеми реалізації гарантій адвокатської діяльності під час захисту прав людини

Окрім насильницьких нападів та зловживання кримінальними та іншими провадженнями проти адвокатів, адвокати в Україні можуть стикатися з іншими видами утисків або блокуванням їхньої роботи, що погіршують їхню спроможність захищати права своїх клієнтів. Великою мірою це стосується проблем у доступі до затриманих клієнтів, втручання у конфіденційність консультацій між адвокатом і клієнтом у місцях ув'язнення, втручання у конфіденційні телефонні розмови, в тому числі перехоплення телефонного зв'язку адвокатів та проведення обшуків в офісах адвокатів. Адвокати можуть іноді бути допитаними як свідки у випадках, коли вони представляють відповідача, для того щоб змусити їх відмовитися від участі у справі. Врешті-решт, захисники регулярно зазнають утисків через відсутність процесуальної рівності сторін між стороною обвинувачення та стороною захисту у кримінальному провадженні в Україні, що перешкоджає їхній спроможності підготувати та максимально ефективно здійснювати захист у справах своїх клієнтів.

Доступ до клієнтів під вартою

За міжнародним правом та стандартами, право на оперативний та конфіденційний доступ до незалежного адвоката на власний вибір становить невід'ємну частину права на справедливий суд, а також права на свободу, в тому числі на оскарження затримання, права на ефективний засіб захисту від порушень прав людини та права на захист від тортур або інших видів жорстокого, негуманного або принизливого поводження. Захист кожного з цих прав великою мірою залежить від спроможності адвокатів надати швидко та безперешкодну консультацію, що є компетентною та незалежною.

У Коментарі загального порядку № 32 (2007) Комітет ООН з прав людини розглядає право на спілкування з адвокатом власного вибору як важливий елемент гарантії справедливого суду та застосування принципу рівності сторін. Право на спілкування з адвокатом вимагає надання обвинуваченому права на швидкий доступ до адвоката. Адвокат повинен мати можливість зустрічатися зі своїм клієнтом в приватному порядку та спілкуватися з обвинувачуваним в умовах, що повністю відповідають дотриманню конфіденційності спілкування між адвокатом і клієнтом. Більш того, адвокати повинні мати можливість надавати консультації та представляти інтереси осіб, обвинувачуваних у кримінальному правопорушенні відповідно до загальновизнаних професійних етичних норм без обмеження, впливу, тиску або неналежного втручання з боку будь-якого органу. В Основних принципах ООН встановлено, що «Уряди повинні надалі забезпечувати, щоб всі арештовані або затримані особи, обвинувачувані в кримінальному правопорушенні чи ні, мали швидкий доступ до адвоката, та у будь-якому разі не пізніше сорока двох годин з часу арешту або затримання».

Право особи на доступ до адвоката повинно бути гарантованим негайно після затримання для обрання засобу захисту від будь-якого порушення її прав або фактично попередити таке порушення та гарантувати справедливий суд із самого початку. Отже, незалежність адвокатів є однією з основ справедливої судової системи, що ґрунтується на верховенстві права та захищає права людини.

Статтею 131-2 Конституції України гарантовано виключну компетенцію адвокатів здійснювати представництво у кримінальному провадженні. Статтею 42-3 Кримінально-процесуального кодексу України та статтею 9 Закону України «Про попереднє ув'язнення» передбачено право підозрюваного або обвинувачуваного мати захисника. Водночас, відповідно до статті 21 Закону України «Про попереднє ув'язнення» адміністрація місць попереднього ув'язнення зобов'язана створити необхідні умови для роботи прокурора, слідчого судді та суду, пов'язаної із провадженням у кримінальній справі. Закон не згадує адвокатів.

Доступ адвоката до місць попереднього ув'язнення часто ускладнений, так само як і доступ до приміщень судів, офісу прокуратури, поліції та інших правоохоронних органів, або урядових приміщень, якщо його або її клієнта приведено в такі приміщення. Відповідно до звітів НААУ, перешкоджання реалізації права на доступ до адвоката є проблемою не тільки практичного характеру, але також проблемою нормативного рівня.

Адвокати, які намагаються побачитися зі своїми ув'язненими клієнтами, можуть ставати об'єктами неприхованого фізичного та словесного нападу з боку персоналу правоохоронних органів: це може набувати різних форм — від словесної образи або погроз насильства до фізичного блокування доступу до місць утримання клієнта адвоката, до нанесення ударів або побиття адвоката. Відомі випадки фізичного знищення документів адвоката, таких як свідоцтва на заняття адвокатською діяльністю або письмового договору між адвокатом та клієнтом. Ураховуючи періодичність таких нападів, адвокати можуть знати про ймовірність блокування їхньої роботи та часто записують їх, що дозволяє їм зафіксувати докази. Однак, навіть у таких випадках, де ймовірні зловмисники відомі та очевидні, їх рідко притягають до дисциплінарної або іншої юридичної відповідальності.

Європейський комітет з питань запобігання катуванням повідомив про численні випадки неофіційного допиту підозрюваних співробітниками поліції за відсутності адвоката, випадки серйозної затримки в доступі до адвоката, випадки, коли підозрювані вперше зустрічалися зі своїм призначеним державним захисником у суді, у місцях тимчасового утримання, відомих як ІТТ або СІЗО.

Конфіденційність спілкування між адвокатами та клієнтами

Конфіденційне спілкування особи з її адвокатом є важливою гарантією права на захист, а отже, й права на справедливий суд. Якщо адвокат не має можливості спілкуватися зі своїм клієнтом у приватному порядку, у такому разі порушується як право на справедливий суд, так і право на повагу до приватного життя. Органи влади повинні, таким

чином, поважати конфіденційність спілкування та надання консультацій у професійних відносинах між адвокатами та їхніми клієнтами. Право на конфіденційне спілкування з адвокатом застосовується до всіх осіб, в тому числі до арештованих або затриманих щодо обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення. Уряди повинні забезпечити, щоб затримані особи мали змогу отримувати консультації та спілкуватися із адвокатом без затримки, перехоплення та попереднього контролю.

У справі *Лоран проти Франції* суд наголосив на тому, що зміст документів, якими обмінювалися затримані особи зі своїми адвокатами та були перехоплені поліцією, не має суттєвого значення, оскільки, незалежно від їхнього призначення, кореспонденція між адвокатами та їхніми клієнтами стосувалася питань приватного та конфіденційного характеру. З цією метою поліцейські відділки та місця утримання, в тому числі у сільській місцевості, повинні забезпечити відповідні умови для арештованих та затриманих осіб для побачення та спілкування зі своїми адвокатами в приватному порядку. Наприклад, якщо умови в місцях тримання під вартою передбачають для затриманих осіб необхідність спілкуватися зі своїми адвокатами через подвійну скляну панель із сітчастими отворами, ЄСПЛ постановив, що це створює фактичні перешкоди для здійснення конфіденційного спілкування між затриманою особою та її адвокатом.

Конфіденційність побачень та спілкування між адвокатами та затриманими клієнтами гарантована за законодавством України. Зокрема, Законом України «Про попереднє ув'язнення» передбачено, що затримана особа має право на побачення із захисником наодинці, без обмеження кількості таких візитів та їх тривалості, у будь-який час та без нагляду або присутності слідчих. Адміністрація таких установ повинна забезпечити умови для побачень, між іншим, виключаючи можливість для третіх осіб мати доступ до інформації, якою обмінюються під час візиту адвоката на побачення.

Повноваження захисника представляти затриману особу можуть бути підтверджені свідоцтвом, що надає право на заняття адвокатською діяльністю, ордером, контрактом між адвокатом та клієнтом або розпорядженням від органу безоплатної правової допомоги. Будь-які інші додаткові вимоги для підтвердження повноважень захисника заборонені.

Одним із заявлених прийомів втручання у роботу адвокатів є проведення негласних слідчих процедур щодо адвокатів, особливо тих, хто працює на резонансними справами. Це включає перехоплення телефонних розмов адвокатів з клієнтом та перегляд кореспонденції. Це надає слідчим можливість отримувати докази та виявляти інформацію, захищену адвокатською таємницею, не вдаючись до обшуків.

Адвокати повідомляють про втручання третіх сторін у спілкування зі своїми клієнтами та в кореспонденцію. Проблема поглиблюється тим фактом, що практично неможливо офіційно встановити правовий статус негласних слідчих дій протягом їх застосування безпосередньо через характер таких процедур. У цьому відношенні повідомляється про поширену практику, коли від співробітників правоохоронних органів, які подають до суду заяву для отримання дозволу на проведення негласних слідчих процедур, таких як перехоплення мобільного зв'язку, не вимагають вказати точний номер телефону, і вони не зобов'язані вказувати власника номера телефона, що підлягає перехопленню розмов, дозволяючи таким чином прослуховувати будь-який телефонний номер.

Допит адвокатів як свідків

Принцип міжнародного права прав людини стосовного того, що всі акти комунікації та консультації між адвокатами та їхніми клієнтами в рамках їхніх професійних відносин повинні бути конфіденційними, вимагає, серед іншого, що адвокати не повинні бути виступати як свідки у справі їхнього клієнта. Якщо від адвоката вимагають надати свідчення, це створює конфлікт інтересів і де-факто означає, що адвокату перешкоджають представляти сторону у справі. Практика, якою адвокатів навмисно перекваліфікують на свідків, для того щоб змусити їх відмовитися від представництва клієнта, є невідповідною

забороні неналежного втручання у роботу адвоката, і, зазвичай, праву на конфіденційне спілкування між адвокатами та їхніми клієнтами.

Українським законодавством спеціально передбачено заборону вимагати від адвоката розкриття даних, що становлять професійну таємницю. До того ж, Кримінально-процесуальним кодексом встановлено, адвокати не мають права розголошувати конфіденційну інформацію, за винятком випадку, коли клієнт звільнив адвоката від обов'язку зберігати професійну таємницю. Правилами адвокатської етики встановлено, що адвокат не має права розголошувати інформацію, захищену нормами конфіденційності за жодних обставин, в тому числі у разі неправомірних спроб органів досудового розслідування та судів допитати його або її. Порухення цих приписів з боку адвоката тягне за собою накладення дисциплінарних санкцій, в тому числі позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю.

У новому Кримінально-процесуальному кодексі, що набув чинності у 2012 році, не включено положення, присутнє в попередніх редакціях Кодексу, яке автоматично позбавляло адвоката, викликаного як свідка, права представляти клієнта у справі. Це положення часто використовували проти адвокатів. Незважаючи на відсутність положення у новому Кодексі, тим не менш, практика допиту адвокатів продовжується як засіб отримання інформації у справі, що в іншому разі була б недоступною через професійну адвокатську таємницю.

Стурбованість щодо цього питання раніше висловлювали міжнародні організації адвокатів, в тому числі Міжнародна асоціація юристів (ІВА) та Рада адвокатських та правничих товариств Європи (ССВЕ), а також НААУ. У відповідь на офіційні скарги НААУ щодо проблеми, Офіс Генерального прокурора та органи досудового розслідування відповіли, що такі дії не суперечать вимогам кримінальної процедури або професійним правам адвокатів. При цьому, як зазначалося вище, адвокати можуть стати суб'єктом дисциплінарного провадження, якщо вони повідомлять інформацію щодо справи, в рамках якої вони представляють клієнта. Вочевидь, ця практика відбувається у супереч міжнародним стандартам щодо ролі адвокатів, зокрема, принципу дотримання конфіденційного характеру спілкування між адвокатами та їхніми клієнтами.

Обшуки в офісах адвокатів

Обшуки у помешканнях або офісах адвокатів в цілому прирівнюються до втручання у право на повагу до приватного життя або на недоторканість житла, захищене статтею 18 ЄКПЛ та статтею 17 МПГПП. Будь-яке таке втручання буде виправдане, якщо це відповідним чином передбачено законодавством, і може бути необхідним для правомірної цілі та пропорційно їй. Європейський суд з прав людини у справі *Андре та інші проти Франції* встановив, що закон дозволяє проведення обшуку офісів адвокатів, «суттєвим є те, що такі обшуки супроводжуються особливими гарантіями».

В Україні безпека адвокатів може опинитися під загрозою, коли представники держави вдаються, безпідставно або перевищуючи свої повноваження, до обшуків та примусового вилучення в адвокатів документів, в тому числі шляхом проведення обшуків в офісах адвокатів із застосуванням озброєних службовців для отримання доказів у справі. Під приводом обшуку у приміщенні діяльності адвоката, вилучають документи стосовно всіх клієнтів, ноутбуки, телефони, і навіть гроші, а в офісах відбувається вандалізм, що призводить до перешкоджання роботі офісу протягом тривалого часу. У разі розслідування такі випадки згодом кваліфікують як «обшуки з незначними порушеннями процедури», як це було у випадку обшуку в «Адвокатському об'єднанні Соратник і партнери», у приміщенні якого було проведено обшук співробітниками СБУ, проте, незважаючи на наполягання адвокатів, жодного акту щодо обшуку складено не було та не було вказано жодної мети.

Кількість випадків проведення обшуків у приміщеннях здійснення професійної діяльності адвокатів та порушення професійної таємниці зростає і поступово поширюється серед усіх областей України. Переважно здійснювані слідчими поліції, але часто також і

співробітниками Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, новоствореними антикорупційними органами, податковими та фінансовими інспекціями, ці обшуки виходять за рамки того, що передбачено ордером на обшук, виданим суддею, та часто набувають насильницького характеру і майже завжди призводять до порушення адвокатської таємниці.

До того ж відомо, що представників регіональних рад адвокатів, які, за вимогами законодавства, повинні бути присутніми під час обшуків в офісах адвокатів, або не повідомляють про проведення обшуку, або повідомляють про це безпосередньо перед початком обшуку, що позбавляє представників можливості дістатися туди вчасно. Більш того, зазвичай, співробітники правоохоронних органів виходять за рамки, встановлені рішенням слідчого судді у дозволі на проведення обшуку, вилучаючи речі та документи, на які не поширюється дозвіл. Існують випадки, коли слідчі приховують від слідчих суддів факт того, що буде проведено обшук у приміщенні адвоката, успішно уникаючи таким чином суддівського контролю.

4. Перспективні напрямки удосконалення гарантій адвокатської діяльності

Стосовно безпеки адвокатів:

- Необхідно звернути увагу в пріоритетному порядку на проблему зниження рівня безпеки адвокатів в суді та поза ним, проблему утисків та нападів на адвокатів на рівні політик та законодавчому рівні. Правоохоронні органи повинні вжити негайних заходів безпеки, щоб забезпечити роботу адвокатів в атмосфері, вільній від залякування, утисків та неналежного втручання.

- Державні установи, в тому числі, судові органи, правоохоронні органи та НААУ повинні співпрацювати для забезпечення практичної спроможності адвокатів захищати права людини без остраху нападів та репресивних заходів.

- Шляхом проведення консультацій з НААУ та окремими адвокатами необхідно розробити систему захисту адвокатів, в тому числі тих, які є під ризиком насильницьких нападів, та тих, які системно працюють на непідконтрольних уряду територіях, та запровадити таку систему по всій країні; ця система повинна передбачати алгоритм дій для відповідальних органів у разі виникнення загрози для адвокатів.

- У разі настання випадків атак, ретельне, неупереджене та незалежне розслідування таких інцидентів повинно бути проведеним в цілях забезпечення незалежності, органом чи через певний механізм, що повинно, де це доречно, мати результатом притягнення винних до відповідальності.

- Служба судової охорони повинна мати достатній штат співробітників з відповідною професійною підготовкою та спроможність забезпечити безпеку і захист в судах. Суди повинні бути укомплектовані відповідним персоналом охорони для забезпечення безпеки й захисту учасників судових проваджень від будь-яких нападів, фізичних чи словесних.

З цією метою працівникам служби охорони та правоохоронних органів необхідно надати інструкції щодо політик та відповідні навчання для дієвого протистояння випадків нападів на адвокатів з боку організованих груп або окремих осіб, а вони самі щоб утримувалися від застосування фізичної сили у взаємодії з адвокатами. У таких політиках та навчанні необхідно наголосити на відповідальності охоронців порядку захищати тілесну недоторканість усіх присутніх всередині та поза залами судових засідань.

- Особи, звинувачені у кримінальних правопорушеннях за вчинення нападів на адвокатів, у зв'язку з виконанням останніми своєї професійної діяльності, які були здійснені з метою перешкоджання належної реалізації правосуддя або винесенню неправосудних рішень, повинні понести відповідальність, пропорційну тяжкості таких діянь.

Стосовно утисків адвокатів через застосування правових механізмів:

- Незалежність та роль адвокатів повинна бути визнана всіма державними інституціями: виконавчими, законодавчими та судовими, всіма іншими органами публічної

влади, в тому числі правоохоронними органами, а також усіма учасниками судового провадження. Жодний виконавчий чи судовий орган не повинен ініціювати або погрожувати ініціюванням кримінальних, адміністративних, економічних та інших санкцій за будь-які дії, вжиті відповідно до визнаних професійних обов'язків, стандартів та норм етики адвокатів. Адвокати за жодних умов не повинні ототожнюватися зі своїми клієнтами або мотивами дій своїх клієнтів в результаті представництва клієнтів, в тому числі тих, чії політичні переконання є протилежними офіційній позиції уряду.

- У випадках арешту або затримання адвокатів, представників відповідних рад адвокатів необхідно негайно повідомити про причини та законні підстави арешту або затримання, вони повинні мати безперешкодний доступ до арештованого або затриманого адвоката.

- Адвокати не повинні зазнавати застосування, або погроз щодо застосування, дисциплінарних санкцій за активне представництво інтересів своїх клієнтів відповідно до своїх професійних обов'язків. Позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю або інші дисциплінарні заходи можуть бути застосовані або накладені у найбільш серйозних випадках професійного проступку, в тому числі у випадках, коли адвокат діє усупереч інтересам своїх клієнтів, як це передбачено правилами адвокатської етики, і лише в результаті належного процесу в незалежному та неупередженому органі, що поважає всі процедурні гарантії, забезпечені адвокату законом. Застосування дисциплінарного заходу з будь-якою метою, іншою ніж забезпечення високих професійних стандартів, недоторканості та незалежності адвокатів, повинно бути виключеним з практики.

Стосовно проблем, з якими стикаються адвокати під час захисту прав людини:

- Необхідно запровадити систему, для того щоб ефективно гарантувати на практиці спроможність адвоката бачитися та спілкуватися зі своїми клієнтами, яких тримають під вартою, невідкладно та конфіденційно без будь-яких перешкод, обмежень та без отримання дозволу слідчого або інших органів слідства, що мають слідчий інтерес у справі. Такі побачення повинні передбачати достатньо часу як на законодавчому рівні так і на практиці для гарантування достатнього періоду часу та засобів для підготовки сторони захисту.

- Суди повинні не допускати практики блокування доступу адвоката до клієнта, в тому числі на підставі недоступності слідчого, або будь-яких інших причин для перешкоджання реалізації права на доступ до адвоката, гарантованого законом.

- У місцях попереднього ув'язнення необхідно створити умови для забезпечення справжньої конфіденційності спілкування між клієнтом і адвокатом, в тому числі спеціальні кімнати, які уможливають консультування без присутності або прослуховування з боку співробітників правоохоронних органів.

У будь-якому разі, у випадках, коли виникають підозри, що інформацію, яка походить від консультацій клієнта адвокатом, отримано неправомірними засобами, суди повинні детально дослідити це питання та прийняти рішення щодо допустимості таких доказів.

- Законодавчі приписи, суворо дотримувані на практиці, повинні захищати адвокатів від випадків безпідставного або в неналежних цілях виклику їх як свідків у ситуаціях, коли вони представляють клієнтів, що може призвести до їхньої неспроможності продовжувати діяти від імені свого клієнта.

- На всіх етапах кримінального провадження повинна бути гарантована рівність сторін, що повинно означати принаймні те, що процедури, передбачені законом, суворо дотримані правоохоронними органами, і що адвокатам надано справжню можливість на всіх етапах провадження працювати на рівних умовах зі слідством та стороною обвинувачення.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Сучасна концепція поняття і змісту судової влади

1. Зародження ідеї і сучасне розуміння судової влади.
2. Теорія судової влади, її реалізація у процесі суспільного розвитку та її застосування у державному будівництві.
3. Історичний розвиток феномену судової влади в Україні.
4. Сучасний стан реформування судової влади
5. Запозичення в Україні передового досвіду демократичних держав і зарубіжних інституцій при проведенні судово-правової реформи.

Тема 2. Специфіка функцій та принципів організації судової влади

1. Функції судової влади: концептуалізація поняття.
2. Система функцій судової влади: основні підходи та доктринальні новели.
3. Принципи судової влади: новий сутнісний контекст.
4. Система принципів судової влади: проблеми класифікації.

Тема 3. Сучасна система судоустрою України та шляхи її вдосконалення

1. Поняття судової системи та особливості її побудови в Україні.
2. Порядок утворення і ліквідації судів.
3. Види і повноваження місцевих судів.
4. Структура і повноваження апеляційних судів.
5. Вищі спеціалізовані суди.
6. Роль Верховного Суду як найвищого органу в системі судів України.
7. Складові (елементи) системи органів судової влади.
8. Сучасний вектор наукових досліджень у доктрині судової влади.

Тема 4. Поняття і основні риси прокуратури України як інституту, суміжного із судовою владою

1. Доктринальні підходи до питання про місце прокуратури України в системі державної влади.
2. Прокуратури зарубіжних країн: функціональні моделі, класифікації.
3. Поняття «правовий статус органів прокуратури», його елементи та зміст.
4. Правове регулювання функцій прокуратури України. Зміст функцій прокуратури, повноваження прокурора під час реалізації цих функцій.
5. Спільні завдання прокуратури та суду в умовах здійснення судово-правової реформи.
6. Напрями взаємодії органів прокуратури та суду. Проблеми взаємовідносин прокуратури та суду, напрями їх вирішення.

Тема 5. Основні напрямки реформування прокуратури України. Принципи її організації та діяльності

1. Компаративний аналіз правового статусу прокуратури України та країн-членів Європейського Союзу.
2. Основні напрямки реформування прокуратури України з урахуванням досвіду функціонування органів прокуратури країн-членів ЄС.
3. Спеціалізовані прокуратури у сфері боротьби з корупцією: довід країн Європейського союзу та пропозиції для України.
4. Спеціалізовані прокуратури у військовій сфері в країнах Європейського союзу та перспективи для удосконалення національного законодавства.

Тема 6. Сучасні тенденції реформування правоохоронних органів України: національний та зарубіжний аспект

1. Правоохоронні органи: поняття та характерні ознаки.
2. Особливості теоретичної та нормативної класифікації правоохоронних органів.
3. Характеристика правового статусу окремих правоохоронних органів України.
4. Системні проблеми реформи правоохоронних органів України: сучасні виклики та шляхи їх подолання.
5. Проблеми вдосконалення окремих сфер діяльності правоохоронних органів України.

Тема 7. Тенденції розвитку адвокатури України

1. Проблеми правового регулювання організації та діяльності адвокатури в Україні.
2. Професійна етика та юридична відповідальність адвокатів: актуальні проблеми адвокатської практики.
3. Система безоплатної правничої допомоги в Україні та перспективи її розвитку.
4. Адаптація національного законодавства про адвокатуру до європейських стандартів.

Тема 8. Підвищення гарантій адвокатської діяльності у світлі реформування

1. Поняття та ознаки гарантій адвокатської діяльності.
2. Актуальні питання забезпечення безпеки адвокатів в контексті реалізації гарантій адвокатської діяльності.
3. Проблеми реалізації гарантій адвокатської діяльності під час захисту прав людини.
4. Перспективні напрямки удосконалення гарантій адвокатської діяльності.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

До Теми 1. Сучасна концепція поняття і змісту судової влади

Завдання для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти:

1. Розкрийте основні ідеї та сучасне розуміння судової влади.
2. Обґрунтуйте теоретичні засади судової реформи.
3. Що передбачає такий спосіб реформування судової системи як трансплантація?
4. Визначте види трансплантаційних дисфункцій у судовій системі.
5. Визначте основні складові стратегічного планування судової реформи.

Завдання для наукових доповідей за темою заняття

Завдання

1. Значення теорії судової влади для удосконалення законодавства про судоустрій та статус суддів.
2. Судова влада в світлі сучасних концепцій реформування.

Кейс

До розуміння судової влади в сучасній науці вироблено три підходи: організаційний, функціональний та організаційно-функціональний. Визначте їх зміст та обґрунтуйте, який з цих підходів є найбільш вдалим.

Класична теорія поділу державної влади передбачає також наявності системи стримувань і противаг. Визначте, яким чином на сьогодні в Україні реалізується система стримувань і противаг стосовно судової влади.

До Теми 2. Специфіка функцій та принципів організації судової влади

Завдання для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти:

1. Надайте характеристику функцій судової влади.
2. Визначте основні підходи та доктринальні новели системи функцій судової влади.
3. Охарактеризуйте принципи судової влади.
4. Поясніть проблематику класифікації системи принципів судової влади.

Завдання для наукових доповідей за темою заняття

Завдання

1. Схематично відобразити систему функцій судової влади з урахуванням основних підходів та доктринальних новел.
2. Зробити аналіз системи принципів судової влади та схематично відобразити їх в презентації.

Кейс

Проаналізуйте Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки та визначте схематично етапи відновлення роботи ВКС, перевірки кандидатів на посади суддів, шляхи покращення роботи ВС та удосконалення роботи ВРП, покращення механізмів доступу громадян до правосуддя, етапи створення ІР-суду.

До Теми 3. Сучасна система судоустрою України та шляхи її вдосконалення

Завдання для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти:

1. Визначте основні теорії побудови системи судоустрою України.
2. Поясніть ключові аспекти та принципи побудови системи судоустрою України.
3. Оцініть та встановіть зв'язок між сучасним станом та новітніми тенденціями розвитку теорії та практики організації системи судоустрою України.

Завдання для наукових доповідей за темою заняття

Завдання

1. Актуальні питання здійснення повноважень місцевих судів.
2. Принципи побудови судової системи: сутність та реалізація.
3. Проблеми створення та функціонування судів в Україні.

Кейс

Громадянин Н. звернувся до Верховного Суду із скаргою на рішення Н-ської міської ради. Проаналізуйте, яким має бути рішення Верховного Суду.

До Теми 4. Поняття і основні риси прокуратури України як інституту, суміжного із судовою владою

Завдання для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти:

1. Визначте основні наукові позиції щодо місця і ролі прокуратури України в системі державної влади.
2. Проаналізуйте законодавство про прокуратуру, знайдіть прогалину або колізію та запропонуйте шляхи її вирішення (розробіть законопроект про внесення змін до однієї зі статей Закону України «Про прокуратуру»).
3. Проаналізуйте структуру поняття «правовий статус прокуратури» та його складові.
4. Охарактеризуйте одну із конституційних функцій прокуратури та запропонуйте поетапні напрями її удосконалення.
5. Визначте основні напрями з розвитку концептуальних основ у ході реформи прокуратури та прокурорської системи в Україні.

Завдання для наукових доповідей за темою заняття

Завдання

1. Взаємодія прокуратури та суду: проблеми та напрями їх вирішення
2. Генезис інституту прокуратури в Україні
3. Системи прокуратур у зарубіжних країнах та їх функціональні моделі

Кейс

До окружної прокуратури О.М. Степанов з проханням представляти його інтереси у суді з позовом проти Пенсійного фонду України. Прокурор С.Т. Бойчук, який проводив прийом громадян у цей день, відмовив йому у представництві, посилаючись на те, що прокуратура не має повноважень представляти інтереси громадян у суді. У відповідь О.М. Степанов зазначив, що у ст. 2 закону України “Про прокуратуру” представництво інтересів громадянина у суді є серед функцій прокуратури за Законом України «Про прокуратуру». Після цього О.М. Степанов звернувся до керівника окружної прокуратури С.С. Антонова з цим же проханням. С.С. Антонова також відмовив О.М. Степанову у представництві в суді, посилаючись на норми Конституції України, серед яких така функція прокуратури відсутня.

Надайте правову оцінку ситуації. Чи правомірні дії прокурорів С.Т. Бойчука та С.С. Антонова? Куди слід звернутись громадянину О.М. Степанову з проханням представляти його інтереси у суді?

До Теми 5. Основні напрямки реформування прокуратури України. Принципи її організації та діяльності

Завдання для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти:

1. Визначте основні принципи прокуратури, класифікуйте їх на принципи організації та принципи діяльності прокуратури.
2. Порівняйте систему прокуратури України та системи прокуратури однієї із країн ЄС, визначте спільні риси та відмінності (у формі презентації).
3. Напишіть есе на тему: «Спеціалізація в органах прокуратури: за і проти».

Завдання для наукових доповідей за темою заняття

Завдання

1. Прокуратура Франції: структура, завдання, функції, статус прокурорів.
2. Проблеми дисциплінарної відповідальності прокурорів в Україні та країнах ЄС.
3. Генезис військових прокуратур на території України
4. Доктринальні підходи до напрямків реформування прокуратури України

Кейс

До Офісу Генерального прокурора України надійшов лист від Федеральної прокуратури Королівства Бельгія, в якому містився запит про надання інформації щодо видачі громадянина США Р. Сміта, який на території Бельгії вчинив терористичний акт, а наразі затриманий в Україні за вчинення терористичного акту. Про затримання в Україні Р. Сміта Федеральна прокуратура Королівства Бельгія дізналась із допису на офіційній сторінці Офісу Генерального прокурора України у Фейсбуці. У день, коли надійшов цей лист, Генеральний прокурор України був на лікарняному, а його обов'язки виконував заступник – А.А. Іванов. А.А. Іванов написав у відповідь на лист від Федеральної прокуратури Королівства Бельгія про те, що видати громадянина США Р. Сміта Королівству Бельгія Україна не може, оскільки між прокуратурами України та Бельгії не укладено договорів про співробітництво. Крім того, повідомити інформацію про те, чи дійсно в Україні було затримано Р. Сміта за вчинення терористичного акту, він не може, оскільки є таємниця досудового розслідування, а сторінка на Фейсбуці не є офіційним джерелом інформації, яку оприлюднює Офісу Генерального прокурора України.

Надайте правову оцінку ситуації. Чи має повноваження А.А. Іванов відповідати на цей лист? Яким чином може відреагувати прокуратура України на цей лист? Які заходи може здійснювати Офіс Генерального прокурора України в межах договорів про співробітництво із прокуратурами інших країн? З якими країнами Офіс Генерального прокурора України уклав договори про співробітництво?

До Теми 6. Сучасні тенденції реформування правоохоронних органів України: національний та зарубіжний аспект

Завдання для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти:

1. Надайте характеристику реформ організації та діяльності правоохоронних органів країн ЄС.
2. Які основні підходи стосовно виокремлення моделей правоохоронної діяльності?
3. Визначте особливості механізму реалізації правоохоронної діяльності, взаємодії правоохоронних органів України та країн ЄС з метою уніфікації стандартів правоохоронної діяльності.
4. Назвіть напрями удосконалення законодавства України, підвищення ефективності правоохоронної діяльності в умовах євроінтеграції.
5. Схематично визначте модель підвищення ефективності впливу громадянського суспільства на державне регулювання правоохоронної діяльності.

Завдання

Розробіть Концепцію вдосконалення діяльності правоохоронних органів України.

До Теми 7. Тенденції розвитку адвокатури України

Завдання для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти:

1. Визначте, які міжнародні нормативні акти регулюють діяльність адвокатури.
2. Проаналізуйте Стратегію розвитку НААУ на 2021-2025 роки та запропонуйте шляхи її детальної реалізації.
3. Визначте основні принципи адвокатської етики, прокоментуйте три із них (за власним вибором).

4. Охарактеризуйте моделі безоплатної правничої допомоги у країнах ЄС.
5. Проаналізуйте один із проектів закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», порівняйте із діючим законом, знайдіть позитивні риси та недоліки.

Завдання для наукових доповідей за темою заняття

Завдання

1. Взаємодія адвокатури з органами державної влади.
2. Етика адвоката у країнах Європи.
3. Дисциплінарна відповідальність адвоката у Україні та країнах ЄС.
4. Напрями удосконалення надання адвокатами безоплатної правової допомоги.
5. Європейські стандарти адвокатури: поняття та зміст.

Кейс

До Центру з надання безоплатної правової допомоги звернувся громадянин О.О. Семенов, який попросив надати йому адвоката для складення позовної заяви про розлучення. Допомогу при складенні позовної заяви про розлучення та представництво інтересів у цій справі в суді здійснював адвокат І.П. Петров. О.О. Семенов під час спілкування з адвокатом зазначив, що із дружиною вони давно проживають окремо, діти проживають із дружиною, проте О.О. Семенов бажає, щоб діти проживали із ним, крім того, він вважає, що квартира, в якій проживає дружина, повинна бути поділена між ними, оскільки була придбана під час шлюбу. За рішенням суду, діти О.О. Семенова залишились жити із дружиною, крім того, квартира та частина іншого майна також після розлучення також відійшла колишній дружині О.О. Семенова. Не задоволений роботою адвоката, І.П. Петров написав скаргу до КДКАЮ, в якій зазначив, що І.П. Петров неякісно надав йому правову допомогу, не готувався до судових засідань, не надав суду всіх необхідних доказів, тому рішення суду було не на користь О.О. Семенова. Під час розгляду дисциплінарної скарги КДКА з'ясувала, що наразі адвокат що І.П. Петров проживає спільно із колишньою дружиною О.О. Семенова. Крім того, на момент звернення О.О. Семенова адвоката І.П. Петрова, І.П. Петров вже мав близькі стосунки із дружиною О.О. Семенова, про що йому не повідомив.

Дайте правову оцінку ситуації. Яким чином повинен був діяти адвокат О.О. Семенова, коли дізнався, що до нього звернувся чоловік його близької знайомої? Яке рішення повинна прийняти КДКА у цій справі?

До Теми 8. Підвищення гарантій адвокатської діяльності у світлі реформування

Завдання для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти:

1. Визначте міжнародне та національне законодавство, що закріплює гарантії адвокатської діяльності.
2. Охарактеризуйте гарантії адвокатської діяльності, які передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України.
3. Проаналізуйте проблеми та недоліки сучасного законодавства, яке регламентує гарантії адвокатської діяльності.
4. Обґрунтуйте необхідність посилення гарантій здійснення адвокатської діяльності та забезпечення доступності безоплатної правової допомоги.

Завдання для наукових доповідей за темою заняття

Завдання

1. Гарантії професійної діяльності іноземних адвокатів.
2. Діяльність органів адвокатського самоврядування щодо реалізації гарантій професійної діяльності адвокатів.

Кейс №1

Адвокат Рамков О.М. був викликаний слідчим для допиту у якості свідка. Адвокат направив заяву до слідчого із зазначенням положень ст.23 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» про заборону допитів адвокатів у якості свідків у кримінальних провадженнях. Проте слідчий, зателефонувавши адвокату, пояснив, що адвокат буде допитаний з питань, які не стосуються його адвокатської діяльності. Адвокат Рамков О.М. заперечив, що навряд чи існують такі питання, які б тим чи іншим чином не стосувалися його статусу адвоката, та повідомив, що оскаржить дії слідчого.

Висловіть своє ставлення до ситуації. Поясніть, чи відповідають дії слідчого та адвоката діючому законодавству?

Кейс №2

Слідчий К., не погоджуючись із правовою позицією адвоката, звернувся до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Одеської області 25.08.2021 р. із заявою щодо вчинення адвокатом Б. дисциплінарного проступку. У подальшому, той самий слідчий протягом наступного тижня додатково подав ще дві скарги проти адвоката Б.

Надайте правову оцінку ситуації. Відповідь обґрунтуйте.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ І ВМІНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1. Документи, що визначають міжнародні стандарти справедливого суду.
2. Право на справедливий суд: його складові.
3. Право на справедливий суд у практиці Європейського суду з прав людини.
4. Типові порушення Україною права на справедливий суд, констатовані Європейським судом з прав людини.
5. Конституційні проблеми забезпечення права на справедливий суд.
6. Проблеми законодавчого забезпечення права на справедливий суд.
7. Проблеми організаційного забезпечення права на справедливий суд.
8. Основні концептуальні документи у сфері судової реформи.
9. Етапи судової реформи.
10. Завдання сучасного етапу судової реформи.
11. Сучасний етап судової реформи: найбільш дискусійні питання.
12. Проблеми побудови системи судів за принципом спеціалізації.
13. Проблеми побудови системи судів за принципом територіальності.
14. Проблема призначення суддів на адміністративні посади.
15. Повноваження голів судів.
16. Проблеми організації Вищої кваліфікаційної комісії суддів.
17. Проблеми та перспективи організації дисциплінарних органів щодо суддів.
18. Проблеми реалізації права судді на суддівське самоврядування.
19. Проблеми організації Вищої ради правосуддя.
20. Проблеми забезпечення судів та інших установ судової системи.
21. Дискусійні аспекти статусу Державної судової адміністрації.
22. Підготовка кадрів для судової системи: проблемні аспекти.
23. Проблеми підготовки кадрів судової системи.
24. Кар'єрне зростання суддів: сучасність і можливі перспективи.
25. Основні загрози для незалежності суддів.
26. Напрямки вдосконалення механізмів відповідальності суддів.
27. Імунітети суддів.
28. Проблеми грошового та соціального забезпечення суддів.
29. Феномен корупції в судах і заходи щодо її подолання.
30. Мирові судді: зарубіжний досвід і можливості щодо його запозичення в Україні.
31. Суд присяжних: проблеми і переваги цього інституту.
32. Верховенство права і законність: проблеми співвідношення.
33. Верховенство права у рішеннях Європейського суду з прав людини, значення для національної судової практики.
34. Прозорість, гласність і відкритість: проблеми співвідношення понять.
35. Проблеми реалізації принципів гласності і відкритості.
36. Розвиток принципу диспозитивності в Україні.
37. Проблеми і перспективи запровадження медіації в Україні.
38. Принцип змагальності: альтернатива принципу об'єктивної істини чи засіб з'ясування істини?
39. Моделі гарантованої правової допомоги у світі.
40. Проблеми запровадження системи безоплатної правової допомоги в Україні.
41. Тлумачення розумних строків розгляду справи у рішеннях Європейського суду з прав людини.
42. Проблеми законодавчого та організаційного забезпечення розумних строків у судовій практиці.
43. Проблеми забезпечення права на апеляційне оскарження судових рішень і напрямки їх вирішення.

44. Проблеми перегляду судових рішень Верховним Судом України.
45. Судовий прецедент і система українського права.
46. Основні перешкоди для виконання судових рішень: причини, наслідки, напрямки їх подолання.
47. Використання мов в українському судочинстві: проблеми правового регулювання і практики.
48. Цивільна і господарська юрисдикції: чи є підстави для об'єднання?
49. Проблеми розмежування цивільної і господарської юрисдикцій.
50. Кримінальна юрисдикція та суміжні з іншими юрисдикціями питання.
51. Концепція побудови єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи
52. Адвокатура в системі надання безоплатної правової допомоги: проблеми та перспективи.
53. Дисциплінарна відповідальність суддів і гарантії законності застосування до суддів дисциплінарних стягнень.
54. Запозичення Україною передового досвіду демократичних держав і зарубіжних інституцій при проведенні судово-правової реформи.
55. Засади та організаційні основи діяльності прокуратури.
56. Компаративний аналіз правового статусу прокуратури України та країн-членів Європейського Союзу.
57. Основні напрямки реформування прокуратури України з урахуванням досвіду функціонування органів прокуратури країн-членів ЄС.
58. Спеціалізовані прокуратури у сфері боротьби з корупцією: довід країн Європейського союзу та пропозиції для України.
59. Спеціалізовані прокуратури у військовій сфері в країнах Європейського союзу та перспективи для удосконалення національного законодавства.
60. Доктринальні підходи до питання про місце прокуратури України в системі державної влади.
61. Прокуратури зарубіжних країн: функціональні моделі, класифікації.
62. Поняття «правовий статус органів прокуратури», його елементи та зміст
63. Правове регулювання функцій прокуратури України.
64. Зміст функцій прокуратури, повноваження прокурора під час реалізації цих функцій.
65. Спільні завдання прокуратури та суду в умовах здійснення судово-правової реформи.
66. Напрями взаємодії органів прокуратури та суду. Проблеми взаємовідносин прокуратури та суду, напрями їх вирішення.
67. Передумови проведення реформи адвокатури та сфери надання правової допомоги в Україні.
68. Реалізація принципів адвокатського самоврядування.
69. Розмежування повноважень органів адвокатського самоврядування.
70. Сучасний стан реформування судової влади і судової системи України.
71. Теорія судової влади, її реалізація у процесі суспільного розвитку та її застосування у державному будівництві.
72. Проблеми правового регулювання організації та діяльності адвокатури в Україні.
73. Професійна етика та юридична відповідальність адвокатів: актуальні проблеми адвокатської практики.
74. Адаптація національного законодавства про адвокатуру до європейських стандартів.
75. Гарантії професійної діяльності іноземних адвокатів.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. 254к/96-ВР із змін., внес. згідно із Законами України та Рішення Конституційного Суду № 1-рп/2016/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
3. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. № 22/98 ВР URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>
4. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3781-12>
5. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>
6. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII – ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-19>
7. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19>
8. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
9. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992р. № 2229 – XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>
10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402 –VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
11. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 – 2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137>
13. Багатостороння угода країн-учасниць ООН «Основні положення про роль адвокатів»: прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#Text
14. Багатостороння угода країн-учасниць Європейського Співтовариства «Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського співтовариства»: прийнято делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343#Text
15. Антикорупційна програма Офісу Генерального прокурора на 2021–2022 роки: Наказ Генерального прокурора 12 березня 2021 року № 64. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/antikorupciijna-programa-ofisu-generalnogo-prokurora-na-2021-2022-roki>
16. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, затверджений Всеукраїнською конференцією прокурорів 27 квітня 2017 року. URL: http://cct.com.ua/2017/27.04.2017_3p.htm
17. Інструкція про порядок розгляду звернень і запитів та особистого прийому громадян в органах прокуратури України № 75 від 18.04.2018 р. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id
18. Положення про організацію кадрової роботи в органах прокуратури: Наказ Генеральної прокуратури України № 351 від 18.12.2017 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0113-18/print1510172210466357>

19. Про затвердження Інструкції про порядок забезпечення доступу до публічної інформації в органах прокуратури України: наказ Генерального прокурора України № 75 гн від 18.04.18. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id&s=print
20. Про основні засади організації роботи в органах прокуратури України: наказ Генерального прокурора України № 15 гн від 19.01.2017. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id&s=print
21. Про затвердження «Положення про Спеціалізовану прокуратуру у сфері нагляду за кримінальними провадженнями про військові злочини та у сфері оборонно-промислового комплексу (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора»: наказ Генерального прокурора № 126 від 05.03.2020. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/index.html>
22. Про затвердження «Положення про управління інформаційної політики Офісу Генерального прокурора»: наказ Генерального прокурора № 44 від 24.01.2020. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/index.html>
23. Про затвердження «Положення про управління організації прийому громадян, розгляду звернень та запитів Офісу Генерального прокурора»: наказ Генерального прокурора № 262 від 03.06.2020. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/index.html>
24. Про затвердження Положення про Департамент представництва інтересів держави в суді Офісу Генерального прокурора: наказ Генерального прокурора № 47 від 28.01.2020. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/index.html>
25. Про затвердження Положення про управління підтримання публічного обвинувачення в суді Офісу Генерального прокурора: наказ Генерального прокурора № 56 від 30.01.2020. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/index.html>
26. Про окремі питання забезпечення початку роботи спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері (на правах обласних прокуратур): наказ Генерального прокурора № 66 від 05.02.2020. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/index.html>
27. Про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора: положення, затверджено наказом Генерального прокурора № 125 від 05.03.2020. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/index.html>
28. Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09 червня 2017 р. URL: <https://vkdk.org/wp-content/uploads/2017/07/PAE-2019.pdf>
29. Про затвердження роз'яснення щодо наявності конфлікту інтересів при наданні правової допомоги клієнтам з різним процесуальним статусом в кримінальних провадженнях: Рішення Ради адвокатів України № 120 від 15.11.2019 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2019-11-15-r-shennya-rau-120_5def734362b20.pdf
30. Про затвердження роз'яснення щодо наявності конфлікту інтересів при наданні правової допомоги клієнтам з різним процесуальним статусом в кримінальних провадженнях: Рішення Ради адвокатів України № 120 від 15.11.2019 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2019-11-15-r-shennya-rau-120_5def734362b20.pdf
31. Про захист професійних та соціальних прав адвокатів в умовах карантину: Рішення Ради адвокатів України від 02 квітня 2021 № 35. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0035871-21#Text>
32. Про надання роз'яснення щодо пріоритетності принципів діяльності адвоката при наданні професійної правової (правничої) допомоги: Ради адвокатів України № 169 від 13.12.2019 р. https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2019-12-13-r-shennya-rau-169_5e020832d2a2a.pdf
33. Про помічника адвоката: Положення, затверджене рішенням Ради адвокатів України від 25 вересня 2015 року № 113. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pologennya/2018-09-08-polozhennya-140_5bbc6f2dba29f.pdf

34. Про надання роз'яснення щодо пріоритетності принципів діяльності адвоката при наданні професійної правової (правничої) допомоги: Ради адвокатів України № 169 від 13.12.2019 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2019-12-13-r-shennya-rau-169_5e020832d2a2a.pdf

35. Порядок допуску до складення кваліфікаційного іспиту, порядок складення кваліфікаційного іспиту та методика оцінювання результатів складення кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні: Затверджено рішенням Ради адвокатів України від 17 грудня 2013 року № 270. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/poryadki/2020-02-14-poryadki-28_5e5d2a24c9799.pdf

36. Положення про порядок прийняття та розгляду скарг щодо неналежної поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність: затверджено рішенням Ради адвокатів України від «30» серпня 2014 року № 120. (із змінами та доповненнями, внесеними рішенням Ради адвокатів України від 03 липня 2021 року № 64) URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pologennya/2021-07-03-polozhennya-63_60f5396612b44.pdf

37. Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України (нова редакція): Затверджено рішенням Ради адвокатів України від «03» липня 2021 року № 63. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/poryadki/2021-07-03-poryadki-63_60f53b3b70d63.pdf

38. Регламент Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури: затверджено рішенням Ради адвокатів України від 4-5 липня 2014 року № 78. (із змінами, внесеними рішенням Ради адвокатів України від «03» липня 2021 року № 64). URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pologennya/2021-07-03-polozhennya-63_60f5396612b44.pdf

39. Регламент кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури регіону: затверджено рішенням Ради адвокатів України від «17» грудня 2013 року № 268 (із змінами та доповненнями, внесеними рішенням Ради адвокатів України від «19» березня 2021 року № 23). URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/reglamenti/2021-03-19-reglamenti-23_606ecbe1361c2.pdf

40. Про затвердження Стратегії розвитку НААУ на 2021-2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr038871-21#Text>

41. Aristova I., Rezvorovich K., Sydorova E., Nesterchuk L., Kislitsyna I. Creation of an Intellectual Property court in Ukraine: protection of intellectual property rights in a system of economic security of a country // Journal of security and sustainability issues. 2020 Volume 9 Number May. P.362-380. URL: <https://jssidoi.org/jssi/papers/papers/view/521>

42. Artemenko I., Bakaianova N., Pushkar S., Naumenko S., Kubaienko A. Institute for Evaluating Judges as an Element of the State Judicial System. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. 2020 Vol: 23 Issue: 5. URL: <https://www.abacademies.org/articles/institute-for-evaluating-judges-as-an-element-of-the-state-judicial-system-9697.html>

43. Bakaianova Nana, Svyda Oleksii, Demenchuk Maryna, Dzhaburiya Olena, Fomina Oksana. Advocacy of Ukraine under constitutional reform. Amazonia investiga. Vol. 8 Núm. 22 p. 574-579

44. Bakaianova, Nana M.; Kryzhanovska, Olena V.; Kubaienko, Andrii V.. The Role of Law Enforcement in Ensuring the Rights of Citizens. Journal of Advanced Research in Law and Economics, [S.l.], v. 10, n. 8, p. 2253 – 2261, dec. 2019. ISSN 2068-696X.doi: [https://doi.org/10.14505/jarle.v10.8\(46\).03](https://doi.org/10.14505/jarle.v10.8(46).03).

45. Ivan V. Nazarov, Olena M. Ovcharenko, Yana O. Kovalyova, Yulia O. Remesko. Independence of an advocate in disciplinary proceedings: a comparative approach with a focus on Ukrainian experience. Journal of Advanced Research in Law and Economics. Volume IX, Issue 2(40), Spring 2019. –v. 10, n. 2, p. 603 – 615, mar. 2020. URL: <https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/4621>

46. Kolomiiets, V.; Lukianenko, T.; Lazareva, D.; Bakaianova, N.; Kadenko, O. 2020. State management in the area of ensuring the security of the court and participants in legal procedures, *Journal of Security and Sustainability Issues* 10(1): 73-89. [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.10.1\(6\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.10.1(6))
47. Kubaienko A., Okhrimenko I., Kryzhanovska O., Kislitsyna I., hryshchenko M. The police competence to ensure the rights and freedoms of Citizens in modern society. *Cuestiones Políticas* (2021) Vol. 39 Núm. 69. P. 164-181 <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.09>
48. Moskvych L. Role of Confidence and Supply Chain Strategy during Lejitimization of Justice in Countries of Transitional Period / *International journal of Supply Chain Management*, Vol. 8, No 6 (2019), pp. 533-543. (Scopus)
49. Reznik O., Borko A., Inshyn M., Kobzeva T. Kislitsyna I. Professionalism of judges as the basic of the state staffing in the courts *Journal of Legal, Ethics and Regulatory Issues*. 2020, Volume 23, Issue 1. P. 1-7. URL: <https://www.abacademies.org/articles/professionalism-of-judges-as-the-basis-of-the-staffing-in-the-courts-9796.html>
50. Адвокатура Одеси та Одеської області: історичні нариси: монографія / Й. Л. Бронз, Н. М. Бакаянова та ін.; за ред. Н. М. Бакаянкової ; Національна асоціація адвокатів України, Рада адвокатів Одеської області. Одеса : Фенікс, 2020. 744 с.
51. Адвокатура України: Книга 1. Організація адвокатури (з практикумом): Підручник у двох книгах / за заг. ред.. д.ю.н., проф.. заслуженого юриста України С.Я. Фурси та к.ю.н., доцента Бакаянкової Н.М. 2-ге вид. доповн. і перероб. К.: Алерта, 2016. 864 с.
52. Адвокатура України: підручник / М. А. Погорецький, О. Г. Яновська ; рец.: Ю. П. Аленін (НУ "ОЮА") та ін., Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 368 с.
53. Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє: матер. IX Міжнар. наук.-практ. конф.: (м. Одеса, 15 листопада 2019 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса : «Фенікс», 2019. 628 с.
54. Антонюк А. Б., Мациборук К. А., Рудакова В. В. Особливості здійснення прокурором процесуального керівництва. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14. С. 173-180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2019_14_20
55. Антонюк А. Б., Редчиць О. В. Підтримання державного обвинувачення як функція прокуратури в Україні та країнах ЄС. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 15. С. 152-158.
56. Аракелян М. Адвокатура у механізмі надання професійної правничої допомоги (до питання про скасування адвокатської монополії). *Право України*. 2019. № 12. С. 113-130.
57. Аракелян М. Р. Регулятивний аспект етичних стандартів діяльності адвокатів на національному рівні: зарубіжний досвід. *Конгрес міжнародного та європейського права: (Одеса, 25-26 трав. 2018 р.): зб. наук. праць . 2018 . С. 215-218.*
58. Аракелян М.Р. Институт адвокатуры в правозащитной системе Украины: теоретико-правовой аспект. 2014. 282 с.
59. Баганець О. О. Правові засади здійснення реформи прокуратури в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1. С. 43-48.
60. Бакаянова Н. М. Этические принципы адвокатуры в Украине. 2005. 151 с.
61. Бакаянова Н.М., Свида О.Г. Перспективи розвитку прокуратури України у світлі законодавчих змін. *Право України*. 2019. № 11. С. 316–333.
62. Бакаянова Н.М. Єдиноначальність та колективний спосіб реалізації повноважень у діяльності Державного бюро розслідувань. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови*. 2018. С.11-15.
63. Бакаянова Н.М. Кадрова політика та її значення у реалізації завдань Державного бюро розслідувань. *Державне бюро розслідувань: досвід становлення*. 2019. С.11-15.

64. Бакаянова Н. М. Роль Правил адвокатской этики в адвокатской деятельности и история их принятия. *Вісник Одеської адвокатури*. 2018. № 4. С. 73-75.
65. Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України: дис. ... д-ра юрид. наук ; 12.00.10 / Бакаянова Нана Мезенівна. Одеса, 2017. 395 с.
66. Бакаянова Н. М. Чесність та добропорядна репутація адвоката. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск. Адвокатська етика*. 2019. С.5-10.
67. Бакаянова Н.М. Адвокатура между традициями и идеологией рынка. *Евразийская адвокатура*. №4 (23). 2016. С.20-26.
68. Бакаянова Н.М. Конституційно-правове регулювання діяльності адвокатури у нових реаліях суспільного життя. *Право України*. 2019. №. 12. С.131-145
69. Бакаянова Н.М. Новели Правил адвокатської етики: зміст, значення та тлумачення. *Вісник Національної асоціації адвокатів*. 2019. №5. С. 13-18.
70. Бакаянова Н.М. Основи адвокатури України: функціональні та організаційні аспекти / Н.М. Бакаянова. Одеса: Юридична література, 2017. 357 с.
71. Бакаянова Н.М. Принцип законності в організації та діяльності адвокатської спільноти України. *Часопис Київського університету права*. 2015. №1. С.136-139.
72. Бакаянова Н.М. Проблеми законодавчого визначення функцій адвокатури. Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє: матер. X Міжнар. наук.-практ. конф.: (м.Одеса, 06 листопада 2020 р.) / редкол.:Н.М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса: Видавництво ПП «Фенікс», 2020. С.28-32.
73. Бакаянова Н.М. Безоплатна правова допомога. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 19 : Кримінальний процес, судострій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В. Т. Нор (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. С.46-47.
74. Бакаянова Н.М. Міжнародні стандарти адвокатури: поняття, система, класифікація. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 2. С.203-206.
75. Бакаянова Н.М. Правовий статус Державного бюро розслідувань у світлі конституційного принципу поділу державної влади // Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову епоху (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 21 травня 2021 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. - Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т.2. С. 84-88.
76. Бакаянова Н.М., Кубаєнко А.В. Інститут судового кураторства та надання методичної допомоги суддям в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. №1. С. 149-154.
77. Бакаянова Н.М., Свида О.Г. Перспективи розвитку прокуратури України у світлі законодавчих змін. *Право України*. 2019. №. 11. С.316-333.
78. Банах С. В. Міжнародні стандарти організації та управління в органах прокуратури. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Право*. 2020. Вип. 8. С. 140-148.
79. Банчук О. та ін. Дисциплінарна відповідальність прокурорів в Україні: Центр політ.-прав. реформ. Київ: 2019. 137 с.
80. Безкровний Є. А. Особливості реалізації принципу транспарентності в діяльності органів прокуратури. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 5. С. 53-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2019_5_8
81. Билиця І. Етичні аспекти взаємовідносин прокурора та судді в межах кримінального судочинства. *Юридичний вісник : щоквартальний журнал*. 2015. № 4. С. 175-179.
82. Билиця І. О. Етичні аспекти взаємовідносин адвоката зі суддями у кримінальному провадженні. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє : матеріали 8-ої Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 листоп. 2018 р.)*. 2018 . С. 509-510.

83. Билиця І. О. Окремі аспекти реалізації принципу поваги до адвокатської професії *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск. Адвокатська етика*. 2019. С.11.
84. Билиця І. О. Професійна етика прокурора: монографія / І. О. Билиця ; НУ "ОЮА", рец. : В. Д. Берназ, В. В. Долежан. Одеса : Юрид. л-ра, 2015. 184 с.
85. Билиця І.О. Вплив психологічного клімату на прокурорів та шляхи його зміцнення. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.)* . 2017.: Т. 2. 2017. 848 с. С. 148-150.
86. Білоус О. В. Правоохоронна і правозахисна діяльність органів судової влади і прокуратури в Україні: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук [12.00.02]. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021. 21 с.
87. Білоус О. В. Трансформація конституційно-правового статусу прокуратури в Україні та зарубіжний досвід. *ScienceRise. Juridical Science*. 2019. № 3. С. 17-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/srjusc_2019_3_5
88. Бірюкова А. М. Реклама адвокатської діяльності як прояв впливу процесу глобалізації. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 202-206.
89. Бірюкова А.М. Правовий статус адвоката і адвокатури: вітчизняна модель у контексті процесів глобалізації : дис.... Д-ра юрид. наук ; 12.00.10 / Бірюкова Аліна Миколаївна. Київ, 2019. 508 с.
90. Бірюкова, А. М. Довіра як етична основа відносин адвоката з клієнтом (міжнародний та вітчизняний вимір). *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 149-154.
91. Бойко Г. В. Деякі проблемні питання застосування дисциплінарною палатою Правил адвокатської етики при використанні адвокатом мережі Інтернет (за матеріалами дисциплінарних проваджень КДКА Одеської області). *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск. Адвокатська етика*. 2019. С. 14-16.
92. Бортун М. І. Повноваження прокурора під час проведення негласних, слідчих (розшукових) дій. *Юридична Україна*. 2019. № 9. С. 36-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2019_9_7
93. Булкат М. С. До питання про еволюцію формування наукових підходів щодо концепції судової влади. *Бюлетень міністерства юстиції України*. 2016. Вип. 5. С. 30–34.
94. Булкат М. С. До питання про специфіку формування поняття судової влади (теоретико-правовий аспект). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. Вип. 3 (30). С. 109–119.
95. Булкат М. С. Теоретико-правові засади розвитку та функціонування судової влади: монографія. К.: Вид-во «Юридична думка», 2018. 504 с.
96. Булкат М.С. Деякі питання теоретико-правової природи та сутності судової влади. *Держава і право. Серія Юридичні науки*. 2016. Вип. 70. С. 97–108.
97. Булкат М.С. До питання співвідношення розвитку інституту судочинства та наукової доктрини судової влади. *Альманах права*. 2016. Вип. 7. С. 111-115.
98. Вандін Є. В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованої антикорупційної прокуратури України : 12.00.10 : дис. ... канд. юрид. наук; НУ "ОЮА", Одеса, 2017. 205 с.
99. Варфоломеева Т.В. Впровадження міжнародних правил адвокатської етики в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. Вип.1(14). С.7-20.
100. Вдовитченко В. О. Місце військових прокуратур у системі забезпечення законності діяльності сил охорони правопорядку. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Юридичні науки*. 2019. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2019_1_6
101. Венедіктов А. А., Венедіктова Ю. Є. Забезпечення прокурором допустимості доказів, одержаних під час негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 2. С. 6-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2019_2_3

102. Вилков С. В. Орієнтир на добропорядність: Правила адвокатської етики доповнені новим принципом. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск. Адвокатська етика*. 2019. С. 25.
103. Вилцан А. Європейські стандарти у сфері захисту прав осіб, постраждалих від незаконних рішень, дій чи бездіяльності в межах кримінального процесу. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С. 309-317. URL: <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/2061/2241>.
104. Вилцан А. О. Учасники правовідносин, що виникають під час вирішення питань про відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 264-267. URL: http://lsej.org.ua/1_2021/68.pdf.
105. Вільгушинський М. Й. Окремі питання реформування інституційних засад діяльності органів прокуратури (процесуальний аспект). *Судова апеляція*. 2018. № 1. С. 20-32.
106. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Вільчик Тетяна Борисівна ; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків, 2016. 490 с.
107. Вільчик Т., Святоцька В. Міжнародні стандарти адвокатури: проблеми імплементації у національну правову систему. *Право України*. 2019. № 12. С. 54-69.
108. Вільчик Т.Б. Конституційне право на правову допомогу адвоката у країнах Європейського Союзу та в Україні: монографія / Т.Б.Вільчик. Х.: Право, 2015. 400 с.
109. Вінниченко В. А. Функції прокурора в кримінальних процесуальних правовідносинах зі слідчим органом досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 152-165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2019_1_17
110. Гайдай С. Г. Інформатизація прокурорської діяльності: теоретико-правові засади. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1. С. 120-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2019_1_22
111. Гафич І. І. Зарубіжний досвід діяльності прокурора щодо закриття кримінального провадження. *Доступ до правосуддя в контексті реформи децентралізації в Україні : матер. Загальнонаціонального юридичного форуму (м. Сєвєродонецьк, 13 грудня 2019 р.)*. Сєвєродонецьк: Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2020. С. 137-139.
112. Гафич І. І. Організаційно-правові основи участі прокурора у вирішенні питання про закриття кримінального провадження: дис. ... докт. філософії. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2021. 254 с.
113. Гвоздій В. А. До питання світової практики тлумачення основних принципів адвокатської етики. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск. Адвокатська етика*. 2019. С. 30-33.
114. Глідер І. В. Судове провадження в першій інстанції за кримінальним процесуальним законодавством Ізраїлю: дис.... канд.. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. 257 с.
115. Гловюк І.В. Прокурор у кримінальному провадженні: конституційна та галузева регламентація функціональної спрямованості діяльності. *Вісник кримінального судочинства: Науково-практичний журнал*. 2017. № 4. С. 20-26.
116. Гнатюк А. Ю. Функціональна структура кримінальної процесуальної діяльності прокурора у досудовому провадженні: монографія; наук. ред.: Л. М. Лобойко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. 150 с.
117. Гузела М. В., Слотвінська Н. Д. Проблема процесуального керівництва досудовим розслідуванням як інституту прокурорської діяльності. *Вісник Національного*

університету "Львівська політехніка". *Юридичні науки*. 2019. Вип. 23. С. 76-82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2019_23_13

118. Д'ячков Д.С. Принципи організації та діяльності прокуратури України в умовах її реформування: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 225 с.

119. Деменчук М.О. До питання корупції в судовій владі. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 43. С. 202-204.

120. Деменчук М.О. Роль Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики: монографія / М.О. Деменчук. Одеса: Фенікс, 2019. 176 с.

121. Джабурія О. О. Адвокатське бюро та адвокатське об'єднання як суб'єкти відносин щодо забезпечення дотримання Правил адвокатської етики. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск. Адвокатська етика*. 2019. С.34-36.

122. Джабурія О. О. Організаційні форми адвокатської діяльності. дис. доктора філософії в галузі права. Одеса, 2020. 223 с.

123. Діхтярь А.В., Овчаренко О.М. Адвокатська етика у соціальних мережах: проблемні аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. № 1. 2020. С. 612-616.

124. Добровольський Д. М. Незалежність як засада організації та діяльності органів прокуратури: 12.00.10 : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 195 с.

125. Долежан В. В. Реформування прокуратури: процес завершено. *Традиції та новачії юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.)*. 2017. : Т. 2. 2017. 848 с. С. 134-135.

126. Долежан В. В. Судово-представницька функція прокуратури: перспективи збереження і розвитку. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 трав. 2016 р.)*. 2016. : Т. 2. 2016. 712 с. С. 116-11.

127. Д'ячков Д. С. Принцип системності побудови органів прокуратури: проблемні аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 3. С. 121-126.

128. Дьомін Ю. М. Інститут прокуратури в структурі органів правопорядку України. *Юридична Україна*. 2019. № 10. С. 28-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2019_10_6

129. Єременко Ю. А. Інститут спеціального прокурора в США та Україні: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник кримінального судочинства: Науково-практичний журнал*. 2017. № 2. С. 173-181.

130. Єременко Ю.А. Правові та організаційні основи спеціалізації органів прокуратури в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Єременко Юрій Анатолійович; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2019. 19 с.

131. Заборовський В. В. Правовий статус адвоката: проблеми теорії та практики : монографія. Ужгород, 2019. 650 с.

132. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення незалежної адвокатури України: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 900 с.

133. Завтур В. А. Повноваження слідчого судді щодо закриття кримінального провадження: деякі питання тлумачення та практичного застосування норм ч. 9 ст. 284 КПК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 330-334.

134. Зозуля К. В. Реклама адвокатської діяльності в Україні та країнах Європи. *International Electronic Scientific Journal «Science Online»*. URL: <https://nauka-online.com/wp-content/uploads/2019/01/Zozulya.pdf>

135. Зуєва Л.Є. Свобода професійної діяльності адвоката та зловживання процесуальними правами: окремі питання розмежування. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» X Міжнародна науково-практична конференція Ювілейна. (м. Одеса, 06 листопада 2020 року.)* редкол. Н.М. Бакаянова (голова) та ін. 2020 С.50-55.

136. Іваницький С. О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10 / С.О. Іваницький. Київ : Інтерсервіс, 2017. 800 с.

137. Іваницький С. О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система : монографія / С.О. Іваницький. Київ : Інтерсервіс, 2017. 800 с.
138. Іваницький С.О. Конфіденційність як основоположний принцип організації та діяльності адвокатури. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 2. С. 55-59.
139. Іонушас С. К. Конституційно-правові засади модернізації інституту прокуратури України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук [12.00.02] / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2021. 22 с.
140. Каденко О. О. Адвокатура як соціальний інститут. "Творчий шлях вченого: до 80-річчя професора В. В. Долежана" : матер. кругл. столу «Творчий шлях вченого: до 80-річчя професора В. В. Долежана» / відп. ред. Н. М. Бакаянова ; уклад.: І. О. Кісліцина, М. О. Деменчук, С. І. Єленіч ; МОН України, НУ "ОЮА". Одеса : Юридична література, 2018. С. 165-167.
141. Каркач П. М. та ін. Організація та діяльність органів прокуратури України : навч. посіб.; за ред. канд. юрид. наук, проф. П. М. Каркача ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. 498 с.
142. Карпенко М. О. Зміст поняття «обвинувачення»: теоретико-прикладний аспект. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2020. № 5. Т. 31 (70). С. 106-111.
143. Карпунцов В. В. Органи прокуратури в системі координат державної влади на сучасному етапі. *Судова апеляція*. 2019. № 2. С. 14-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2019_2_6
144. Кісліцина І. О. Правовий статус прокурора як учасника угоди про визнання винуватості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. № 35. Ч. II. С. 172-177.
145. Кісліцина І. О. Роль прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості: питання теорії і практики : 12.00.10 : дис. ... канд. юрид. наук; НУ "ОЮА". Одеса, 2018. 205 с.
146. Кісліцина І. О. Особливості дисциплінарної відповідальності адвоката у Німеччині. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» X Міжнародна науково-практична конференція Ювілейна*. (м. Одеса, 06 листопада 2020 року.) редкол. Н.М. Бакаянова (голова) та ін. 2020. С.629-630.
147. Кісліцина І.О. Актуальні питання підтримання прокурором публічного обвинувачення в суді. *Творчий шлях вченого: до 80-річчя професора В.В. Долежана* / уклад.: І. О. Кісліцина, М. О. Деменчук, С.І. Єленіч ; відп. ред. Н.М. Бакаянова. Одеса: Юридична література, 2018. С. 158-160.
148. Кісліцина І.О. До питання про конфіденційність листування адвоката з клієнтом на прикладі практики ЄСПЛ. *Актуальні проблеми судового права : матеріали міжнар. конф. (Харків, 23 квіт. 2021 р.)* / редкол.: Л. М. Москвич та ін. Харків : Право, 2021. 538 с. С. 467-470.
149. Кісліцина І.О. Підтримання публічного обвинувачення як функція прокуратури. *Актуальні проблеми судового права: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 23 квітня 2018 р.)* / редкол.: Л.М. Москвич (голова) та ін. Харків : Право, 2018. 506 с. С. 65-67.
150. Кісліцина І.О. Роль прокурора при укладанні угод про визнання винуватості в досудовому кримінальному провадженні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 трав. 2016 р.)*. 2016.: Т. 2. С. 151-153.
151. Кісліцина І.О. Утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності в Україні: дискусійні питання. Підприємництво, господарство і право. 2020. №7. С. 383-388.
152. Ковальова Я.О. Законодавчі та деонтологічні аспекти реклами адвокатської діяльності в Україні. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/99.pdf

153. Ковальчук І. С. Актуальні проблеми правового статусу військових прокурорів в Україні. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15-16 трав. 2015 р.)*. 2015.: Т. 2. С. 129-131.
154. Ковальчук І. С. Особливості правового статусу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 трав. 2016 р.)*. 2016. : Т. 2. С. 128-130.
155. Ковальчук І.С. Окремі аспекти взаємодії адвоката з центрами надання безоплатної правової допомоги. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» Х Міжнародна науково-практична конференція Ювілейна. (м. Одеса, 06 листопада 2020 року.)* редкол. Н.М. Бакаянова (голова) та ін.. 2020 С. 59-61.
156. Ковальчук І.С. Перспективи удосконалення порядку зайняття посади Генерального прокурора України. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.)*. 2017. : Т. 2. С. 143-145.
157. Козлов О.О. Незалежність адвокатів як гарантія професійної діяльності: окремі проблеми в сучасних умовах. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» Х Міжнародна науково-практична конференція Ювілейна. (м. Одеса, 06 листопада 2020 року.)* редкол. Н.М. Бакаянова (голова) та ін. 2020. С. 81-84.
158. Комарницька О.Б. Діяльність прокурора на етапі закінчення досудового розслідування. *Судова апеляція*. 2017. № 2. С. 127-134.
159. Костенко С.К. Організаційно-правовий статус Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів: дис.. ... доктора філософії в галузі права. Київ, 2020. 284 с.
160. Костенко С.К. Створення органів прокурорського врядування та проблема досягнення європейських стандартів незалежності прокурора. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 1. С.200–206.
161. Крусян Р.А. Реформування системи судоустрою України: досвід, сучасність, тенденції: дис.. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 254 с.
162. Кубаєнко А.В. Вищі органи державної влади як суб'єкти гарантування прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. №3. С.26-30
163. Кубаєнко А.В. Несумісність з діяльністю адвоката: до розв'язання проблеми. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє : матер. Х Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 6 листопада 2020 р.)* / редкол.: Н. М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса, 2020. С. 61-64.
164. Кубаєнко А.В. Організація участі прокурора у розгляді справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією (на прикладі Одеської області). *Фаховий Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Юридичні науки"*. 2019. №8(22). С. 21-29.
165. Кубаєнко А.В. Проблеми реалізації адвокатського запиту як способу збору доказів адвокатом / редкол.: Н. М. Бакаянова (голова) та ін. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє: матер. ІХ Міжнар. наук.-практ. конф.:* «Фенікс». Одеса. 2019. С.104-106.
166. Кубаєнко А.В. Сучасні тенденції розвитку довіри населення в умовах реформування правоохоронних органів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 3-4. С. 7-10
167. Кубаєнко А.В. Участь прокурора у розгляді справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.:* «ОДУВС». Одеса 2020. С. 123-126.
168. Кузьменко Б. С. Еволюція функцій прокуратури в контексті викликів часу. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 63. С. 269-276. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2019_63_38

169. Курганський О. В. Функції органів прокуратури: сьогодення та перспективи. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 трав. 2016 р.)*. 2016. : Т. 2 . С. 137-139.
170. Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми : монографія. Харків: Право, 2020. 1304 с.
171. Лапкін А. Спеціалізована антикорупційна прокуратура: проблеми організації та діяльності. *Право України : Юрид. журн.* 2017. № 1. С. 63-70.
172. Лисаченко Є. І. Міжнародні стандарти підтримання прокурором публічного обвинувачення в суді. *Вісник кримінального судочинства : Науково-практичний журнал.* 2018. № 1. С. 162-169.
173. Луцик В. В. Повноваження прокурора в ході досудового розслідування в кримінальному процесі Франції. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої до 70-річчя д. ю. н., проф. Юрія Павловича Аленіна (м. Одеса, 21 квітня 2017 р.)*. 2017. С. 214-216.
174. Луців М.З. До створення в Україні дієвої системи органів військової юстиції. «Резонанс» - «Українське право». 27 травня 2021 року. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/naukova-dumka/do-stvorenniya-v-ukrayini-diyevoyi-systemy-organiv-viyskovoyi-yustytisiyi/>
175. Мазурик С. В. Зарубіжний досвід адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності регіональної прокуратури. Knowledge, Education, Law, Management 2020 № 4 (32), vol. 2. URL: <http://kelmczasopisma.com/viewpdf/1551>
176. Мартинюк В. Реалізація прокуратурою функції представництва при здійсненні захисту порушених інтересів держави у сфері земельних відносин. *Журнал східноєвропейського права.* 2019. № 62. С. 146-151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2019_62_22
177. Маслов В. Г. Адвокатська таємниця в процедурі дисциплінарного провадження. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск. Адвокатська етика.* 2019. С. 44-45.
178. Маслова О. Принципи забезпечення незалежності прокурорів в Україні: нормативно-правове закріплення. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2019. № 2. С. 117–127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2019_2_13
179. Місяць А. Особливості відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики. *Право України.* 2019. № 12. С. 231-239.
180. Москвич Л.М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія. Харків: Вид-во «ФІНН», 2011. 384 с.
181. Москвич Л.М., Іваницький С.О., Русанова І.О. Правовий статус носіїв судової влади в Україні (професійні судді, народні засідателі, суд присяжних): Монографія / За заг. ред. Проф. І.Є. Марочкіна. Харків: «Фінн», 2009. 488 с.
182. Москвич Л. М. Порушення єдності статусу суддів шляхом диференціації розміру суддівської винагороди. *Юридична Україна.* 2020. №1. С.63-64.
183. Москвич Л.М. До питання оптимізації судівництва шляхом запровадження системи мирових суддів / *матеріали загальнонаціонального юридичного форуму “Доступ до правосуддя в контексті реформи децентралізації в Україні”* (м. Северодонецьк, 13 грудня 2019 р.). Северодонецьк: Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2020. С. 159-161.
184. Неділько В. Г. Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян ; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. 201 с.

185. Нестерчук Л.П. Правове регулювання гарантій професійної діяльності адвоката на міжнародному та національному рівні. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» X Міжнародна науково-практична конференція Ювілейна.* (м. Одеса, 06 листопада 2020 року.)редкол. Н.М. Бакаянова (голова) та ін.. 2020 С. 622-626.
186. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики : дис.. ... докт. юрид. наук; Нац. ун-т "Одес. юрид.акад.". Одеса, 2018. 550 с.
187. Організація судових та правоохоронних органів : у 2 ч. : навч. посібник / за ред. Л. М. Москвич. Харків: Право, 2016. Основи правоохоронної та правозахисної діяльності: Ч. 2 / авт. кол.: В. В. Афанасьєв, В. С. Бабкова, Т. Б. Вільчик та ін. 2016. 364 с.
188. Організація та діяльність органів прокуратури України : навч. посіб. / П. М. Каркач, В. В. Кривобок, В. С. Бабкова та ін. ; за ред. П. М. Каркача. Харків : Право, 2019. 500 с.
189. Погорецький М.А. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» Науково-практичний коментар 2-ге видання зі змінами та доповненнями. К: Алерта, 2019. 346 с.
190. Подкопаєв С.В. Організація та діяльність прокуратури в Україні: монографія. Харків: Право, 2020. 364 с.
191. Подкопаєв С.В. Теоретико-правові засади модернізації прокуратури в Україні. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків, 2020. 494 с.
192. Полянський Ю. Є. Актуальні проблеми реорганізації прокуратури. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.)* . 2017. : Т. 2 : С. 131-133.
193. Полянський Ю. Участь прокурора в діяльності Міжнародного кримінального суду. *Юридичний вісник : щоквартальний журнал.* 2017. № 1. С. 51-57.
194. Полянський Ю.Є. Організаційні основи спеціалізації органів прокуратури в Україні. *Юридичний вісник.* 2019. № 1. С.12.-15.
195. Полянський Ю.Є. Свида О.Г. Участь прокурора в діяльності Міжнародного кримінального суду. *Юридичний вісник.* 2017. № 1. С. 51–57.
196. Полянський Ю.Є. Про організаційний устрій та функції органів прокуратури. *Юридичний вісник.* 2015. № 1. С. 87-90.
197. Рубан А. Г. Адміністративно-правові засади здійснення прокуратурою правоохоронної функції держави; НДІ публ. права. Херсон : Гельветика, 2019. 235 с.
198. Свида О.Г. Вищий антикорупційний суд: спеціальний чи спеціалізований? *Антикорупційні органи: проблеми становлення, розвитку та взаємодії:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м.Одеса, 9 квітня 2021 р.) / редкол. Н.М. Бакаянова (голова) та інші. Одеса: Фенікс. 2021. С. 246-251.
199. Свида О.Г. Несумісність як вимога до професійних суддів: окремі практичні питання. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову епоху* (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 21 травня 2021 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2021. Т. 2. С. 89-93.
200. Свида О.Г. Окремі аспекти додержання адвокатами етичних правил поведінки. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск. Адвокатська етика.* 2019. С. 46-47.
201. Свида О.Г. Окремі зауваження до Законопроекту № 5068 щодо внесення змін до законодавства про Вищу раду правосуддя. *Актуальні проблеми судового права* (Харків, 23 квіт. 2021 р.): матеріали міжнар. конф. / редкол.: Л.М. Москвич та ін. Харків: Право. 2021. С. 83-86.
202. Свида О.Г. Присяга професійних суддів за законодавством України та держав-членів ЄС: окремі питання. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Ужгород, Ужгородський національний університет. Ужгород, 22 червня 2021 р. 2021. С. 177-183.

203. Святоцька В. О. Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження: монографія. Київ: Ін Юре, 2019. 480 с.
204. Святоцька В. О. Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Святоцька Вікторія Олександрівна ; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, наук. консультант В. Т. Нор, офіційні опоненти: М. В. Руденко, О. В. Щербанюк, М. М. Стефанчук. Харків, 2021. 536 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Sviatocka/d_Sviatocka.pdf
205. Селезньов В., Курганський О. Організація роботи сучасної прокуратури України – вимоги сьогодення. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. 7. С. 157-160.
206. Скибенко О. І. Конституційно-правовий статус прокуратури України в умовах реформування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук [12.00.02] / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 237 с.
207. Слободяник Н.С. Розвиток демократичних засад у формуванні суддівського корпусу в Україні : дис. ... канд.юрид. наук : 12.00.10 / Слободяник Наталія Сергіївна. Одеса. 2019. 236 с.
208. Судова влада : монографія / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров та ін.; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Х. : Право, 2015. 792 с.
209. Судуострій України: підручник / С.В. Ківалов, Ю.Є. Полянський, М.В. Косюта, В.В. Долежан; за ред. С.В. Ківалова. К.: Юрінком Інтер, 2011. 384 с.
210. Тогобіцька-Громова А.А. Керівник в органах прокуратури: адміністративно-правовий статус: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 /; Сум. держ. ун-т. Суми, 2019. 20 с.
211. Туркот М. С. та ін. Особиста безпека прокурора: Наук.-практ. посіб. / ред. Н. М. Ковтун ; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. 305 с.
212. Фіолевський Д.П. Адвокатура: підручник : рекомендовано МОН України / Д. П. Фіолевський. 3-тє вид., випр. і доповн. Київ :Алерта, 2014. 625 с.
213. Фоміна О. І. Відносини адвоката з клієнтом за договором про надання правової допомоги. дис. доктора філософії в галузі права. Одеса, 2021. 234 с.
214. Фоміна О.І. До питання зловживання довірою у відносинах адвокат-клієнт. *Правове життя сучасної України» : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (15 травня 2020 року, м. Одеса)/за ред. М.Р.Аракеляна. 2020.С. 415-417.*
215. Хижняк Є.С. Принцип пріоритету інтересів клієнта у роботі адвоката. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє: матер. IX Міжнар. наук.-практ. конф.: (м. Одеса, 15 листопада 2019 р.)* / редкол.: Н. М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса : «Фенікс», 2019. С. 408-411.
216. Хорсуненко О.В. Прокуратура України та країн-членів Європейського Союзу: порівняльне дослідження: дис. ... канд.юрид. наук : 12.00.10 / Хорсуненко Олег Володимирович. Одеса. 2019. 221 с.
217. Хотинська-Нор О. З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10 / Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. 36 с.
218. Хотинська-Нор О. З. Теорія і практика судової реформи в Україні: монографія / Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ: Правова єдність, 2016. 426 с.
219. Храпенко О. О. Дотримання адвокатами Правил адвокатської етики на телебаченні та в мережі Інтернет. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск. Адвокатська етика*. 2019. С. 53-55.
220. Храпенко О. О. Особливості захисної промови адвоката у Кримінальному процесі. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» X Міжнародна науково-практична конференція Ювілейна. (м. Одеса, 06 листопада 2020 року.)* редкол. Н.М. Бакаянова (голова) та ін. 2020 С. 68-70.

221. Храпенко О. О. Щодо удосконалення інституту адвокатури. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.)* / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 98-100.

222. Храпенко О.О. Щодо етичних аспектів збереження таємниці клієнта адвокатом. *Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 верес. 2018 р.)* . 2018 . С. 295-297.

223. Циганков А., Назаренко Д. Функції правил адвокатської етики у процесах захисту прав та інтересів адвокатів. *Право України*:2019. № 12. С. 221-230.

224. Цимбалістенко О. О. Прокурор на початку досудового розслідування; наук. ред. Каркач П. М. ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. 252 с.

225. Чекмарьова Л. Ю. Страхування професійної відповідальності адвоката: 12.00.10 : дис. ... канд. юрид. наук; НУ "ОЮА", Одеса, 2021. 210 с.

226. Шаповалова К. Г. Роль прокурора в додержанні законності під час обмеження конституційних прав і свобод людини в кримінальному провадженні. *Правова держава*. 2019. № 33. С. 142-148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2019_33_22

227. Шпенова П. Ю. Апарат суду в системі організаційного забезпечення судової діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / П. Ю. Шпенова; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 19 с.

Навчально-методичне видання

БАКАЯНОВА Нана Мезенівна

КУБАЄНКО Андрій Володимирович

КІСЛІЦИНА Ірина Олександрівна

**СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ РЕФОРМУВАННЯ СУДОУСТРОЮ, СУДОЧИНСТВА ТА
СУМІЖНИХ ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ**

Навчально-методичний посібник

Освітньо-наукова програма з підготовки здобувачів ступеня доктора філософії в
Національному університеті «Одеська юридична академія» в галузі знань 08 «Право»
спеціальності 081 «Право».

Головний редактор Н.М. Бакаянова
Технічні редактори: А.В. Кубаєнко, І.О. Кісліцина